



INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2018

*Sborník příspěvků z mezinárodní konference
v rámci udržitelnosti projektu*

**Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu
Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií**

Ostrava 2018

JARNÍ ŠKOLA 2018

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 17. – 20. 4. 2018. Na Mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Marie Špiláčková, Barbora Gründelová

Recenzenti: prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.; doc. Mgr. Marie Špiláčková, Ph.D.; doc. PhDr. Jelena Petrucijová, CSc., doc. Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Winkler, Ph.D.

Počet stran: 84

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2018

Vydavatel: Ostravská univerzita
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

Za obsahovou a jazykovou stránku textu odpovídá autorka/autor.

© Ostravská univerzita, 2018

ISBN 978-80-7599-009-9



INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2018

*Proceedings of the Conference
within project sustainability*

**Enlarging and Developing of Research Team at the
University of Ostrava, Faculty of Social Studies**

Ostrava 2018

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2018

Proceedings of the Methodological sessions of the *Spring School of Social Work 2018*, held on 17th–20th April 2018 within the project sustainability *Enlarging and Developing of Research Team at the University of Ostrava, Faculty of Social Studies*, # CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Edited by Marie Špiláčková, Barbora Grundělová

This publication reflects the views only of the authors and the Conference organiser – Faculty of Social Studies OU cannot held responsible for any use which may be made of the information contained herein.

The basic corrections to the texts were made, however, their contents are a sole responsibility of the authors, which provided them.

Acknowledgements:

This book is a collection of selected papers given at the the *Spring School 2018*. The project team and the editor would like to thank:

- All those who contributed to the conference.
- The authorities of the Faculty of Social Studies, University of Ostrava for their support and encouragement.
- Nemethová Pavla for coordinating work.

© University of Ostrava, 2018

ISBN 978-80-7599-009-9

OBSAH

I.	Introduction to the Book of Proceedings	
	<i>Marie ŠPILÁČKOVÁ</i>	6
II.	PhD. Students' Session	
	Situace dětí odcházejících z dětských domovů a intervence sociální práce <i>Petra Anna-Marie BLAHOVÁ</i>	9
	Organizační faktory a podmínky ve výkonu sociální práce <i>Lenka CALETKOVÁ</i>	21
	Analýza odborného diskurzu užívaného pro oblast sociální práce s osobami s tělesným a/či smyslovým postižením <i>Zuzana ČERNÁ</i>	28
	Terénní služby pro seniory poskytované bez registrace <i>Šárka DOŘIČÁKOVÁ</i>	35
	Bydlení a domov osob s tělesným postižením žijících ve Statutárním městě Ostrava a jeho nejbližším okolí <i>Klára GANOBJÁKOVÁ</i>	45
	Kategorizace bezdomovectví v kontextu České republiky a Ostravy <i>Markéta JANÍKOVÁ</i>	55
	Sociální opora seniorů podle typu jejich domácnosti <i>Ivana KOWALIKOVÁ</i>	62
	Implementace informačních a komunikačních technologií do praxe sociální práce <i>Adéla RECMANOVÁ</i>	67
	Pojetí vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci <i>Veronika MIA ZEGZULKOVÁ</i>	76

I. INTRODUCTION TO THE BOOK OF PROCEEDINGS

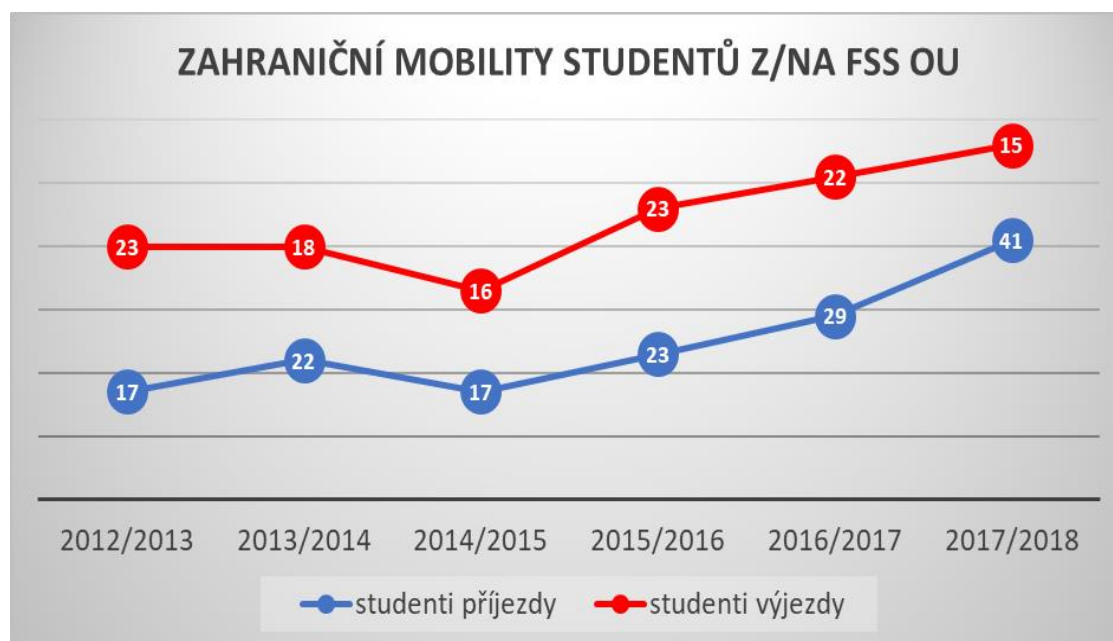
12. ROČNÍK MEZINÁRODNÍ JARNÍ ŠKOLY SOCIÁLNÍ PRÁCE

Ve dnech 17.–20. dubna 2018 pořádala v Ostravě Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity (dále jen „FSS OU“) již tradičně Mezinárodní Jarní školu sociální práce. Letošního 12. ročníku se zúčastnilo celkem 56 studentů a studentek, akademiků a akademiček, z čehož bylo 37 ze zahraničních univerzit z Maďarska, Německa, Rakouska, Francie, UK, Ruska, Slovenska a Polska. Konference je zacílena zejména na studenty a studentky doktorských a navazujících magisterských studijních programů sociální práce z České republiky a ze zahraničí. Smyslem Mezinárodní jarní školy je přispívat k odborné diskuzi na aktuální témata v oblasti sociální práce, sdílet nové poznatky v evropském kontextu, poskytovat prostředí pro relevantní zpětnou vazbu studujícím a podporovat internacionalizační principy, které jsou pro fakultu důležité.

Během Jarní školy také proběhly přednášky a workshopy realizované v rámci udržitelnosti projektu „Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií“ (VEDTYM). Mezinárodní Jarní škola svými aktivitami (přednáškami a workshopy) podporuje nejen rozšiřování a rozvoj vědeckovýzkumného týmu FSS OU, ale i udržitelnost projektu VEDTYM, jehož aktivity jsou její nedílnou součástí. V návaznosti na výše uvedený projekt byl program Jarní školy rozšířen o odbornou metodologickou část, jednalo se o 3 přednášky a workshopy pro studenty a studentky doktorského studia (1) s profesorem Brianem Littlechildem z UK na téma Using Concept Maps in Research and Co-Production of Research, (2) s profesorem Mariuszem Granosikiem z Polska na téma Social Work Research: Integrating Data in Grounded Theory a (3) s profesorem Emanuelem Jovelinem z Francie na téma Between Delinquent and Radicalization - Mohamed Merad's Trajectory. Součástí sborníku je prezentace devíti příspěvků doktorandek FSS OU, zachycující projekty jejich disertačních prací.

Internacionalizace patří mezi klíčové oblasti FSS OU. Je kladen důraz na vytvoření příznivých fakultních podmínek pro realizaci zahraničních studentských mobilit. Z níže uvedeného grafu je zřejmé, že v posledním akademickém roce 2017/18 se snížil počet studentů a studentek, kteří vycestovali z fakulty do zahraniční na studijní pobyt či stáž v kontrastu narůstajícího počtu studentů a studentek ze zahraničí, kteří na fakultu zavítali.

Graf 1: Zahraniční mobility student z/na FSS OU



Zdroj: odd. ZaV, 2018

S ohledem na tuto skutečnost a dále v souvislosti s plánem realizace strategického záměru vzdělávací a tvůrčí činnosti FSS OU na rok 2018, proběhl mezi studenty a studentkami aktuální průzkum týkající se zejména vnímání potřeb studentů a studentek pro realizaci zahraniční mobility a vnímání podpory ze strany fakulty. Dotazování všech studujících FSS OU probíhalo v termínu 12.2.2018–15.3.2018 prostřednictvím emailu zasláného na studijní konto.

Z evaluace vyplynuly tyto výsledky. Zahraniční mobilitu studenti/ky nejčastěji zvažují z důvodu procvičení cizího jazyka, získání zahraniční praxe v oboru, nebo získání a rozšíření poznatků o studovaném oboru na zahraniční instituci. V největším rozsahu je na výjezdu láká získání nových zkušeností, poznání nové kultury, možnost vycestovat ze země, navázat nové kontakty a poznat jiné myšlení. Naopak nejčastěji je odrazuje nedostatečná znalost jazyků, strach z cizího prostředí, obavy z odloučení od rodiny, ztráta komfortu a jistot. Jazykovou bariéru vnímají jako největší překážku, která by bránila v úvaze o zahraniční mobilitě. Většina respondentů vnímá informování o zahraničních mobilitách ze strany fakulty jako výborné/dostatečné.

Jako nejčastější formu pomoci/podpory ze strany fakulty očekávají finanční podporu a podání potřebných informací k pobytu včetně detailů, jako kolik stojí autobus, jídlo atp. Na otázku, zda jim ze strany fakulty nějaká forma pomoci/podpory chybí, odpovídali většinou, že momentálně nevnímají nic chybějícího. Nicméně v malém procentu uváděli potřebu vícero informací o mobilitách nebo zařazení více předmětů cizího jazyka ve studijním plánu. Pokud se na fakultě setkali se studentem, který absolvoval zahraniční mobilitu, bylo to pro ně vždy inspirativní.

Ke zvýšení počtu vyjíždějících studentů a studentek na zahraniční mobilitu by dle respondentů pomohla finanční podpora pokrývající většinu nákladů a také setkání

s bývalým účastníkem mobility. Dále by ke zvýšení přispěl povinný předmět – cizí jazyk, kratší pobyty například jen na měsíc nebo výjezdy ve dvojici. Téměř polovina studentů/ek uvažovala o zahraniční mobilitě nejčastěji ve druhém ročníku bakalářského studia bez preference semestru.

Výsledky proběhlé evaluace budou sloužit jako podklad pro další cíle a úkoly v oblasti internacionalizace na FSS OU zkvalitňující podmínky k realizaci zahraniční mobility studujících.

Marie Špiláčková

proděkanka pro zahraniční a vnější vztahy

II. Ph.D. Students' Session

SITUACE DĚTÍ ODCHÁZEJÍCÍCH Z DĚTSKÝCH DOMOVŮ A INTERVENCE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Petra Anna-Marie BLAHOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The content of the article is a presentation of a dissertation project called "Situation of Children Leaving Children's Homes and the Intervention of Social Work". Target group young adults with children's homes stay experience is threatened by sociopathological phenomena and risky behavior, thereby endangering itself and society. Children growing up in children's homes are inadequately prepared for young adult's life. The unwanted condition described has been detrimental to the society's need so that it has to spend time, efforts and means to address the consequences of sociopathological phenomena (crime, prostitution, divorce etc.). As part of the research project will be investigated how social work interventions affect the situation of children / young adults leaving children's homes. The results should aim for a change in preparation of children growing up in children's homes on the path of young adults in the field of social work. The benefit of adequate preparation will be avoiding of some socio-pathological phenomena in young adults after leaving institutional care so that the society will be spared the effort it has to expend to solve the sociopathological phenomena. The research will be conducted through qualitative research strategy.

Keywords

Social Work, Vulnerable Children, Children at Risk, Social and Legal Protection of Children, Alternative, Foster Care, Transformation, Deinstitutionalization

ÚVOD

V následujícím článku je představen návrh projektu disertační práce, jehož původní znění bylo *Sociální práce v procesu transformace péče o ohrožené děti v České republice*. Na základě rešerše odborné literatury bylo zpřesněno na: *Situace dětí vyrůstajících v dětských domovech a intervence sociální práce* a poté na *Situace dětí odcházejících z dětských domovů a intervence sociální práce*. V předloženém textu budou představena teoretická východiska vážící se k bádání problematice a legislativní ukotvení náhradní péče (NP) o děti v ČR. Dále se budeme zabývat aktuálními trendy ovlivňujícími situaci dětí vyrůstajících v DD, a to zejména transformací ústavní péče (ÚP) o ohrožené děti v ČR a dopady ÚP na vývoj dítěte

(fyzický, psychický, sociální). Následně popíšeme návrh metodologie výzkumu, kdy budeme specifikovat výzkumný problém, cíl výzkumu a výzkumné otázky. Zdůvodníme volbu výzkumné strategie a výzkumnou metodu, jež má být užita. Akcent budeme klást na výkon sociální práce, která dle Kasanové (2008) v sobě v DD obsahuje především tři činnosti: administrativní činnost, poradenství a sociální pomoc. Uvedené činnosti jsou na sobě závislé, musí být vykonávány souběžně: poradenství je závislé na administrativních úkonech, stejně tak pomoc, rovněž je důležité vést administrativní záznam o průběhu poradenství a pomoci. Sociální pracovníci pracují s jednotlivci a s rodinou, s níž se snaží udržet kontakty svého klienta, případně kontakty navázat (Dávidová, 2012).

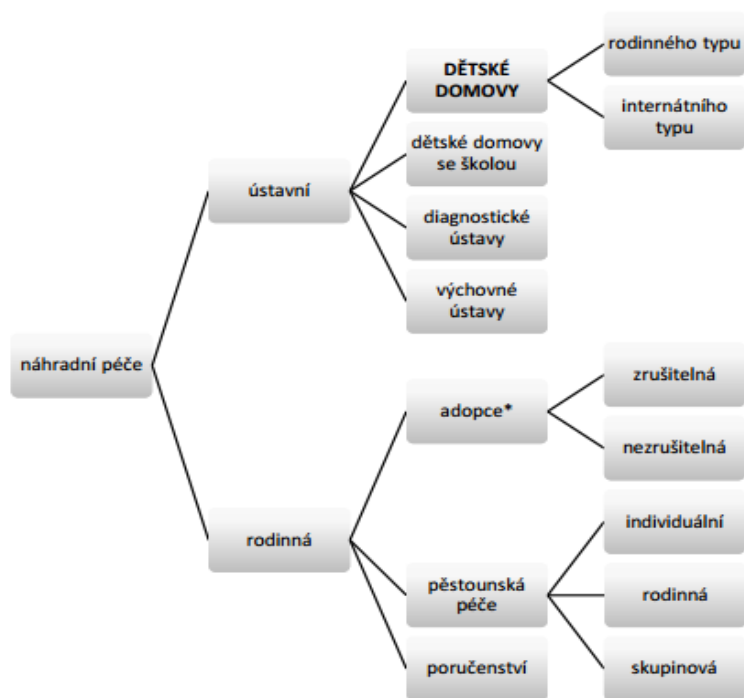
TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Teoretickými východisky bude **(1) kritická sociální práce; (2) systém náhradní péče o děti v ČR; (3) instituce dětského domova.**

(1) Kritická sociální práce klade důraz na kritiku a analýzu moci a útlaku ve společnosti. Jejím cílem je sociální transformace společnosti směřující k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy, 2000, 2001). *Kritickou sociální prací* se rozumí to, že jsou sociální pracovníci privilegovaní a silní díky svému profesnímu postavení a přístupu k institucionální moci. Klienti jsou vnímáni jako relativně bezmocní. V souladu s výše uvedeným by sociální pracovníci měli mít privilegovaný přístup k moci, aby reflektovali a rozvíjeli strategie sdílení moci se svými klienty. Kritický aspekt *kritické sociální práce* je symetrický nebo dialogický vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem (Healyin Janebová, 2014: 9). Autoři rozvíjející kritickou sociální práci jsou např. Payne, 1997; Healy, 2000; Healy, 2001; Healy, 2005; McDonald, 2006; Staub-Bernasconi, 2009; Ferguson, 2009; Matoušek, 2013.

(2) Náhradní péči o děti v ČR dělíme systém NP na péči (též výchovu) rodinnou a ústavní (viz Obrázek 1). NRP je forma péče, kde rodiče vychovávají dítě v prostředí nejvíce podobnému rodině (Bubleová, Kovařík in Matějček, 1999: 31; Blahová, 2017: 19). Soud svěřuje dítě do NRP do péče fyzické osoby. ÚP určuje dítěti soud nebo rodič (Středisko náhradní rodinné péče, 2016b; Blahová, 2017: 19). NRP dělíme na 1. osvojení tzv. právně volného dítěte, které se osvojením stává dítětem náhradních rodičů. Do 2. pěstounské péče (PP) umísťujeme děti, jejichž rodiči jsou stále ti biologičtí, kteří nemají podmínky pro výchovu dětí PP dělíme na individuální, rodinnou a skupinovou (SOS vesničky). 3. Poručenství je taková forma NRP, kde právně volnému dítěti zůstávají biologičtí rodiče dále v rodném listě a poručníci přebírají rodičovskou zodpovědnost (jsou zákonnými zástupci dětí) (Zezulová, 2012: 16 in Blahová, 2017: 19). V PP na přechodnou dobu je dítě pěstounovi svěřeno nejdéle po dobu jednoho roku (Adopce.com, 2010; Blahová, 2017: 19).

Obrázek 1: Rozdělení náhradní péče



* od roku 2012 se nerozlišuje

Zdroj: Blahová, 2017: 19

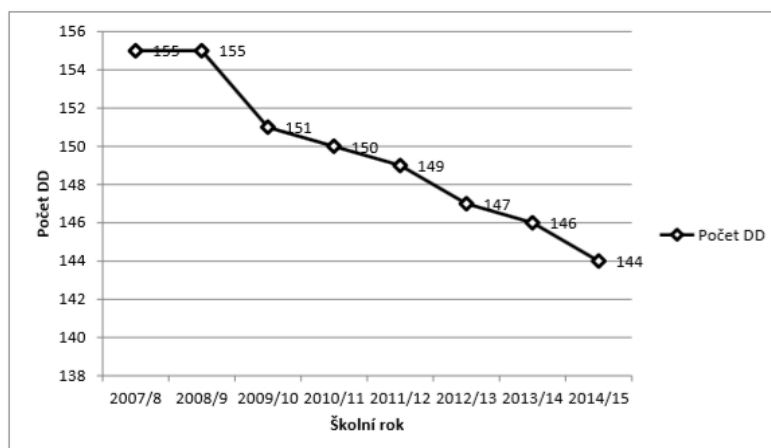
Do NÚP spadají za oblast řízenou MŠMT DD, DD se školou, diagnostické ústavy (DgÚ), výchovné ústavy, za MPSV domovy pro osoby se zdravotním postižením, zařízení sociálních služeb, za MZ kojenecké ústavy, DD pro děti do 3 let, zařízení pro léčebně preventivní péči a (...) Klokánky, Dětská centra a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (Středisko náhradní rodinné péče, 2016ab). Péče o lidi v institucích je dražší, náročnější, komplexnější, především ale odřízne osoby od vlastní sociální sítě, což může být pro mnohé psychicky náročné. I péče o děti v ústavním prostředí je vnímána jako krajní řešení jinak nezvladatelné situace, přičemž má být rozhodnuto vždy ve prospěch dítěte. Osvojení či PP dnes považujeme a v právním řádu ustanovujeme za primární formy NRP; zákon přiznává určité postavení i školským zařízením (ŠZ) (Veřejný ochránce práv, 2011: 25). Evidenci dětí, pro které je NRP vhodná a seznam žadatelů o ni vede MPSV. Dále zřizuje a koordinuje poradní sbor pro zprostředkování NRP při MPSV, vede spisovou dokumentaci, provádí odborné posuzování dětí a žadatelů, zprostředkovává NRP, rozhoduje o zařazení / vyřazení žadatelů z evidence, provádí správní řízení a zpracovává statistiky a vykonává konzultační, metodickou a kontrolní činnost (MPSV, 2013; zákon č. 359/1999 Sb., § 11, § 19a, § 21, § 22, § 24c, § 27, § 38a, § 49, § 51, § 58b) (Blahová, 2017: 20).

(3) V systému NP v ČR mají **DD** (jakožto součást náhradní ústavní výchovy) sekundární postavení za NRP. Vždy stojí na prvním místě sanace rodiny a snaha vrátit dítě do původní biologické rodiny. Pokud se tyto snahy mívají účinkem a dítě se nedaří

umístit ani do NRP, umístí soud dítě do ÚP (Blahová, 2017: 18). Ukotvení instituce DD je v české legislativě v § 12 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon“). Ze zákona DD plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální a pečuje o děti podle jejich individuálních potřeb (odst. 1 § 12 zákona). Zajišťuje péči o děti bez závažných poruch chování a s nařízenou ústavní výchovou. Děti jsou vzdělávány ve školách mimo DD (odst. 2 § 12 zákona). Do DD mohou být umísťovány děti ve věku od 3 do 18 let a nezletilé matky spolu s jejich dětmi (odst. 3 § 12 zákona; Blahová, 2017: 20–21). Systém ŠZ na základě rozhodnutí soudu o ústavní / ochranné výchově / předběžném opatření zajišťuje výchovu, vzdělání a zdravý rozvoj osobnosti. V DD žijí děti obojího pohlaví a různého věku. Při zařazování do rodinné skupiny se bere ohled na pokrevní příbuznost a udržení rodinných vztahů. DD se režimem dne, složením skupin, podporujícím prostředím snaží přiblížit rodině. ŠZ jsou zákonem vázána rozvíjet citovou stránku osobnosti dítěte a umožnit aktivní účast dítěte ve společnosti (odst. 1 § 1 zákona; Blahová, 2017: 21). Dalším z důležitých legislativních předpisů je Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Primárním zájmem sociálně-právní ochrany dětí (SPOD) je jejich blaho, ochrana rodiny a rodičovství a zachování vztahu dítěte s rodinou (zákon č. 359/1999 Sb., § 5). SPOD se týká dětí umístěných do DD z důvodů stanovených § 6 Zákona o sociálně-právní ochraně dětí, tedy kupř. úmrtí rodičů, neplnění rodičovských povinností, zneužívání rodičovské odpovědnosti (zákon č. 359/1999 Sb., § 6). Každé zařízení má ze zákona povinnost upravovat svůj vnitřní chod písemně tak, aby děti, rodiče těchto dětí a zaměstnanci měli k dokumentu přístup. „*Tato pravidla upravují vnitřní řád zařízení v § 22 a § 24 zákona*“ (Blahová, 2017: 21–22). Sociální pracovníci sehrávají důležitou úlohu při zjišťování příčin a projevů nesprávného postoje rodičů k dětem. Zmírňují a postupně snižují problémy v rodině. V současnosti už nejde jen o práci s dětským klientem, ale zároveň i s rodiči dítěte a jeho širší rodinou a případně žijícími příbuznými (Mikloško, 2009: 63–64).

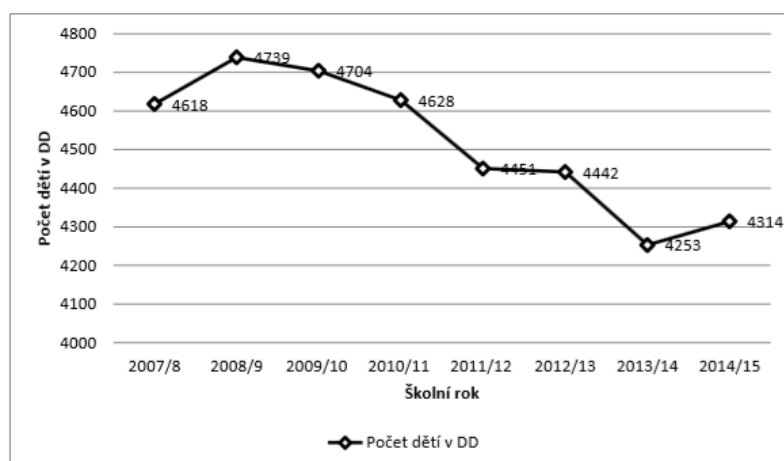
Aktuálním trendem je proces **transformace péče o ohrožené děti**. Současně s ní probíhá deinstitucionalizace DD. Jak je patrné z níže uvedených grafů, počet dětí v DD i počet institucí DD klesá (viz obr. 2 a 3).

Obrázek 2: Počet dětských domovů na území ČR



zdroj: MŠMT, © 2016, upraveno

Obrázek 3: Vývoj počtu dětí žijících v DD



zdroj: MŠMT, © 2016, upraveno

„Transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny“ (MPSV, 2013) se soustřeďuje na standardizaci systému péče o ohrožené děti, kterou MPSV roku 2012 zahájilo (jedná se o podporu transformace péče o ohrožené děti a rodiny). Časopis *Sociální práce* pro transformaci systému péče o ohrožené děti a rodiny založil samostatný sešit v tištěné podobě (Navrátil, 2015: 4). Nalezneme zde tomuto tématu věnovanou Přílohu (2/2015). Časopis „*Sociální pedagogika*“ transformaci věnoval celé číslo. Změny v oblasti systematizace SPOD probíhaly od roku 1990, zásadní obrat ale nastal až roku 2012, kdy byl schválen dokument „*Národní strategie ochrany práv dětí*“ a „*Akční plán k jejímu naplnění*“. Záměrem tohoto procesu je ochrana práv dětí, jejich potřeb, podpora kvality života, zamezení diskriminace a nerovného přístupu, stejně jako podpora rozvoje dítěte v rodinném prostředí, přičemž se neopomíná ani úloha dítěte-spolutvůrce (Marksová, 2015: 2). Péče o ohrožené děti je roztržena

horizontálně i vertikálně, což způsobuje problémy. „*Péči o ohrožené děti se tak zabývá minimálně pět rezortů, je nerovnoměrně rozdělena mezi státní správu a samosprávu a mezi státní a nestátní sektor. Rozdíly spočívají zejména v rozsahu kompetencí, míře odpovědnosti, legislativní úpravě, personálním zajištění této agendy a podílu financí ze státního rozpočtu. Neexistuje stálý nezávislý a nadresortní orgán, který by systematicky řídil systém péče o ohrožené děti dle jednotných kritérií.*“ (OSPOD, 2016: 1) Transformace má snížit počet dětí dlouhodobě umístěných ve všech typech ÚP, sjednotit péči o ohrožené děti a zvýšit kvalitu péče. Má trvat po dobu deseti let, přičemž zařízení nemá rušit, má měnit jejich účel. Ohrožené děti mají být vyhledávány a kraj má rovněž prosazovat prevenci, anebo využít institut NRP. I nadále se má zachovávat snaha o udržení kontaktu s biologickou rodinou (OSPOD, 2016: 4). Podle dokumentu „*Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí*“ na rok 2012–2015 se na transformaci podílí nestátní neziskové organizace, svaz měst a obcí ČR, Asociace krajů ČR, Nejvyšší státní zastupitelstvo, probační a mediační služba, MF, MS, MV, MZ, MŠMT, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, úřad vlády ČR, zmocněnkyně pro lidská práva, Ministerstvo pro místní rozvoj a MPSV vystupuje jako koordinátor (MPSV, 2012a: 30). V dokumentu „*Národní strategii ochrany práv dětí*“ se dozvíme, že je jejím v pořadí desátým cílem přinést další možnosti pro děti ohrožené, a i nadále odbourávat trend umisťování dětí do institucionální péče. Mezi klíčové aktivity působící v tomto směru řadíme: tvorbu služeb, které budou pomáhat v domácím nebo náhradním domácím prostředí, transformaci současných institucí na poskytovatele služeb terénních, ambulantních, respitních a dalších, včetně otázky využití financí, osob a zařízení, snaha prosadit do zákona věk, od něhož děti smí být umístěny do ÚP, snižování kapacit pobytových institucí, omezení doby, po kterou dítě musí zůstat v instituci, zvýšení frekvence přezkumů důvodů pro nařízení institucionální péče, specializace péče. Cíl má být uskutečněn mezi lety 2012–2018 a odpovědná jsou MZ, MPSV a MŠMT (MPSV, 2012b: 17–18). Transformace se stala předmětem zájmu odborníků, kteří na toto téma uveřejňují výzkumy. Jeden z nich zjistil, že odborníci-ředitelé institucí shledávají nedostatky transformace v neuspokojivě připravených reformách a pravidlech, která se neustále mění (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 25). Autorky tohoto výzkumu sestavily paradigmatický model s kategoriemi „*legislativa, efektivita systému, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce a následky*“. Zdá se, že podle výsledků výzkumů existuje obava z nejasných pravidel a nedostačujících práv a oprávnění. Ředitelé jsou nakloněni tomu, aby sourozenci zůstávali spolu, a aby se bral ohled na vyjádřené přání dítěte. Kladně přijímají snahu zachovat rodinu. Problematické jsou podle nich oblasti tzv. dohod, povinnost přezkumu soudem, nutnost hledat děti, které mají do zařízení patřit, (ne)účast u správního řízení, nutnost doprovázet a zastupovat děti, nejednotné požadavky na pracovníky a nejednotnost, s jakou je posuzována funkčnost rodin (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 30). „*Legislativní ukotvení*“, jeho jasnost a transparentnost prostředí považují ředitelé jednoznačně za nejdůležitější v procesu transformace (Vávrová,

Hrbáčková, Hladík, 2015: 24–25). K „*efektivnímu systému*“ (zde centrální kategorie teorie) je třeba zlepšit komunikaci a spolupráci s DgÚ. Zahlcenost soudů, administrativní zátěž a pozdní odhalení problémů zapříčiňuje pozdní umístění dětí, což může mít negativní dopady na jejich budoucnost. Jako žádoucí směr vidí malé skupiny dětí, protože ty se více podobají rodině biologické (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 30–31). Informanti výzkumu vyjadřují nespokojenost s nekoordinovaností a nespolupracováním odborů, ministerstev a DD. Díky těmto informacím autorky stvořily pyramidový model efektivity systému péče o ohrožené děti, jehož základnu tvoří kvalitní legislativa, na ní stojí „*meziresortní součinnost*“. Pokud tyto složky fungují, generují efektivní systém (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 31). Pokud pracují všechny zúčastněné strany na společných cílech, teprve tehdy je zaručeno blaho dítěte (Vávrová, Hrbáčková, Hladík, 2015: 25). K tomu, aby vznikla optimální legislativa, jež toto blaho všem zaručuje, je součinnost mezi resorty nezbytná (Vávrová, Hrbáčková, Hladík, 2015: 25). Pro úspěšnou reformu systému je „*optimalizace PP*“ důležitá, což můžeme dle modelu odvodit z toho, že ovlivňuje jak efektivitu systému, tak také práci v terénu. „*Spolupráce subjektů péče*“ odhaluje nedostatečnost informací ze strany soudů, špatnou komunikaci s rodiči, touhu navazovat vztahy s dalšími zařízeními, nedostatečnou angažovanost profesních organizací a zlepšení spolupráce s OSPODem (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 32). Nutnost vložit všechny dostupné prostředky do jakýchkoli změn v systému péče shrnuje kategorie „*podpora lidských zdrojů*“. Informanti rovněž hovoří o pocitu nezájmu ze stran soudů, sociálních pracovníků a státních zástupců. Výkon sociální práce je podle ředitelů DD nezajímá a nekontrolují jej. Následky shrnují *stereotypní řešení*; podle ředitelů se děti v zařízení okamžité pomoci buď drží, je-li jich zde málo, anebo propouští, je-li jich přebytek. Podle jedné z informantek se tam a zpět pohybuje především s dětmi označenými jako problémové (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 32–33). Autorky přišly se zjištěním, že „*přání / cíle ředitelů dětských domovů se v mnohém překrývají s cíli definovanými v Národní strategii ochrany práv dětí (2012) (...), z čehož je patrná názorová jednotu subjektů zastávajících rozdílné role v realizované reformě*“. (Vávrová, Kroutilová Nováková, 2015: 34).

Dopady ÚP (vč. DD) na vývoj dítěte byly zjištěny v různých oblastech. **Fyzický** nedostatek vývoje hmotnosti, výšky a obvodu hlavy pod normou; problémy se sluchem a zrakem, které mohou být způsobeny špatným a / nebo nedostatečným stravováním; zpomalení motorických dovedností, opoždění ve vývojových fázích; v těžkých podmínkách stereotypní chování, jako je houpání těla a bouchání hlavy; špatný zdravotní stav a nemoci; fyzické a intelektuální postižení jako důsledek institucionální péče. Instituce mají tendenci poskytovat klinické prostředí s vysoce regulovanými podmínkami, nepříznivé poměry „*péče o dítě*“ a nereagující personál, který vidí svou úlohu více v ošetřovatelství a fyzické péči než v psychologické péči; děti mají tendenci strávit významnou část dne na dětské postýlce; důraz je kladen na kontrolu infekcí, v důsledku čehož děti zažívají vnější prostředí pouze ve vzácných případech, pod přísným dohledem a je omezen prostor pro hraní. **Psychologické** důsledky se dělí na **sociální** a **behaviorální**

důsledky, jako jsou problémy s antisociálním chováním, sociálními kompetencemi, interakcemi ve hře navzájem / se sourozenci; „kvazi-autistické chování“, jako je ochrana obličeje a / nebo stereotypní sebepoškozující / komfortní chování, jako je houpání těla nebo bouchání hlavy; v některých níže kvalifikovaných institucích dochází k sociálnímu stažení mladých dětí po šesti měsících. **Chování** jako je agresivní chování nebo sebepoškozování (což může vést k sociálně izolovaným dětem nebo k používání fyzických restrikcí). Nedostatek primární péče (matka) v ÚP, která je důležitá pro normální vývoj dítěte; špatné podmínky, deprivace z interakce s ostatními; nereagující pečovatelé. **Emocionální vazby**: nevybíravá přátelskost, nadměrná vstřícnost a / nebo chování bez zábran, dále ve složce **inteligence** a **jazyka** prokázán špatný výkon a nižší IQ; zpoždění v jazykové akvizici; deficity v jazykových dovednostech, jako je špatná slovní zásoba (European Expert Group, 2012: 48–49). Absence rodičovských rolových modelů, harmonického rodinného prostředí, psychická, citová deprivace, syndrom ústavní závislosti, nižší dosažené vzdělání. Nižší IQ – Van Ijzendoorn et al. (in Lumos, 2017: 3) analyzoval údaje o IQ 4000 dětí z 19 zemí a průměrné IQ dětí vyrůstajících od narození v pěstounských rodinách činilo 104, průměrné IQ dětí vyrůstajících v institucích činilo 84. Špatný sociální a psychologický vývoj, fyzická zakrnění. Jiné studie našly negativní účinek včetně špatného sebevědomí, nedostatek empatie, agrese, tendence sebepoškozování a opožděný vývoj jazyka. Podvývá. „*Toxický stres*“ může nastat, když dítě není utěšeno pečovatelem a mozek zůstává v pohotovosti, imunitní systém nemá prostor se správně rozvíjet, děti zřídka opouštějíci budovu, nebo dokonce i jejich postel, mají fyzické poruchy a poruchy učení, které mohou být způsobeny a / nebo zhoršeny omezeným prostředím a nedostatkem stimulace v některých institucích. Sluch a zrak a problémy v této oblasti jsou někdy důsledkem špatné výživy nebo podrážděných smyslů. Tyto jsou často ponechány nedagnostikované a neléčené (Lumos, 2017: 2–3) Téměř polovina dětí alespoň jednou uteče z instituce. Více jak polovina spáchá trestný čin po odchodu z instituce. Rusko: 1 z 3 dětí se stalo bezdomovcem, 1 z 5 mělo záznam v trestním rejstříku, 1 ze 7 se zapletlo do prostituce, 1 z 10 spáchalo sebevraždu (Lumos, 2017: 4). Podle Kellera (2001: 38–39) „*jedinci, u kterých neproběhla uspokojivá socializace, nejsou schopni vstupovat do běžných interakcí s druhými členy skupiny, nedokážou respektovat normy běžného soužití a zapojovat se do kolektivních akcí.*“ Primární socializace se dělí na záměrnou a nezáměrnou. Záměrná socializace probíhá prostřednictvím záměrného úsilí (rodičů či jiných vychovatelů) dítě vychovávat, učit. K nezáměrné socializaci pak dochází každodenním sledováním rodičů a jiných sociálních modelů v neformálních situacích (Jandourek, 2001: 220–221). Psychický vývoj dítěte v ÚP ohrožuje psychická deprivace. V DD je dítě uspokojeno po stránce základních tělesných potřeb, co do podnětů, individuální pozornosti či možnosti navázat hlubší citové vazby však trpí nedostatkem. Langmeier a Matějček definují psychickou deprivaci jako „*nedostatečné uspokojování základních psychických potřeb po určitou, dosti dlouhou dobu*“ (Langmeier, Krejčířová, 2013: 289). Matějček (1992: 116–177) říká, že některé základní psychické potřeby musí být od útlého

dětství uspokojovány, aby se dítě vyvinulo ve zdravou a vitální osobnost. Sociální izolace a omezené příležitosti vedou podle prof. Musila k pasivnímu užívání služeb sociální a filantropické pomoci ostatních obyvatel, účasti na rizikových, pololegálních a nelegálních hospodářských či kriminálních aktivitách. Zhruba 80 % dětí starších 15 let z dětského domova dochází do odborného nebo středního odborného učiliště. 8 % dětí z DD studuje školu zakončenou maturitní zkouškou (Kajňáková, 2009).

METODOLOGIE VÝZKUMU

Výzkumný problém: intervence sociální práce v situaci přechodu mladých dospělých z instituce dětského domova do přirozeného sociálního prostředí.

Cíl výzkumu: porozumět a popsat intervence sociální práce v situaci přechodu mladých dospělých z instituce dětského domova do přirozeného sociálního prostředí.

Výzkumné otázky: **HVO:** Jak intervence sociální práce působí v situaci přechodu mladých dospělých z instituce dětského domova do přirozeného sociálního prostředí?

DVO1: Jak mladí dospělí odcházející z instituce DD do přirozeného sociálního prostředí hodnotí intervence sociální práce v tranzitním období¹?, **DVO2:** Jaké významy připisují/přikládají sociální pracovníci DD svým intervencím v tranzitním období?

DVO3: Jaké významy připisují/přikládají sociální pracovníci OSPOD svým intervencím v tranzitním období, tzn. v období přechodu mladých dospělých z instituce DD do přirozeného sociálního prostředí? **Výzkumná strategie:** kvalitativní.

Výzkumný přístup a analýza dat: situační analýza (Clarke, 2005).

„*Situační analýza je podle Adele Clarkeové (2005: 23; Clarke, Charmaz et al., 2014: 26) „balíkem teorie a metody“, což znamená, že na jedné straně činí zcela explicitními svá ontologická a epistemologická východiska a na straně druhé je neponechává bez nástrojů ke zkoumání reality. Vztah teorie a metody je zde vzájemně konstitutivní – jedno přímo ovlivňuje druhé.*“ (Kalenda, 2016: 462) Situační analýza je základní analýzou. Předmětem zkoumání je situace (nikoli fenomén). Metoda vychází ze sociálního konstrukcionismu, interpretativismu, symbolického interakcionismu, až po zakotvenou teorii – situační analýzu (Clarke, Charmaz et al., 2014). Vztah mezi výzkumníkem a bádáním vychází z toho, že lidé konstruují vlastní pochopení reality, zatímco badatelé konstruují významy založené na jejich interakcích s okolím (Lincoln in Denzin, Lincoln et al., 2005).

Technika sběru dat: hloubkové rozhovory s mladými dospělými se zkušeností pobytu v DD a sociálními pracovníky DD a OSPOD.

Výběr informantů: Mladí dospělí se zkušeností pobytu v DD. **Technika výběru:** záměrný přes instituci (DD) + snowball sampling.

Kritéria výběru: Věk 18 let a více. Zkušenost s pobytem v DD 3 roky a déle. Nejdéle do 6 měsíců mají z DD odejít nebo nejdéle před 6 měsíci odešly z DD. Souhlas se zařazením do výzkumu. Sociální pracovníci DD, sociální pracovníci OSPOD.

Technika výběru: záměrný přes instituci (DD, OSPOD).

¹ Tranzitním obdobím rozumíme období přechodu mladých dospělých z instituce DD do přirozeného sociálního prostředí, tzn. Zahrnuje období přípravné, probíhající v instituci DD, i období bezprostředně následující po odchodu z DD, kdy sociální pracovníci doprovázejí ještě po nějakou dobu mladého dospělého v přirozeném sociálním prostředí.

Kritéria výběru: 3 a více let pracují na pozici sociálních pracovníků v DD / OSPOD. Mají zkušenost s dítětem opouštějícím instituci DD, resp. v případě sociálních pracovníků OSPOD měli ve svém obvodu v posledních 3 letech nejméně 3 děti, které z důvodu zletilosti / samostatného života tuto instituci opustily. Souhlas se zařazením do výzkumu.

ZÁVĚR

Téma situace dětí odcházejících z dětských domovů a intervence sociální práce je zatím málo prozkoumáno. Jedná se však o aktuální téma, které může být pro sociální práci s dětmi v DD přínosné. Dnešním trendem je deinstitucionalizace osob / klientů umístěných do institucí, avšak i přes většinový směr pohybu změn má stále instituce dětského domova své místo a uplatnění a o podobě a formě této náhradní ÚP do budoucnosti se bude ještě rozhodovat. Další změny v této oblasti jsou nepochybné, otázka spočívá pouze v tom, jakou formu instituce budou mít: dojde k úplnému zrušení? Bude DD určeno jen pro děti, které NRP odmítnou? Výsledky výzkumu budou reflektovat situaci dětí v DD pohledem mladých dospělých, kteří tuto instituci již opustili a sociálních pracovníků, kteří s dětmi vyrůstajícími v DD pracují.

LITERATURA

- ADOPCE.COM. 2010. *Základní pojmy: pěstounská péče* [online]. [cit. 2016-09-07]. Dostupné z: <http://www.adopce.com/pestounska-pece/zakladni-pojmy>
- BLAHOVÁ, P. A. 2017. *Děti z dětského domova v prostředí základní školy*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií. Diplomová práce.
- CLARKE, A. E. 2005. *Situational Analysis. Grounded Theory after the Postmodern Turn*. Thousand Oaks: Sage.
- CLARKE, A., CHARMAZ, K. et al. 2014. *Grounded Theory and Situational Analysis*. London: Sage.
- DÁVIDOVÁ, L. 2012. *Sociální práce s klienty dětského domova*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta. Bakalářská práce.
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. et al. 2005. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- EUROPEAN EXPERT GROUP. 2012. *Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care*. Dostupné z: <http://www.deinstitutionalisationguide.eu> Health
- FERGUSON, I. 2009. 'Another Social Work is Possible!' Reclaiming the Radical Tradition. In: LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 81–98.
- HEALY, K. 2000. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications.
- HEALY, K. 2001. Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice. Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, 2(1).

- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- JANDOUREK, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce* [online]. Hradec Králové: Gaudeamus. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <https://www.uhk.cz/Download/?DocumentId=18817>
- KAJŇÁKOVÁ, Z. 2009. Integrace mládeže z dětského domova do společnosti. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, katedra veřejné a sociální politiky. Bakalářská práce. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/dtdownload/8800033515>
- KALENDA, J. 2016. Prozatím nevyužitá šance: Situační analýza v pedagogickém výzkumu. *Pedagogická orientace*, 26(3), 457–481.
- KASANOVÁ, A. 2008. *Spríevodca sociálneho pracovníka: I. Rodina a deti*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva.
- KELLER, J. 2001. *Úvod do sociologie*. Praha: Slon.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. 2013. *Vývojová psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada.
- LUMOS. 2017. *Lumos Factsheet: The Risks* [online]. [cit. 2018-04-28]. Dostupné z: <https://www.wearelumos.org/resources/lumos-factsheet-risks>
- MARKSOVÁ, M. 2015 Úvodní slovo ministryně. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 2–3.
- MATĚJČEK, Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství.
- MATĚJČEK, Z. 1999. *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. 2013. Radikální přístup. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 115–116.
- MCDONALD, C. 2006. *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- MIKLOŠKO, J. 2009. *Náhradná starostlivosť*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- MPSV. 2012a. *Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012–2015* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-09-11]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14311/APN_NSOPD_2012-2015.pdf
- MPSV. 2012b. *Národní strategie ochrany práv dětí* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-09-11]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14309/NSOPD.pdf>
- MPSV. 2013. *Transformace systému péče o ohrožené děti* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-09-07]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/14322>
- NAVRÁTIL, P. 2015. Navzdory tomu všemu... *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 3–4.
- OSPOD. 2016. *Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti* [online]. [cit. 2016-09-12]. Dostupné z: <http://www.ospod.cz/informace/obecne/transformace>
- PAYNE, M. 1997. *Modern Social Work Theory*. 2nd edition. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press.

- STAUB-BERNASCONI, S. 2009. Social Work as a Discipline and Profession. In: LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 9–30.
- STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE. 2016a. Současný systém sociálně-právní ochrany dětí v České republice [online]. [cit. 2015-12-20]. Dostupné z: http://www.nahradnirodina.cz/soucasny_system_socialne_pravni_ochrany_deti_v_ceske_republice
- STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE. 2016b. *Ústavní péče* [online]. [cit. 2016-09-13]. Dostupné z: http://www.nahradnirodina.cz/ustavni_pece
- VÁVROVÁ, S. a KROUTILOVÁ NOVÁKOVÁ, R. 2015. Transformace systému péče o ohrožené děti očima ředitelů dětských domovů. *Sociální pedagogika* [online]. 3(2), 25–37. DOI: 10.7441/soced.2015.03.02.02.
- VÁVROVÁ, S., HRBÁČKOVÁ, K., HLADÍK, J. 2015. *Porozumění procesu autoregulace u dětí a mladistvých v institucionální péči*. 2. vyd. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2011. *Zpráva ze systematických návštěv – školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy* [online]. [cit. 2016-09-07]. Dostupné z: http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/2012/2012_skolska-zarizeni.pdf
- ZÁKON č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- ZÁKON č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
- ZEZULOVÁ, D. 2012. *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál.

ORGANIZAČNÍ FAKTORY A PODMÍNKY VE VÝKONU SOCIÁLNÍ PRÁCE

Lenka CALETKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article describes theoretical context of the dissertation thesis project and the possibility of research strategy. Central theme is organizational factors and conditions in the performance of social work.

Keywords

Individual Approach, Labor Office, Organization, Organizational Development, Social Work

ÚVOD

Cílem příspěvku je poukázat na organizační faktory a podmínky působící na výkon sociální práce. Text zohledňuje organizační prostředí a vyzdvihuje důležitost lidských zdrojů. V centru pozornosti disertační práce stojí tedy výkon organizací služeb sociální práce. Výkonem je zde míněna realizace určitého procesu, realizace profese sociální práce. Pro účely disertační práce byl vybrán proces poskytování služby na základě individuálního přístupu ke klientům na úřadech práce. Cílem disertační práce je poté zjištění organizačních faktorů a podmínek, které umožňují nebo brání dosahování individuálního přístupu ke klientům ve vybrané organizaci služeb sociální práce, tedy na vybraném úřadu práce.

FORMULACE VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

Na dnešní praktické postavení organizací služeb sociální práce bylo při formulaci výzkumného problému nahlíženo z více stran. Disertační práce je zaměřena na hledání faktorů a podmínek, které vykazují organizace služeb sociální práce v současné době, a na dopady, které mohou mít v jejich činnosti. Pozornost je soustředěna zejména na aspekty, jejichž zlepšení by mohlo vést k efektivnější činnosti při dosahování cílů sociální práce ve zmíněných organizacích.

Za hlavní problém je shledán nedostatečný rozvoj či bariéry organizačního uspořádání služeb a individuálního výkonu pracovníků s uchazeči o zaměstnání v rámci speciálního poradenství na úřadech práce. Zdrojem těchto nedostatků je patrně společné působení řady organizačních a dalších kontextuálních faktorů.

Časté problémy vycházejí převážně z potřeby navázání pomáhajícího vztahu s klientem, které je důležité pro efektivní naplnění cílů sociální práce a spolupráce v organizačním prostředí, a které plní jiné nebo konfliktní cíle vzhledem k účelu profesní sociální práce. Sociální pracovníci tak často čelí rozhodnutí, zda poskytnout pomoc co největšímu počtu klientů nebo dodržet kvalitu poskytovaných služeb.

Původ tohoto dilematu bývá dle Musila (2004) nízký počet sociálních pracovníků vzhledem k vysokému počtu klientů.

Neméně důležitý je význam strukturované organizační kontroly a propracovanost cílů a norem chování. Jde o organizační jev, který se dá označit jako vyžadování odpovědnosti k organizačním cílům a pravidlům. Je obvykle spojen s menší volností či svobodou pro rozhodování a jednání jednotlivých členů organizace. Často se zde projevuje tlak a organizační omezení pro naplnění profesních cílů sociální práce.

Příkladem takto silně strukturované organizace bývá uváděn úřad práce. Zvláště na úřadech práce lze narazit na nedostatek individuálního přístupu ke klientům. Klienti úřadu práce jsou formálně řazeni do programů, avšak otázkou zůstává, zda je vybraný program pro klienta užitečný. Může docházet k pochybení ze strany pracovníků při posuzování životní situace klienta ať již z důvodu nedostatku času, soukromí, či ze strany klienta jeho nezájmem. Problémy klientů nemusí být dostatečně definovány a klienti mohou být stereotypně zařazováni do větších skupin bez zohlednění jejich individuální životní situace.

Nedostatky individuálního přístupu ke klientům pak mohou mít závažné důsledky v jejich životě. Projevy těchto nedostatků mohou být způsobeny jak osobním přístupem pracovníků či klientů, ale také organizačními podmínkami. Právě tento širší pohled na individuální výkon pracovníků a organizační prostředí je stěžejní pro disertační práci.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Prvním teoretickým východiskem je individuální přístup, který vychází z toho, že člověk má dispozice k řešení své nepříznivé životní situace. Jedinečnost člověka spočívá v jeho životním příběhu, prostřednictvím kterého je vytvářen subjektivní pohled na svět, kterému jiný člověk nemůže nikdy plně porozumět. Individuální přístup ke klientům ze strany profesionálů musí zohlednit všechny atributy a okolnosti jejich životní situace a akceptovat jejich přání a potřeby. Tento přístup zdůrazňuje, aby klient sám určil, jaké řešení jeho situace je nejvhodnější, jelikož právě on je expertem na vlastní život. V individuálním přístupu je hlavním předpokladem, že klient má dispozice k řešení své nepříznivé životní situace (Hrozenková, Dvořáčková, 2013).

Cílem sociální práce s uchazeči o zaměstnání je, obecně řečeno, snížení rizika jejich sociálního vyloučení, k němuž dochází v rovině ekonomické, sociální, i psychologické (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2005). Poradenský proces je poté klíčovým nástrojem pomoci uchazeči o zaměstnání k umístění se na trhu práce a jeho základ spočívá právě v individuálním poradenství.

Sociální práci lze v tomto kontextu definovat jako profesionální jednání, které se zakládá na vlastní profesní odpovědnosti a je adekvátní vzhledem k jedinečnosti situace. Profesionálové přitom dbají na dodržování základních zásad, principů sociální práce, které jsou součástí profesní etiky (Janebová, Černá, 2008).

Jelikož je disertační práce zaměřena na hledání organizačních faktorů a podmínek, které působí na výkon sociální práce při uplatňování individuálního přístupu, bude

na ně pohlíženo z organizačního kontextu. Organizace představuje úmyslné uspořádání lidí za účelem dosáhnout nějakého konkrétního cíle (Robbins, Coulter, 2007). Burton a Thakur (1998) ji charakterizuje jako skupinu lidí pracujících společně s rozdělením práce na dosažení společného cíle. Organizace jsou také sociální subjekty orientované na cíle, navržené jako záměrně strukturované a koordinované činnosti systémů a spojené s vnějším prostředím. (Daft, Murphy, Willmott, 2010).

Pojem organizace předkládá dva pohledy. První, organizace činnosti či organizování jako proces, a druhý, organizace jako strukturované prostředí budované na podporu vytyčených cílů. Z hlediska disertační práce jsou relevantní obě pojetí.

Sociální práce je činnost vykonávaná v rámci určité organizace, proto do poskytování sociálních služeb zasahují nejen sociální pracovníci, ale i organizace, respektive její vedení. Z tohoto důvodu mohou ve výše vymezeném organizačním prostředí existovat jiné požadavky na výkon, tedy uplatňování individuálního přístupu, ze strany vedoucích pracovníků a jiné ze strany sociálních pracovníků. Právě organizační pohled na sociální práci otevírá prostor pro hledání a naplnění společných cílů organizací a sociálních pracovníků v nich pracujících.

Od přístupu sociálního pracovníka se významně odvíjí spokojenost klienta. A přístup sociálního pracovníka k výkonu své profese se krom hodnot a cílů sociální práce může odvíjet také od prostředí, ve kterém působí. Hlavním nástrojem managementu v organizacích služeb sociální práce jsou však lidé. Jejich odbornost, profesionalita, empatie a další vlastnosti ovlivňují kvalitu a hodnotu služeb. Proto by vedoucí pracovníci měli působit především na ně a koordinací jejich činnosti zabezpečit plnění cílů (Dudinská, Budaj, Vitko, 2009).

Vedoucí pracovníci by měli především podporovat své zaměstnance, umožnit spolupráci v týmech, umožnit sociálním pracovníkům vést své případy a být k dispozici, kde je jich zapotřebí. Dále by se měli zaměřit ve své činnosti na neustálé vyhledávání nových příležitostí pro rozvoj činnosti organizace s ohledem na poslání a cíle organizace a zabezpečit spolupracovníkům profesní rozvoj.

Lidský kapitál představuje u organizací sociální práce nejdůležitější zdroj. Význam a důležitost řízení lidských zdrojů v organizacích sociální práce úzce souvisí s tím, že velká část jejich úsilí je závislá právě na lidech. Jedním ze specifických znaků těchto organizací je heterogenita lidských zdrojů, která implikuje různorodost mezilidských i pracovních vztahů. V těchto organizacích pracují kvalifikovaní specialisté, vedoucí pracovníci, nekvalifikovaní pracovníci a mohou zde působit také dobrovolníci (Filipczyková, 2014).

Jednu z definic sociální práce, která nabízí možnost spolupráce mezi vedením organizace a jejími pracovníky, přináší Hughes a Wearing. Sociální práce je o týmové práci, rozvoji organizačních schopností, vedení lidí, odpovědnosti a profesionální supervizi. Dále zahrnuje práci s manažerskými koncepty a procesy, jako je strategické plánování a risk management (Hughes, Wearing, 2013).

Odpověď na otázky, zda lze v praxi vytvářet podmínky ze strany vedení organizace pro naplnění profese sociální práce či za jakých podmínek lze rozvinout organizační

procesy ve službách sociální práce a učinit výkon těchto organizací efektivnější, je hledána v konceptu organizačního rozvoje.

Koncept organizačního rozvoje představuje systémovou aplikaci a přenos znalostí behaviorálních věd k plánovanému rozvoji, zdokonalování a posílení strategií, struktur a procesů, které vedou k efektivitě organizace (Cummings, Worley, 2009).

Armstrong popisuje organizační rozvoj jako plánování a realizaci programů zlepšování efektivnosti fungování organizace a její reakci na změnu. Cílem je zabezpečit plánovitý a promyšlený přístup k zlepšování efektivnosti organizace. Efektivní organizaci definuje jako organizaci, která plní svůj účel tím, že uspokojuje potřeby všech, kdo jsou na ní zainteresovaní, přizpůsobuje své zdroje příležitostem a pružně reaguje na změny v prostředí. Organizační rozvoj se týká procesu, nikoli struktury nebo systému (Armstrong, 2007).

Podstatný pohled na organizaci a organizační rozvoj přináší autoři Lawrence a Lorsch (1969). Dle nich je organizace koordinace různých aktivit jednotlivých spolupracovníků k naplnění plánovaných transakcí s prostředím. V této definici výraz různé aktivity představuje tradiční pojetí dělby práce, či dle sociologů diferencované funkce. Pojem koordinace je druhá polovina pracovní rovnice. Bez koordinace je dělba práce náhodná. Organizace musí koordinovat dosažení jejích cílů. Musí mít určité mechanismy pro komunikaci a rozhodování, aby se mohla koordinace uskutečnit. Rozvoj organizace dle zmíněných autorů znamená hledání způsobu, jak ji změnit čili vést organizaci ze svého současného stavu k lepšímu, rozvinutému stavu.

Organizační rozvoj zahrnuje tři oblasti vztahů: vztah organizace a jejího vnějšího prostředí, vztah mezi pracovními skupinami a vztah mezi požadavky na určitou pozici a kompetencemi pracovníků. Právě v rámci vztahů mezi pracovními skupinami bude také hledána odpověď na výzkumné otázky.

V uvedených třech rovinách lze nalézt zdroje organizačních omezení při poskytování individuálního přístupu ke klientům a v individuálním výkonu pracovníků na úradech práce. V rámci těchto tří oblastí organizačního rozvoje se nachází organizační podmínky a faktory, které mohou přispívat k tvorbě bariér při výkonu profese sociální práce. I z tohoto důvodu je širší pohled na organizaci a její prostředí důležitý.

VÝBĚR VÝZKUMNÉHO VZORKU

Jak již bylo zmíněno, stěžejní pro disertační práci je oblast vztahů mezi pracovními skupinami, tedy mezi vedením a pracovníky. Vedoucí pracovníci ovlivňují individuální výkon pracovníků služeb na úradech práce zejména v činnostech jako je vedení, komunikace, kontrolní prvky a rozhodování.

Ze strany vedení lze spatřovat problém například v tom, že tato pracovní skupina může přikládat více pozornosti komunikaci s vnějším prostředím než s jednotlivými pracovníky. Nedostatečná motivace pracovníků ze strany vedení a nenaplnění jejich potřeb může ovlivnit jejich pracovní výkon a tím i individuální přístup ke klientovi. Hierarchické členění úřadu práce může být také zdrojem nepříznivých výsledků. Dále

nedostatečná komunikace, koordinace pracovních skupin či zvolené kontrolní postupy mohou omezovat jednotlivé pracovníky.

Mnoho pracovníků nedostatky ve vedení organizace pocítí, přesto jsou nuceni v jakékoli situaci s klientem jednat a dbát na jeho potřeby. Může proto docházet ze strany pracovníků k obcházení stanovených pravidel, a to zejména při individuálním přístupu ke klientovi. Dále mohou být pracovníci ovlivněni samotným klientem. Neméně důležitá je i heterogenita jednotlivých klientů, možnost řešení jejich osobních životních situací a zejména množství klientů na jednoho pracovníka. V důsledku těchto různých organizačních faktorů se poté klientovi nemusí dostat náležitého individuálního přístupu.

Hlavní snaha disertační práce spočívá v nalezení právě těch organizačních faktorů, které brání v účinném dosahování individuálního přístupu ke klientům. Pozornost bude soustředěna zejména na druhou oblast vztahů, tedy vztah mezi vedením a sociálními pracovníky úřadu práce, kteří zajišťují speciální poradenství s dlouhodobě nezaměstnanými klienty.

POSTUP VÝZKUMNÉ ČÁSTI DISERTAČNÍ PRÁCE

Cílem výzkumu je zjištění, jaké organizační faktory a podmínky umožňují či brání v dosahování individuálního přístupu sociálních pracovníků s uchazeči o zaměstnání na úřadu práce.

Ve výzkumné části disertační práce bude použita kvalitativní výzkumná strategie, za využití metody případové studie a rozhovoru jako základní techniky sběru dat.

Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí. Jeho cílem je získat komplexní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je pomocí řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu (Švaříček, Šedřová, 2007).

Základním a jedním z nejrozšířenějších typů výzkumu v rámci kvalitativního přístupu je případová studie. Centrem zájmu je případ, který představuje objekt našeho výzkumného zájmu. Může jím být osoba, skupina, organizace apod. (Miovský, 2006). Případová studie je kvalitativní metoda, jelikož dokáže dokonale splnit základní cíle kvalitativního výzkumu. Zkoumá současné fenomény do hloubky v jejich skutečném kontextu. Jde o intenzivní studium jednoho případu, tedy jedné situace či jednoho člověka, jednoho problému. Případová studie, nebo také kazuistika, je využívána v medicínských oborech, ekonomii, managementu, ale setkat se s ní můžeme i v psychologii, sociologii, politologii, antropologii, pedagogice, právu, kriminologii, sociální práci nebo v komunitním plánování (Yin, 2009).

Jedná se o výzkumnou metodu, ve které výzkumník nahlíží na každý zkoumaný aspekt jako na součást nějakého celku, a ne jako na samostatnou část. Komplexnost vede k rozkrývání a vysvětlování vztahů mezi aspekty, čímž dochází k vysvětlení podstaty případu. Důležité je, že v případové studii vždy badatel usiluje o komplexní porozumění případu v jeho přirozeném prostředí. Zároveň se snaží využít všech

dostupných metod sběru dat a všech zdrojů. Je nutné nasbírat velké množství dat a informací, aby mohl výzkumník interpretovat interakci mezi případem a okolím. V případové studii patří mezi nejpoužívanější techniky pozorování a rozhovory, popřípadě analýza dokumentů (Švaříček, Šed'ová, 2007).

Na případové studii bude poukázáno na organizační prostředí úřadu práce, zejména v oblasti vztahů mezi pracovníky a vedením, čímž se mohou odhalit faktory a podmínky, které mají pozitivní či negativní vliv na výkon sociální práce, ale které nemusí být klientovi, veřejnosti nebo samotným pracovníkům a vedení organizace na první pohled zřejmé. Poté lze na sociální práci na úřadech práce pohlížet z jiného hlediska či poukázat na její význam pro klienty.

Budou zjištěny bariéry bránící či možnosti podporující výkon sociální práce na úřadech práce, což může posloužit jako zdroj pro zlepšení výkonu těchto organizací a jako inspirace pro jiné organizace tohoto či obdobného typu. Neméně důležité je poukázat na to, jakým způsobem vést pracovníky, aby vykonávali svou práci dobře a tím lépe pomáhali klientům. Z teoretického hlediska lze výsledky využít jako podklad pro tvorbu metodiky.

Případová studie bude zaměřena na poskytování služeb sociální práce v organizačním prostředí v souvislosti se třemi kritickými oblastmi organizačního rozvoje. Kvalitativními rozhovory bude analyzována interakce mezi sociálním pracovníkem a klientem. Samostatně budou poté analyzována pravidla, která jsou na úřadě práce uplatňována, a bude proveden rozbor organizační kultury. Pozornost bude soustředěna zejména míru komplikovanosti sdílení pravidel, čili jak jsou tato pravidla chápána a dodržována.

Obě úrovně analýzy budou propojeny se třemi oblastmi vztahů organizačního rozvoje. Důraz bude kladen na rozbor role vedení úřadu práce a na konflikty mezi vedením a sociálními pracovníky. Cílem je odhalit organizační prostředí, ve kterém sociální pracovník působí a proměňuje své chování dle pravidel organizace. A dále, zda mu toto prostředí dává prostor pro rozhodování a výkon jeho profese.

ZÁVĚR

Organizace služeb sociální práce by měly poskytovat pomoc lidem vypořádat se s problémy a tíživou životní situací. Proto je velmi důležité podporovat jejich rozvoj a kvalitu. Tato kvalita se odvíjí také z pohledu lidských faktorů, které jsou nejdůležitější složkou v rámci sektoru služeb.

Vzhledem k tomu, že sociální práce je vykonávána v organizaci, která stojí na lidech, je nezbytné koordinovat jejich činnost a pro určitou práci nalézt toho nejvhodnějšího jedince. Takto budou všichni přispívat k celkové výkonnosti organizace a směřovat k vytyčenému poslání. Organizace by tudíž neměly dbát jen na potřeby svých klientů, ale také na potřeby svých pracovníků. Zejména z tohoto důvodu je nezbytné nalezení rovnováhy, sladění potřeb organizace a jejích zaměstnanců.

Sestavení společných cílů je jednou z cest k efektivnímu fungování organizací, což je jedním z účelů organizačního rozvoje, který otevírá prostor pro vytvoření a dosažení společných cílů organizace a sociálních pracovníků v ní pracujících.

Podstatou managementu dnes totiž není jen výkon, ale i dlouhodobá spokojenost lidí v organizaci.

LITERATURA

- ARMSTRONG, M. 2007. *Řízení lidských zdrojů: nejnovější trendy a postupy*. 10. vydání. Praha: Grada.
- BURTON, G., THAKUR, M. 1998. *Management Today: Principles and Practice*. New Delhi: Tata McGraw-Hill.
- CUMMINGS, T. G., WORLEY, CH. G. 2009. *Organization Development & Change*. OH: South-Western / Cengage Learning.
- DAFT, R. L., MURPHY, J., WILLMOTT, H. 2010. *Organization Theory and Design*. Andover: South-Western Cengage Learning.
- DUDINSKÁ, E., BUDAJ, P., VITKO, Š. 2009. *Manažment v sociálnych službách*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- FILIPCZYKOVÁ, H. 2014. Řízení lidských zdrojů v organizacích sociální práce. *Trendy v podnikání 2014. Recenzovaný sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference*, 66–71.
- HROZENSKÁ, M., DVOŘÁČKOVÁ, D. 2013. *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada Publishing.
- HUGHES, M., WEARING, M. 2013. *Organisations and Management in Social Work*. London: SAGE.
- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 8(2), 37–45.
- LORSCH, J. W., LAWRENCE, P. R. 1969. *Organizational Development: Diagnosis and Action*. MA: Addison-Wesley Publishing Company.
- MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. 2005. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych Vám pomohla, ale--: dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- ROBBINS, S. P., COULTER, M. K. 2007. *Management*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- YIN, R. K. 2009. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles, Calif.: Sage Publications.

ANALÝZA ODBORNÉHO DISKURZU UŽÍVANÉHO PRO OBLAST SOCIÁLNÍ PRÁCE S OSOBAMI S TĚLESNÝM A/ČI SMYSLOVÝM POSTIŽENÍM

Zuzana ČERNÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The aim of the following article is to present my dissertation project which treats the issue of the Analysis of the Professional Discourse Used in the Sphere of Social Work with Persons with A Physical And/Or Sensory Disability. After the introduction to the theoretical background of the dissertation, I present the aim, methods and techniques of the thesis. The theoretical and ideological frame of my research is embodied in the Critical Discourse Analysis in N. Fairclough's (TODA) and R. Wodak's concept (DHA). The texts to be analyzed are firstly expert social work texts published in the principal journal on social work, which is edited in our country, i.e. Sociální práce / Sociálna práca, and secondly two most relevant legal texts, i.e. Act No. 108/2006 Coll., on Social Services, and the Communication No. 505/2006 Coll. Finally, the article focuses on individual items analyzed / to be analyzed and on the future benefit of my research for the sphere of professional social work.

Keywords

Text, Language, Discourse, Critical Discourse Analysis, Physical and Sensory Disability, Identity, Social Work

ÚVOD

Jazyk má v životě společnosti, jedince i každé vědní disciplíny nezastupitelnou roli – existují a rozvíjejí se ve vzájemně podmíněné součinnosti. Podoba lidského chování a podoba jazyka jsou spojitě nádoby (Krčmová, 2010; Niemelä, 2018). Diskurz, tedy užívání jazyka členy dané společnosti nebo dané oblasti společenského života a v komunikaci o určitém tématu, je jistá významová reprezentace světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena specifickými pravidly. Hranice diskurzu jsou dány tematickým zaměřením (Vašát, 2008). Fairclough (2013) uvádí, že diskurz představuje formu či aspekt sociální praxe jako formu jazyka v rámci specifického pole a jako způsob mluvy v partikulární perspektivě. Diskurz ovlivňuje sociální pravidla a je mediátorem mezi textem a společností (Fairclough, 2013; Wodak, 2013). Ovlivňuje sociální situace, sociální instituce a společnost jako celek. Tvaruje subjekty a jejich identitu a vztahy mezi těmito subjekty. Diskurz je tedy zároveň konstitutivní a konstituovaný.

Podoba jazyka užívaného v přímé sociální práci s osobami se zdravotním postižením, stejně tak jako podoba jazyka užívaného v odborných publikacích na toto téma, se měnila, mění a měnit se bude, protože souvisí jak s faktem, že jazyk je živá entita

(Krčmová, 2010), která se postupně vyvíjí, tak s faktem, že v populaci se projevuje všeobecný tlak k užívání politicky korektních výrazů (Glanc, 2015) a populace je vůči vybraným označením osob se zdravotním postižením senzitivnější než dříve. To, co bylo v minulosti považováno za normu a neneslo negativní konotace, může být dnes vnímáno jako pejorativní a neakceptovatelné označení mimo úroveň normy. (Hughes, 1995) Spisovný jazyk je vázán na kodifikovanou normu, ale standard, tedy to, co se skutečně užívá, je něco poněkud jiného. Vždy se těžko obecně rozhoduje, co je/má být (ještě) dobře a co (už) špatně. Důležitá je totiž vhodnost ve vztahu ke komunikační situaci a k tématu. (Krčmová, 2010)

V souvislosti s výše uvedeným považuji za důležité analyzovat diskurz používaný v odborných publikacích, konkrétně v časopise *Sociální práce / Sociálna práca* a v relevantních legislativních dokumentech, které určují podobu sociální práce s osobami s tělesným a/či smyslovým postižením, tj. v o Zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a ve Vyhlášce 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Vycházím mj. z přesvědčení, že texty mají určitou moc:

1. Ovlivňují recipienty (v tomto případě odborníky z řad sociálních pracovníků, akademiků, studentů, resp. právníků);
2. Stanovují diskurz „přijatelný“ pro určitou oblast, protože jsou vytvořeny autoritami v oboru; tyto autority tedy de facto mají moc určovat, co je pro osoby s postižením přijatelné (mnohdy dokonce i přes nesoulad s těmi osobami, které o sobě a svém postižení bez potíží referují tak, jak je pro dané odborníky nepřijatelné, pejorativní a diskriminační).

CÍL A METODOLOGIE VÝZKUMU

Cílem předkládaného projektu mé dizertační práce *Analýza odborného diskurzu užívaného pro oblast sociální práce s osobami s tělesným a/či smyslovým postižením* je zmapovat a popsat jazykové prostředky užívané pro oblast sociální práce s osobami s tělesným a/či smyslovým postižením, které jsou zachytitelné v odborných textech sociální práce. Analyzovat budu dvojí texty:

1. Akademické statě publikované v primárním odborném periodiku na území České republiky, tzn. v časopise *Sociální práce / Sociálna práca*.

Tento časopis jsem vybrala na základě porovnání odborných periodik zabývajících se tematikou sociální práce, které na našem území vycházejí, a z rešerše textů v nich publikovaných. Kromě výše zmíněné *Sociální práce / Sociálna práca* byly dalšími reprezentanty periodik k potenciálnímu výběru *Listy sociální práce*, *Sociální služby*, *Sociální revue*, *Fórum sociální politiky*, *Práce a sociální politika*, *Národní pojištění*, *Rezidenční péče*, *okrajově také Sociologický časopis*, *Socioweb*, *Kontakt* a *Biograf*. Ukázalo se, že *Sociální práce / Sociálna práca* jako jediná splňuje všechna následující kritéria: je podrobena recenznímu řízení a loni se jako jediný český oborový časopis pro sociální práci dostala do databáze Scopus. Další uvedená periodika se zaměřují nejen na sociální, ale i na jinou problematiku, příp. pojednávají pouze o vybraném úseku sociální práce – srovnej ošetřovatelství a sociální vědy ve zdravotnictví

(Kontakt), sociální politika (Práce a sociální politika), management ústavů sociální péče (Rezidenční péče), sociologie (Sociologický časopis, Socioweb, Biograf) apod. Komparací základních parametrů jednotlivých periodik jsem dále zjistila, že Sociální práce / Sociálna práca je nezávislým časopisem, kdežto mnohá jiná periodika jsou buď vydávána některou institucí, nebo jsou dané instituce alespoň jeho významným partnerem (Práce a sociální politika je vydávána MPSV ČR, Listy sociální práce významně kooperují s MPSV ČR, Národní pojištění je vydáváno ČSSZ).

V neposlední řadě považuji za důležité, že Sociální práce / Sociálna práca je vydávána téměř dvacet let, tedy dostatečně dlouho na to, aby v ní byly pozorovatelné změny výrazových prostředků.

Po výběru periodika jsem vybírala tety vhodné k analýze diskurzu. Analyzované texty splnily všechna následující kritéria relevantnosti zároveň:

- Byly zveřejněny v časopise Sociální práce / Sociálna práca v letech 2001–2017. Roky ohraničující rozpětí publikování textů byly stanoveny takto: 2001 jako začátek vydávání časopisu Asociací vzdělavatelů v sociální práci a 2017 jako poslední kompletní rok před započítáním analýzy.
- Byly publikovány v českém jazyce.
- Měly formu akademické statě, což znamená, že byly napsány akademiky a prošly recenzním řízením.
- V názvu bylo uvedeno alespoň jedno z klíčových slov: *postižení*, *handicap*, *disabilita*, *(zdravotní) znevýhodnění* nebo přímo název tělesného či smyslového postižení.

Následující tabulka uvádí počet relevantních statí, které se ukázaly jako vyhovující stanoveným kritériím. Pro můj výzkum bylo možno využít 2,14 % ze všech otištěných akademických statí.

Tabulka 1: Počet relevantních statí z časopisu Sociální práce / Sociálna práca

Počet publikovaných statí celkem ¹	Počet relevantních statí – absolutní četnost	Počet relevantních statí – relativní četnost (%)
421	9	2,14

Zdroj: Autorka

2. Legislativní dokumenty vydané v tomtéž referenčním období, konkrétně tedy Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a Vyhlášku 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Analyzované dokumenty splnily všechna následující kritéria relevantnosti zároveň:

- Měly charakter normativního, tj. právně závazného, dokumentu.
- Byly vydané pro území České republiky.

¹ Započteny pouze statě publikované mimo anglická vydání časopisu.

- Byly vydané v letech 2001–2017. Časový rámec byl stanoven záměrně shodně s rámcem první skupiny textů.

Bude zajímavé zjistit, zda / jak koresponduje diskurz užitý v obou skupinách textů, zda Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, se svým inovativním pojetím poskytování a přijímání sociálních služeb ovlivnil i diskurz akademických statí apod., zda se liší konkrétní autoři a konkrétní období.

Co se týká technických parametrů výzkumu, použity budou jak dostupné elektronické verze textů, tak texty v listinné podobě, když není elektronická forma k dispozici. Texty budou vybírány na základě systematického výběru – analyzován bude každý článek k dané problematice, který splňuje daná kritéria. Ostatní texty nebudou do množiny analyzovaných textů zařazeny.

Hlavní výzkumná otázka zní, jaký diskurz se používá v odborných textech sociální práce s osobami s tělesným a/či smyslovým postižením, resp. jak se měnil v závislosti na době a autorovi a jaké identity jsou skrze tento diskurz připisovány osobám s takovým postižením.

Pro výzkum jsem zvolila kvalitativní strategii – ideologickým a metodologickým rámcem bude kritická diskurzivní analýza (CDA) ve své evropské variantě (TODA: pojetí N. Fairclougha text – sociální kontext – dominance a DHA: pojetí R. Wodak diskurz – sociálně-historický kontext), která pramení ze sociálního konstruktivismu / interpretativizmu a umožňuje pochopit význam sociální reality pro zkoumané subjekty, resp. vztah mezi analyzovaným textem, použitým jazykovým kódem a sociální realitou. Jelikož jde o kvalitativní výzkum, využiji i některé principy zakotvené teorie, konkrétně theoretical sampling a constant comparison.

Vymezit předmět mého badatelského zájmu za účelem dizertačního projektu bylo nejprve poněkud komplikované vzhledem k nejednotné terminologii užívané pro oblast postižení, různorodé a prolínající se klasifikaci postižení a handicapu a proměnlivé akceptovatelnosti jednotlivých jazykových prostředků. Po prostudování relevantních zdrojů považuji za vhodné následující pojetí: Česká legislativa definuje zdravotní postižení jako tělesné, mentální, duševní, smyslové či kombinované postižení, jehož dopady činí osobu závislou na pomoci jiné osoby (viz § 3 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách). OSN definuje zdravotní postižení jako dlouhodobý fyzický, duševní, mentální nebo smyslový deficit, který v interakci s různými překážkami může bránit osobám v plném a účinném zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními (Čl. 1 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, 2006). WHO pak operuje s termíny impairment/poškození (tj. deficit funkční či orgánové složky člověka či jeho psychiky), disability/omezení (tj. ztráta schopnosti vykonávat určité aktivity) a handicap (tj. společenský důsledek prvních dvou) (International Classification of Functioning, Disability And Health, 2001). Hovoříme-li o klasifikaci postižení, pak tělesné se vyznačuje omezením hybnosti, smyslové deficitem v některém z fyziologických smyslů, mentální postižení je definováno jako snížená schopnost charakterizovaná výraznými omezeními v intelektových funkcích a v adaptačním chování (AAIDD, 2017) a duševní postižení

je chápáno jako soubor psychických procesů, projevující se v myšlení, prožívání a chování člověka, které znesnadňuje jeho fungování ve společnosti.

V mém výzkumu bude irrelevantní, zda jde o vrozené, či získané postižení, zda jde o dítě či dospělého, muže či ženu, příp. jaká část těla je postižena. Výše uvedené tedy nebude sloužit jako kritérium pro vyřazení textu ze zkoumaného souboru, zkoumány budou všechny odborné texty pojednávající o problematice zdravotního tělesného a smyslového postižení, resp. kombinovaného, pokud je v něm tělesné a smyslové postižení přítomno.

Nejprve bude každý článek přečten bez snahy o analýzu použitého jazykového kódu – účelem je přibližně zjistit, o jakém konkrétním tématu článek pojednává, jaké je jeho poselství, jaký vyjadřovací styl daný autor používá a nakolik odborný použitý kód je. Teprve při druhém a dalším čtení si budu všimnout, jakým způsobem autor pomocí jazyka reflektuje sociální realitu v oblasti sociální práce s tělesným a/či smyslovým postižením – bude prováděna podrobná analýza:

- lexikální stránky jazyka (tzn. označení pro osoby s postižením / bez postižení, označení postižení / jeho důsledku, protiklad majority a minority, označení pro pomoc osobám s postižením a negativní výrazy vyskytující se zároveň s postižením);
- sdílených vědomostí a hodnot;
- užití relevantních gramatických struktur: aktivní a pasivní konstrukce, modální slovesa, vypravěčská perspektiva – tyto struktury jsem vybrala proto, že mají potenciál specifického významu: v případě slovesného rodu buď aktivní participaci subjektu nebo naopak jeho anonymizaci/anonymitu/všeobecnost; v případě modálních sloves vyjádření míry jistoty postoje autora textu k realitě; v případě čísla pak vyjádření skromnosti autora nebo – a to je pro mě v tomto kontextu důležitější – potenciální nejistoty ohledně tvrzení, když se použije plurál);
- užití uvozovek pro specifické účely: ve významu „tak zvaný“, neodborný, v ironickém významu apod.
- bude mě zajímat i intertextovost, tj. odkazy na jiné autory, autocitace či odkazy na důležité dokumenty, které vyjadřují potenciální zaštitění autora jinými autoritami, nebo prosté usouvztažnění skutečnosti ke skutečnosti jiné a poukázání na jejich kauzalitu;
- stanovím také příslušné kategorie postižení („postižení jako...“), resp. identity přisuzované jedincům s postižením;
- pokud se to v průběhu výzkumu ukáže jako přínosné, srovnám také diskurz použitý různými autory zkoumaných odborných textů, diskurz použitý v různých dobách publikování textů a diskurz použitý na jedné straně v periodiku a na druhé straně v legislativě.

Naopak opominu morfologickou a ortografickou chybovost, protože pro můj výzkumný účel nejsou směrodatné. Zvažím budoucí otištění zaznamenaných dat tohoto druhu v některém lingvistickém periodiku.

Následující tabulka přehledně prezentuje zkoumané jevy.

Tabulka 2: Zkoumané jevy

1. Lexikální prostředky	1.1 Označení osob s postižením
	1.2 Označení postižení / jeho následku
	1.3 Označení osob bez postižení
	1.4 Pomoc osobám s postižením
	1.5 Negativní konotace
	1.6 Majorita vs. minorita
2. Gramatické prostředky	2.1 Pasivum
	2.2 Modální verba
	2.3 Perspektiva vypravěče
3. Grafické prostředky	3.1 Uvozovky
4. Intertextovost	4.1 Odkazy na jiné autory
	4.2 Autocitace
	4.3 Odkazy na oficiální dokumenty
5. Kategorie postižení	
6. Identity připisované osobám s postižením	
7. Shared values	

Zdroj: Autorka

Využiji výhod navrhovaného výzkumu, tzn. longitudinálního charakteru a veskrze malého rizika zkreslení dat výzkumníkem.

OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Pravděpodobně se ukáže, že postižení je jazykem reflektováno jako nebezpečí, omezení, riziko, překážka, inhibice, ale v odborné veřejnosti i jako podnět k pomoci, a že jazyk vnuká osobám s postižením určitou identitu (člověk s postižením jako chudák, odvážlivec atd.). Konkrétní zjištění bude možno využít jak v přímé sociální práci s cílovou skupinou osob s postižením (pokud si recipient uvědomí, že určité výrazy mohou přisuzovat zápornou identitu, pravděpodobně je už používat nebude), tak k pochopení vztahu mezi sociální realitou, jazykem a případnou nutností sociálních a jazykových změn. V České republice dosud nebyl proveden podobný výzkum, v čemž spatřuji velký potenciál svého bádání a publikování.

LITERATURA

AAIDD – American Association on Intellectual and Developmental Disabilities [online]. Washington: AAIDD. Poslední úpravy 2018. [cit. 2017-11-05]. Dostupné z: <https://aidd.org>

FAIRCLOUGH, N. 2013. *Analyzing Discourse*. 2nd edition. London: Routledge.

GLANC, T. 2015. Diktatura politické (ne)korektnosti. *Host*, 31(8), 43–46.

- HUGHES, R. 1995. *Political Correctness, oder, Die Kunst, sich selbst das Denken zu Verbiehen*. München: Knaur.
- International Classification of Functioning, Disability And Health* [online]. WHO [cit. 2017-12-06]. Dostupné z: <http://www.who.int/classifications/icf/en>
- KRČMOVÁ, M. 2010. *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- NIEMELÄ, P. 2018. *The Human System*. Helsinki: Unipress.
- Úmluva o právech osob se zdravotním postižením* [online]. Praha: MŠMT [cit. 2018-04-06]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/39242>
- VAŠÁT, P. 2008. *Kritická diskurzivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi* [online]. Plzeň: FF ZČU. [cit. 2017-10-24]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/kriticka-diskursivni-analyza-socialni-konstruktivismus-v-praxi>
- VYHLÁŠKA č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.
- WODAK, R. 2013. *Critical Discourse Analysis: Four Volumes*. Los Angeles: Sage.
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

TERÉNNÍ SLUŽBY PRO SENIORY POSKYTOVANÉ BEZ REGISTRACE

Šárka DOŘIČÁKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This text deals with an unexplored topic namely the issue of providing senior outreach services without registration. Social services can be provided only by the Czech Republic under Act no. 108/2006 Coll., On social services, exclusively by registered providers.

At present, however, we encounter the fact that social service providers also perform without any registration, which is not in accordance with the law. The aging population and the increasing proportion of elderly in the population means greater demands on providing social services. The growing demand on senior outreach services and the lack of registered providers creates space for business on the open market, where it can be a competitive advantage. In this case, however, it means the creation of services without registration, which can not provide social services and are therefore illegal in the Czech system. Currently, there are two options of providing these services. The first option is a service provider, who operates as an individual with a trade licence, but has no registration. The other option is to provide services without a trade licence and without registration, ie. "Black". The aim of the project is to understand the mechanisms of operation of these services and the context of their origin from both users' and providers' perspective.

Keywords

Social Services, Aging Population, Market, Pseudo-Social Services, Unregistered Services, the Act on Social Services

ÚVOD

Cílem disertační práce je *porozumět mechanismům fungování neregistrovaných terénních služeb pro seniory a kontextu jejich vzniku v České republice*. Sociální služby v České republice, upravuje od roku 2007 zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen zákon), který stanoví pravidla jejich poskytování, a to v souladu s dalšími prováděcími předpisy (především s vyhláškou č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách). Dle platné legislativy je povinností každého poskytovatele se nejdříve registrovat u krajského úřadu. Až na základě registrace může poskytovat konkrétní službu. V současné době se stále více setkáváme s neregistrovanými poskytovateli služeb, kteří svou činnost vykonávají na základě živnostenského listu, ale také bez oprávnění. Nejčastěji se jedná o služby ubytovací, stravovací, ošetrovatelské, ale i terénní. Klienti těchto služeb nemají s poskytovatelem uzavřenou řádnou smlouvu, jejich poskytování je sjednáno na základě ústní dohody, která negarantuje stabilní cenu či kvalitu

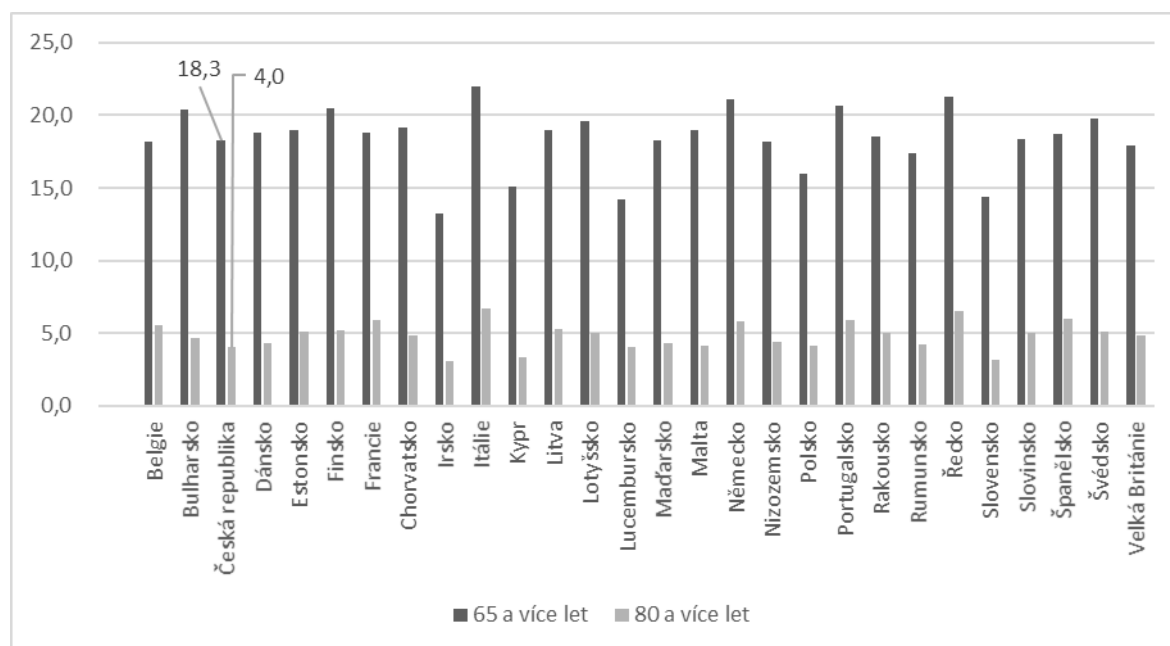
poskytovaných služeb. Poskytovatelem může být kdokoli bez ohledu na dosažené vzdělání či praxi, bez pozice sociálního pracovníka, jako garanta kvality. Uvedená situace je způsobena poptávkou po službách pro seniory, která převyšuje nabídku registrovaných sociálních služeb, což otevírá prostor pro „podnikání“. Na volném trhu by teoreticky mohla konkurenční nabídka neregistrovaných služeb vést ke zvyšování jejich kvality, avšak ve skutečnosti vede k jejímu nereflexování, neboť kvalita není nijak garantovaná, natož „vymahatelná“ zákonem. Senioři potřebují a budou potřebovat péči, přičemž s rostoucí poptávkou vytvářejí nové pracovní příležitosti a tím současně trh (Špatenková, Smékalová, 2015). V souvislosti s proměnou trhu dochází k marketizaci služeb, což může na jedné straně mít podle Malík Holasové (2014) pozitivní přínos, a to zejména v zefektivňování systému služeb, jejich větší flexibilitě, transparentnosti či přinášení provozních úspor, avšak na straně druhé může mít podle Šimíkové (2015) také negativní dopady, a to zejména na nízkopříjmové klienty, kteří si služby z finančních důvodů nebudou moci dovolit, což může vést k vylučování cílových skupin, u kterých je poskytování sociálních služeb obtížné. Neregistrovaní poskytovatelé tak obcházejí zákon o sociálních službách, svým uživatelům nemusí garantovat materiální a technické vybavení, kvalifikovaný personál, či maximální cenu úhrady za služby. Tento problém je v současné době velmi palčivý také pro Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále MPSV), protože zároveň dochází ke zneužívání příspěvku na péči.

TEORETICKÝ KONTEXT

V současné době zasahuje demografické stárnutí populace všechny země a stává se tak celosvětovou sociální výzvou (United Nations, 2002; Sak, Kolesárová, 2012; Loužek, 2014; Sokačová, 2014; Špatenková, Smékalová, 2015; Veteška, 2017; Loužek, 2017). Podle dostupných statistik (ČSÚ, 2018)¹ tvořily osoby starší 65 let 19,2 % evropské populace a osoby nad 80 let 5,4 %. V České republice bylo k uvedenému datu 1 988 922 obyvatel starších 65 let, kteří tvořili 18,3 % populace. Osoby nad 80 let pak tvořily 4,0 % české populace v počtu 424 841 600 (ČSÚ, 2017). Česká republika se v obou kategoriích pohybuje těsně pod evropským průměrem, který je u obyvatel ve věku 65 let a více 19,2 % a u osob starších 80 let a více 5,4 % (ČSÚ, 2018). Procentuální zastoupení starších osob v zemích Evropské unie nám podrobně zobrazuje Graf 1.

¹ Data k 31. 12. 2016.

Graf 1: Procentuální zastoupení obyvatel 65⁺ a 80⁺ v populaci zemí EU v roce 2016



Zdroj: ČSÚ, 2018, upraveno autorkou

Ze znázorněného grafu je zřejmé, že nejnižší procentuální zastoupení obyvatel ve věku 65 let a více v populaci má Irsko (13,2 %) a naopak nejvyšší Itálie (21,7 %). Podíl počtu osob 80 let a více je nejnižší také v Irsku 3,1 % a naopak nejvyšší v Itálii (6,5 %). Demografické stárnutí se postupně stává významným sociálně-ekonomickým, ale také politickým problémem. Vyspělé státy se vyznačují zvyšováním podílů starších osob v populaci a poklesem porodnosti, což je jedním z hlavních důvodů procesu stárnutí obyvatelstva. Přípravu na stárnutí populace deklarují národní (viz *Zpráva o plnění Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 za rok 2014; Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017; Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016-2025*) i mezinárodní (viz *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002*) strategické dokumenty. V oblasti sociální práce se staršími lidmi a zejména v oblasti sociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů jsou a budou přijímána opatření podporující rozšiřování forem a způsobů jejich poskytování. V evropských zemích patří mezi základní prvky péče o seniory terénní sociální služby, které umožňují aktuálně řešit situaci klienta podle jeho individuálních potřeb tak, aby mohl co nejdéle setrvat ve svém přirozeném sociálním prostředí (Musil, Hubíková, Kubalčíková, 2003; Kubalčíková, et al., 2015). Cílem legislativy § 3 písm. e zákona č. 108/2006 S., o sociálních službách je rovněž podporovat žít v přirozeném prostředí a to *způsobem, který je ve společnosti považován za běžný* a to v souladu s § 3 písm. i prostřednictvím *síť sociálních služeb, které v dostatečné kapacitě, náležitě kvalitě a s odpovídající místní dostupností napomáhají řešit nepříznivou sociální situaci osob na území kraje a které jsou*

v souladu se zjištěnými potřebami osob na území kraje a dostupnými finančními a jinými zdroji (Zákon č. 108/2006 S., o sociálních službách).

Společensko-ekonomické proměny české společnosti po roce 1989 a s nimi spojené procesy individualizace, ekonomizace a marketizace zasáhly nejen tržní sektor, ale prostoupily i do oblasti služeb, včetně služeb sociálních. V souvislosti s nimi je klient vnímán jako zákazník, poskytovatel jako prodejce, služby jako produkt trhu, čímž dochází k ekonomizaci a marketizaci nejen těchto služeb, ale také vztahů a vazeb. Požadavky na efektivitu a kvalitu poskytovaných služeb se zvyšují, prioritou se stává uspokojení klienta dle jeho individuálních požadavků. *Individualizace přináší sice více svobody a pocit authenticity, zároveň však také více nejistoty, riziko osamění a pocit nejistoty* (Keller, 2005: 27). Je tak kladen důraz na financování služeb zejména klientem, který si ji sám volí (Malík, Holasová, 2014). V tržní oblasti platí za služby zákazník sám, v sociální oblasti je to pak prostřednictvím příspěvku na péči, který klient dostává na péči od státu. Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen „zákon“), stanoví maximální cenu úhrady za konkrétní úkony. Klient má tak garantovanou cenu a může si spočítat náklady za služby, které si objedná. Pro poskytovatele se „zastropování“ nejvyšší možné ceny stává bariérou, neboť se mnohdy stává, že příjem od klienta nepokryje náklady za poskytnutou službu, a to zejména, když je jeho bydliště v odlehlé lokalitě, tzn. značně vzdálené od místa sídla poskytovatele. Registrovaní poskytovatelé si mohou žádat o dotaci na poskytované sociální služby, nemají však záruku, kdy a v jaké výši podporu obdrží, současně však neexistuje relevantní provázanost mezi kvalitou služeb a objemem přidělených dotací (Malík, Holasová, 2014). Z důvodu udržitelnosti služeb, je tak pro poskytovatele významné vícezdrojové financování. Marketizace trhu přináší také negativní dopady, a to zejména nedostatečnou kapacitu, či absenci některých druhů nabízených sociálních služeb.

Poskytované služby seniorům bez řádné registrace nazýváme jako služby pseudosociální. Označení „**pseudosociální služby**“ užíváme ve významu „nepravé“, resp. služby, které nejsou v souladu s platnou legislativou registrované jako služby sociální, a tudíž je nelze za tyto označovat. Vedle výše uvedeného označení dále užíváme jako synonyma pojmy „**neregistrované služby**“, „**nelicencované služby**“ a „**utajené služby**“, neboť o nich neexistují žádné oficiální záznamy typu registrace. Systém jejich fungování je založen na ústní dohodě mezi poskytovatelem a klientem, resp. u osob vyššího věku rodinným příslušníkem. V těchto službách péči obvykle vykonává pracovník bez odborné způsobilosti a dalších kvalifikačních předpokladů stanovených zákonem. Odbornou způsobilostí se podle § 116 zákona rozumí *získání základního nebo středního vzdělání a absolvování akreditovaného kvalifikačního kurzu; absolvování akreditovaného kvalifikačního kurzu se nevyžaduje u fyzických osob, které získaly ... způsobilost k výkonu zdravotnického povolání v oboru ošetřovatel, ... způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka ..., a u fyzických osob, které získaly střední vzdělání v oboru vzdělání stanoveném prováděcím právním předpisem*. Dalším aspektem je, že v utajených službách neprobíhá kontrola kvality, služby nejsou vázány dodržováním standardů kvality sociálních služeb a ani v nich

nejsou zajištěny činnosti sociální práce, tak jak je tomu v případě služeb registrovaných, které dále podléhají inspekční kontrole. Pokud registrovaná sociální služba stanovená kritéria nenaplnuje, může jí být registrace k poskytování sociálních služeb odebrána. Neregistrovaný, resp. utajený, poskytovatel pseudosociální služby nemá o co přijít. Dále je nutno zdůraznit, že uživatelé vyššího věku velmi často potřebují i kvalifikovanou zdravotní péči, jejíž zajištění bývá v nelicencovaných sociálních službách těžko dosažitelné. V české odborné literatuře jsou v posledním desetiletí diskutovány otázky „podnikání“ v sociálních službách (viz např. Musil, 1996; Winkler, 2000; Laan, 2006; Malík Holasová, Gojová, 2013) avšak s ním souvisejícím pseudosociálním službám a jejich kvalitě není prozatím věnována dostatečná pozornost (viz např. Vávrová, Dořičáková, 2016; Janebová, Celá, 2016), neboť se jedná o nový nastupující fenomén, jehož dopady bude muset česká legislativa dříve nebo později reflektovat. Negativní dopady trhu na sociální služby nejen pro seniory není výhradně českým problémem, ale analogické otázky se objevují v odborné euroamerické literatuře již nejméně čtvrt století (viz např. Bartlett, Le Grand, 1993; Clark, Newman, 1997; Harris, 2003; Eikenberry, Kluver, 2004; Brandt, Haberkern, Szydlík, 2009; Hwang, Powell, 2009; Colombo et al., 2011; Starr, Holzhausen, 2012).

VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ TERÉNNÍCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRO SENIORY V ČESKÉ REPUBLICCE

Prvním cílem této kvalitativní studie bylo zjistit *důvody vedoucí poskytovatele neregistrovaných služeb pro cílovou skupinu seniorů k jejich neregistraci a reflektovat uvedenou praxi s akcentem na kvalitu poskytovaných služeb*. Druhým cílem bylo *odkrýt důvody vedoucí seniory, resp. jejich rodinné příslušníky, k rozhodnutí o využití služeb, které nejsou v souladu s platnou legislativou (zákonem) řádně registrovány*. Cíle výzkumu byly dislokovány do výzkumných otázek.

Jaké důvody vedou poskytovatele neregistrovaných služeb pro seniory k jejich neregistraci?

Jak podle poskytovatelů neregistrovaných služeb pro seniory ovlivňuje jejich neregistrace kvalitu poskytovaných služeb?

Jaké důvody vedou k využití neregistrované ambulantní a terénní služby pro seniory?

V souvislosti s výzkumnou otázkou byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie, protože induktivně abduktivní způsob poznání umožňuje prozkoumat největší množství dimenzí problému, a to od konkrétních případů k obecnému (Padgett, 2017). K hlavním složkám kvalitativního výzkumu patří údaje, analytické a interpretační postupy, jejichž prostřednictvím docházíme k závěrům nebo teoriím (Strauss, Corbin, 1997). K naplnění stanovených cílů byla použita kvalitativní metoda zakotvené teorie, neboli dobře podložené teorie (grounded theory method, dále GTM), kterou byla data analyzována (Padgett, 2017). Cílem zakotvené teorie je vytvoření teorie, která vysvětluje problematiku zkoumané oblasti. GTM usiluje o vytváření teorie v zakotvených datech a tím se vymezuje od ostatních teorií, které jsou vytvářeny intuitivně (Glaser, Strauss, 1973). Pořízené přepisy byly opakovaně

pročítány a analyzovány za využití postupů otevřeného kódování a poznámek obsahujících vznikající výklady a konceptualizace (Howard, Berg, 2016). Transkribovaný materiál byl tak analyzován v souladu s přístupem známým jako generický indukční kvalitativní model (Hood, 2014) nebo jako obecné kódovací paradigma (Maxwell, 2005). Data byla analyzována v programu ATLAS.ti8, který umožňuje zachytit a vizualizovat vzájemné vztahy uvnitř zkoumaného sociálního jevu. Sběr dat byl realizován prostřednictvím polostrukturovaných interview: s poskytovateli pseudosociálních služeb. Kritériem pro výběr informantů byla skutečnost, že déle než 1 rok poskytují služby cílové skupině seniorů bez registrace, přičemž o zákonné povinnosti registrace sociální služby ví. Informanty jsme získali záměrným výběrem za využití techniky snowball sampling (Moorse et al., 2009). Jako první jsme na základě neformálních vazeb kontaktovali tři poskytovatele, o kterých jsme věděli, že terénní pseudosociální služby pro seniory poskytují. Tito nás následně odkázali na další poskytovatele nelicencovaných služeb. Celkem jsme tak získali výpovědi od deseti osob.

Další sběr dat byl uskutečněn s rodinnými příslušníky a osobami blízkými klientům využívajícím neregistrované služby pro seniory. Rodinní příslušníci a blízké osoby jako objekt výzkumu byli zvoleni z důvodu, že klienti využívající služby bez registrace jsou nejčastěji příjemci příspěvku na péči ve IV. stupni, kdy jejich zdravotní stav ve většině případů neumožňuje účast ve výzkumu, tzn. poskytnutí rozhovoru s relevantními informacemi. Kritériem výběru informantů do výzkumu byla skutečnost, že o absenci registrace poskytované služby pro seniora věděli. Informanty jsme získali záměrným výběrem za využití techniky snowball sampling (Moorse et al., 2009). Na počátku jsme na základě neformálních vazeb oslovili čtyři rodinné příslušníky, o nichž jsme věděli, že jejich příbuzná/ý využívá neregistrovanou službu. Tito nás následně odkázali na další uživatele neregistrovaných služeb. Celkem jsme tak získali výpovědi od 25 osob. Při prováděném šetření jsme dodržovali všechny etické zásady (dobrovolnost, diskrétnost, anonymizaci, neutralnost, autorizaci získaných výpovědí a souhlas s jejich zveřejněním, současně nás nezajímaly žádné údaje vedoucí k identifikaci poskytovatele neregistrované služby). Rozhovory probíhaly v bezpečném prostředí, aby mohl být informant otevřený. Každý byl pak seznámen s tím, že kdykoliv může svou účast na výzkumu přerušit či ukončit.

INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT

Z výsledků realizovaného výzkumu vyplynulo, že hlavním důvodem neregistrace ze strany poskytovatelů pseudosociálních služeb v České republice je vysoká míra byrokratické zátěže spojené s registrací podle zákona. V jejich výpovědích se dále objevily požadavky na osobní svobodu, flexibilitu a stálé zaměstnání s adekvátním finančním příjmem, což registrace podle jejich mínění nepodporuje. Jedním z vážných zjištění vyplývajících z realizovaného výzkumu byla skutečnost, že někteří poskytovatelé neregistrovaných služeb neznají platnou legislativu, nebo nemají dostatek informací o povinné registraci. Díky této absenci se pak dopouštějí jednání,

kteřé je v rozporu se zákonem. Závěrem lze konstatovat, že neregistrovaní poskytovatelé vnímají svou činnost jako potřebnou a přínosnou, i když ji vykonávají „utajeně“, tzn. mimo hlavní proud registrovaných sociálních služeb. Klienti a jejich rodinní příslušníci se na ně podle získaných výpovědí obracejí zejména v akutních situacích, kdy potřebují zajistit péči a jsou odmítnuti registrovanými poskytovateli, kteří nemají dostatečnou personální kapacitu nebo poskytují sociální služby jen v omezeném čase, či na ohraničeném území.

Poskytovatelé pseudosociálních služeb se mnohdy domnívají, že jsou schopni služby pro své klienty zajistit lépe a kvalitněji než poskytovatelé registrovaní, přičemž dle jejich sdělení více vycházejí z individuálních potřeb klienta a jeho rodiny, kdy např. dokáží regulovat i cenu za poskytnuté úkony podle sociální a ekonomické situace klienta.

Z výsledků kvalitativní výzkumné studie vyplynulo, že hlavní důvod nevyužívání řádně registrovaných sociálních terénních služeb je především jejich aktuální kapacitní nedostupnost, v případě vyvstálé tíživé sociální situace, jež je nejčastěji spojena se zhoršením zdravotního stavu seniora nebo pečující osoby, kterou senior není schopen řešit za pomoci rodiny, ani využití sítě stávajících sociálních vazeb. Navíc se často jedná o klienty se sníženými kognitivními funkcemi, např. z důvodu demence, kteří mají specifické potřeby. Kapacitní deficit byl mnohdy kombinován s nedostatečnou flexibilitou registrovaných sociálních služeb a preferencí péče v přirozeném sociálním prostředí. Nedostačující flexibilita a časová dostupnost řádně registrovaných sociálních služeb byla spojována zejména s neposkytováním služeb v době pracovního volna a ve večerních hodinách. Dalším z důvodů byla také nepropojenost sociální a zdravotní péče u registrovaného poskytovatele. V České republice jsou totiž sociální služby koordinovány MPSV a klienti si je hradí sami, prostřednictvím příspěvku na péči. Tyto služby lze poskytovat jen registrovanými poskytovateli podle zákona. Zdravotní úkony jsou pak v režii Ministerstva zdravotnictví, kdy poskytnuté úkony hradí zdravotní pojišťovny přímo poskytovateli zdravotních služeb. Tzn., jestliže klient potřebuje sociální (např. zajištění hygieny) i zdravotní (např. podání léků) péči, musí si zažádat o obě služby. Sociální služby si může zprostředkovat sám, zdravotní úkony mu musí indikovat lékař, či zdravotnické zařízení. Tento nepropojený systém, je náročný pro klienta, ale také finančně nákladný pro státní rozpočet. Z výsledků výzkumu je zřejmé, že stávající sociální služby nedokáží pokrýt aktuální sociálně zdravotní potřeby seniorů i z důvodu složitosti stávající legislativní úpravy a jí kladených podmínek. Z provedeného šetření rovněž vyplynulo, že všichni klienti (až na jednoho) využívající neregistrované služby byli starší 80 let. Právě tato skupina starších osob je často z důvodů snížené soběstačnosti a zhoršeného zdravotního stavu nejzranitelnější. V souvislosti s demografickým vývojem lze očekávat, že spoluobčanů ve věku 80⁺ bude nejen v České republice, ale i jinde ve světě, stále přibývat, a to i díky vyspělému zdravotnímu systému a obecně lepším životním podmínkám. Proto je nutné se již nyní začít zabývat tím, jakým způsobem bude stát garantovat zajištění nezbytné sociální a zdravotní péče uvedené cílové skupině.

Je zřejmé, že řádně registrované sociální služby nestačí pokrývat aktuální poptávku a pružně reagovat na mimořádné životní situace, což je jedním z důvodů pro institucionalizaci neregistrovaných služeb.

ZÁVĚR

Díky výsledkům práce půjde snadněji rozpoznat registrovaného a neregistrovaného poskytovatele služeb, včetně identifikace jejich výhod a nevýhod. Potencionální poskytovatelé služeb se budou lépe orientovat v obou variantách poskytování služeb a na základě tohoto si sami mohou vyvodit závěry, co je pro ně přínosné, výhodné a co ne. Uživatel služeb si vybere službu, která pro něho bude více splňovat požadované parametry kvality.

LITERATURA

- BARTLETT, W., LE GRAND, J. 1993. *Quasi-markets and Social Policy*. London: Palgrave Macmillian.
- BRANDT, M., HABERKERN, K., SZYDLIK, M. 2009. Intergenerational Help and Care in Europe. *European Sociological Review*, 25(5), 585–601.
- CLARK, J., NEWMAN, J. 1997. *The Managerial State*. London: Sage.
- COLOMBO, F., LLENA-NOZAL, A., MERCIERET, J. et al. 2011. *Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care*. OECD Health Policy Studies. Paris: OECD Publishing.
- EIKENBERRY, A. M., KLUVER, J. D. 2004. *The Marketization of the Nonprofit Sector: Civil Society at Risk?* Public Administration Review, 64(2), 132–140.
- GLASER, B., STRAUSS, A. 1973. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine pub.
- HARRIS, J. 2003. *The Social Work Business*. London: Routledge.
- HOOD, J. D. 2014. Orthodoxy vs. Power: The Defining Traits of Grounded Theory. In: CLARKE, A. E., CHARMAZ, K. 2014. *Grounded Theory and Situational Analysis. Volume I. History, Essentials and Debates in Grounded Theory*. London: Sage, 105–119.
- HOWARD, L., BERG, B. L. 2016. *Qualitative Research Methods for the Social Science*. London: Pearson.
- HWANG, H., POWELL, W. W. 2009. The Rationalization of Charity: The Influences of Professionalism in the Nonprofit Sector. *Administrative Science Quarterly*, 54(2), 268–298.
- ČSÚ. 2017. Věkové složení obyvatelstva k 31. 12. 2016 [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2018-03-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vekove-slozeni-obyvatelstva-2016>
- ČSÚ. 2018. *Složení obyvatelstva podle věkových skupin 2016*. [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2018-03-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo-9k601aukyp>

- JANEBOVÁ, R., CELÁ, B. 2016. Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. *Sociální práce / Socialna praca*, 16(2), 22–38.
- KELLER, J. 2005. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KUBALČÍKOVÁ, K. et al. 2015. *Sociální práce se seniory v kontextu kritické gerontologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- LAAN, G. 2006. Taylorismus a řemeslnost v sociální práci. *Sociální práce / Socialna praca*, 6(3), 50–56.
- LOUŽEK, M. 2017. *Evropská integrace z pohledu teorie veřejné volby*. Praha: Karolinum.
- LOUŽEK, M. 2014. *Důchodová reforma*. Praha: Karolinum.
- MALÍK HOLASOVÁ, V. 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada.
- MALÍK HOLASOVÁ, V. A GOJOVÁ, V. (Eds.). 2013. *Sociální práce v kontextu sociálního podnikání*. Ostrava: Marionetti Press.
- MAXWELL, J. A. 2005. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Thousand Oaks: Sage.
- MOORSE et al. 2009. *Developing Grounded Theory: The Second Generation*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- MPSV. 2016. *Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016–2025* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2018-04-24]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/29624/NSRSS.pdf>
- MPSV. 2015. *Zpráva o plnění Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 za rok 2014*. [online]. Praha: MPSV. [cit. 2018-03-24]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/21668/Zprava_o_plneni_NAP_214.pdf
- MPSV, 2014. *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období 2013 až 2017* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2018-03-25]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20851/NAP_311214.pdf
- MPSV. 2002. *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002*. [online]. Praha: MPSV. [cit. 2018-01-04]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>
- MUSIL, L. 1996. *Vývoj sociálního státu v Evropě*. Brno: Doplněk.
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., KUBALČÍKOVÁ, K. 2003. *Standardy kvality a kultura sociálních služeb: jaká napětí mezi politikou sociálních služeb a kulturou práce s klientem v pečovatelské službě mohou vznikat z hlediska kvality sociálních služeb? (závěrečná zpráva z případové studie)*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. [online]. Praha: VÚPSV. [cit. 2018-01-04]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_135.pdf
- PADGETT, D. 2017. *Qualitative Methods in Social Work Research*. 3rd edition. Los Angeles: Sage.
- STRAUSS, S., CORBIN, J. (Eds.). 1997. *Grounded Theory in Practice*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- SAK, P. A KOLESÁROVÁ, K. 2012. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada.

- SOKAČOVÁ, L. 2014. *Stárnutí populace jako výzva: age management a postavení lidí 50+ ve společnosti a na trhu práce*. Praha: Alternativa 50+.
- STARR, M., HOLZHAUSEN, E. 2012. *Who Cares Wins: Employer Support and Employment Rights for Carers in the UK*. London: Carers UK.
- ŠIMÍKOVÁ, I. 2015. Možné důsledky implementace zákona o sociálních službách perspektivou kritiky modelu New Public Management. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 24–35.
- ŠPATENKOVÁ, N., SMÉKALOVÁ, L. 2015. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada.
- UNITED NATIONS. 2002. *World Population Ageing 1950–2050*. New York: United Nations.
- VÁVROVÁ, S., DOŘIČÁKOVÁ, Š. 2016. Pseudosociální služby pro seniory v České republice: Výpomoc, nebo byznys? *Sociální práce / Sociálna práca* 16(6), 109–125.
- VETEŠKA, J. 2017. *Gerontagogika: psychologicko-andragogická specifika edukace a aktivizace seniorů*. 2. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Česká andragogická společnost.
- VYHLÁŠKA č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.
- WINKLER, J. 2000. Organizační kultura poskytování příjmově a majetkově testovaných sociálních dávek v ČR. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.). *Účinky a legitimita české sociální politiky*. Brno: Masarykova univerzita: Ekonomicko-správní fakulta, 105–130.
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

BYDLENÍ A DOMOV OSOB S TĚLESNÝM POSTIŽENÍM ŽIJÍCÍCH VE STATUTÁRNÍM MĚSTĚ OSTRAVA A JEHO NEJBLIŽŠÍM OKOLÍ

Klára GANOBJÁKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The content of the article is a presentation of the partial results of the research aimed to find out social representations of authentic needs and personal experience in the area of housing in the case of the population of physically disabled people in the Statutory City of Ostrava and in its vicinity. The research performed is also to reveal meanings that physically disabled people attribute individually to their home.

Keywords

Housing, Home, Social Representation, Experiences, Needs

ÚVOD

Bydlení, které je všeobecně pokládáno za jednu ze základních životních potřeb, se přibližně od 70. let 20. století stává předmětem sociálně vědních výzkumů (Lux, 2002) a v současnosti také (ne)politických diskuzí. V oblasti bytové politiky vyvstává mimo jiné otázka, zda je dostupné bydlení nezpochybnitelným právem každého člověka nebo zda by se mělo stát předmětem zásluh každého člena společnosti. Ačkoliv se stát skrze některá svá opatření (v oblasti bytové politiky) podílí na fungování trhu s bydlením, přesto jsou úspěšné vyřešení bytové otázky i možná sociální rizika s tímto spojená z velké části delegována na individuální odpovědnost jednotlivce (Keller, 2014). Také z tohoto důvodu se problematika bydlení stává předmětem zájmů badatelů, zastupujících různé výzkumné proudy. Badatelé patřící k prvnímu proudu se problematikou bydlení zabývají ve vztahu k řešení níže zmiňovaných sociálních problémů, jenž zasahují do života členů různých sociálních skupin (rodin s dětmi, seniorů, příslušníků etnických skupin). Zástupci druhého výzkumného proudu se konkrétně věnují zkušenostem a potřebám osob se zdravotním postižením v oblasti bydlení a domova.

Závěry obdobně zaměřených výzkumů mohou příznivě ovlivnit současný systém poskytovaných sociálních služeb. Fungování tohoto systému je v České republice řízeno na úrovni jednotlivých měst (např. Statutárního města Ostravy) a v současnosti podléhá šířící se transformaci sociálních služeb. Tento stav věci více či méně ovlivňuje praxi sociálních pracovníků, kteří přicházejí do kontaktu s klienty (např. s lidmi s postižením) mezi nimiž jsou potencionálními uživateli sociálních služeb. K neustávajícímu vývoji dochází také na poli bytové a sociální politiky, v rámci, které je mimo jiné dnes usilováno o legislativní úpravu takzvaného sociálního

bydlení. Zastánci usilující o přijetí zákona, který se bude týkat sociálního bydlení, řadí mezi jeho potenciální uživatele právě osoby s postižením.¹

Tento příspěvek představuje parciální výsledky výzkumu, jenž je součástí zpracování méj disertační práce. Výzkum jsem zahájila v únoru 2017 a v současné době pokračuji v jeho realizaci. Cílem prezentovaného výzkumu, stejně jako tohoto článku, je identifikovat potřeby a osobní zkušenosti, které lidé s pohybovým² postižením prožívají v souvislosti s jejich bydlením/domovem. Na základě obsahové analýzy realizovaných rozhovorů a kódování získaných dat dále odhaluji nejen individuální, ale také sdílené významy (tj. sociálních reprezentace), jenž účastníci výzkumu (tj. komunikační partneři) přisuzují fenoménu jejich domova. Pro hlubší porozumění jejich vztahu k domovu mne také zajímá, jakých zkušeností tito lidé nabývají při kontaktu a spolupráci s jinými subjekty (rodinou, přáteli, kolegy, sociálními pracovníky apod.).

TEORETICKÝ RÁMEC ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Lidé s tělesným postižením

Lidé s tělesným (též pohybovým) postižením patří k příslušníkům rozmanité sociální skupiny osob s postižením zdravotním,³ jejíž členové představují významnou součást naší společnosti (Krhutová, 2013)⁴. Subkategorií zdravotního postižení je postižení tělesné. Jedná se o širokou škálu poruch souvisejících s tělem a pohybovým ústrojím člověka. Tyto poruchy mohou být komplexně chápány jako přetrvávající nebo trvalé nárůst s dlouhodobým nebo podstatným působením na kognitivní, emocionální a sociální výkony. Může se jednat o vady pohybového a nosného ústrojí (kostí, kloubů, šlach i svalů) nebo cévního zásobení, pokud mají za následek poruchu hybnosti“ (Renotierová, Ludíková, 2006) Termínem „tělesné postižení“ bývají také označovány poškození nervového ústrojí, pokud se projevují omezením hybnosti, až znemožněním pohybu. Dále mohou vést k dysfunkcím motorické koordinace v příčinné souvislosti s poškozením, vývojovou vadou, či funkční poruchou nosného a hybného aparátu, centrální nebo periferní poruchou inervace, popřípadě amputací či deformací části motorického systému (Kraus, Šandera, 1975; Michalík, 2011).

Bydlení a domov člověka s tělesným postižením

V empirické části toho příspěvku pracuji s pojmy „bydlení a domov“, které od sebe významově rozlišuji. Bydlení představuje konkrétní a vůči okolnímu světu vymezené místo, které jednotlivec nebo rodina fyzicky obývají. Na takovémto místě mají lidé zajištěnou střechu nad hlavou. Ke svému bydlení zpravidla zaujímají určitý právní

¹ Tuto informaci jsem získala během své účasti na konferenci „O sociálním bydlení“. Konference se konala v září 2017 v hlavním městě Praze a byla určena široké veřejnosti.

² Výzkumu se zúčastňují lidé žijící na území Statutárního města Ostravy a v jeho nejbližším okolí (viz. teoretická východiska).

³ Zdravotním postižením se rozumí nejen újma na zdraví jako následek vývojové nebo získané poruchy struktury a funkce organismu, nýbrž všechna postižení, která vedou k omezení funkce smyslových orgánů, mentálních i jiných funkcí nebo k poklesu až ztrátě pohybové zdatnosti (Michalík, 2011).

⁴ Ke 31.12.2012 čítala populace osob se zdravotním postižením 1 077 673 občanů – tj. 10,2 % celkové populace ČR (ČSÚ, 2013).

vztah (tj. mohou žít v pronajatém nebo vlastním bydlení). Dále jmenování autoři pokládají úspěšné vyřešení bytové otázky za určitou prevenci v boji proti sociálním problémům a rizikům (Lux, 2002; Sýkorová et al., 2014; Baum et al., 2014; Keller, 2011, 2013). Při své práci věnují zvýšenou pozornost ohroženým seniorům, nízkopříjmovým rodinám s dětmi, členům etnických skupin apod. Někteří z nich (Edgar, Meert, 2005; Hogenová, 2013; Rozhoň, 2013) se kromě jiného pokoušejí pro účely výzkumu vytvořit konceptuální pojetí domova (tj. druhého klíčového pojmu disertační práce). Jedná se o nelehký úkol, neboť domov může být mimo jiné určován individuálně prožívanými a sociálně reprezentovanými významy, které jsou tomuto fenoménu přisuzované. Edgar a Meert (2005) rozlišují tři domény domova. Fyzická doména představuje konkrétní fyzické místo (např. dům nebo byt), které lidé fyzicky obývají. Sociální doména zahrnuje sociální vztahy, které lidé navazují s ostatními ve svém okolí (např. s jinými členy domácnosti). Legální doména se vztahuje k právnímu vztahu člověka k jeho bydlení.⁵

Jiní badatelé (Clapham, 2002; Dean, 2003), věnují pozornost vlivu výše zmiňovaných sociálních problémů na život a bydlení osob se zdravotním postižením. Kromě toho ve svých pracích kladou důraz na identifikaci prožívaných zkušeností a potřeb, jež ovlivňují jednání a rozhodování člověka s postižením ohledně jeho bydlení a domova.

V souvislosti se socioekonomickým a politickým rozvojem společnosti roste v České republice (podobně jako v jiných vyspělých zemích) úsilí o podporu občanů se zdravotním postižením v různých oblastech jejich společenského života. Jedna z těchto oblastí se zabývá postavením osoby s postižením ve sféře bydlení, s čímž může také souviset její vztah k domovu. Ve snaze o nastavení rovných příležitostí v dostupnosti společenských zdrojů se v České republice uskutečnilo druhé „Výzkumné šetření o potřebách občanů se zdravotním postižením“⁶, ze kterého kromě jiného vzešla kvantitativní data o typech jejich bydlení.⁷ Některá uvedená bydlení (např. byt v domově s pečovatelskou službou) jsou legislativně zastřešena zákonem 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Bytová otázka těchto osob bývá především spojována s eliminací architektonických bariér, které se na obývaném místě vyskytují. Vystávají zde také další otázky, na které hledají odpověď autoři zahraničních výzkumů (Clapham, 2002; Dean, 2003): *„Kdy a za jakých okolností začínají lidé s tělesným postižením aktivně rozhodovat o jejich bydlení? Jak posuzují místo, které obývají? Jak by si případně přáli jejich bydlení změnit? Jaké podpory se jim v tomto (ne)dostává na trhu s bydlením od zástupců organizací (pobytových) sociálních služeb, sociálních pracovníků a dalších subjektů? Jaké zkušenosti člověk s tělesným postižením získává v kontaktu a při spolupráci s těmito subjekty (např. s rodinou, sousedy, sociálními pracovníky*

⁵ V disertační práci kladu důraz právě na sociální doménu domova, která je nesená nejen společenskými, ale zejména individuálně a emocionálními prožívanými významy.

⁶ Výzkumné šetření „O potřebách osob se zdravotním postižením“ bylo na území ČR realizováno v roce 2007 a 2012. Jeho realizaci zaštiťovalo MPSV. Cílem tohoto šetření bylo získat ucelená kvantitativní data o životě občanů se zdravotním postižením.

apod.)?“ Při zodpovězení výše položených otázek kladou D. Clapham a Jo Dean důraz právě na rozhodnutí učiněná samotnými lidmi s postižením. Pozornost dalších autorů (Edgar, Meert, 2005; Hogenová, 2013) se zaměřuje na pojetí samotného domova. Tento pojem je úzce spojen s mnoha subjektivně prožívanými významy a z tohoto důvodu může být například na poli sociální práce vnímán jako obtížně uchopitelný a obestřený tajemstvím (Rozhoň, 2013). Významy, které účastníci mého výzkumu svému domovu přisuzují, přidává jejich bydlení důležitý rozměr, jenž je vytvářen sociálními vztahy, které si lidé s postižením v prostředí jejich domova budují. Při stanovení předmětu vlastního výzkumu jsem vycházela zejména z prací Edgara a Meerta (2005) nebo Claphama (2002) a Dean (2003). Níže prezentované parciální výsledky výzkumu jsou rámcované teorií sociálního konstruktivismu (Berger, Luckmann, 2001; Hendl, 2005) a teorií sociálních reprezentací (Tyrlik, 2004; Šimeček, 2008; Novák, 2009), která je nedílnou součástí zvolené výzkumné strategie (integrovaného výzkumného přístupu).

METODOLOGIE

V souvislosti s výše uvedeným cílem výzkumu jsem formulovala následující hlavní výzkumnou otázku (HVO): *„Jak vnímají a jaké významy přikládají lidé s tělesným postižením svému bydlení a domovu tvořenému kontakty (nebo jejich absencí) s okolím (rodinou, přáteli, kolegy, zaměstnavateli, sociálními pracovníky, lidmi působícími na trhu s bydlením apod.)?“* Na VHO navazují tyto dílčí výzkumné otázky:

- (1) Jaký mají lidé s pohybovými problémy názor na svou současnou bytovou situaci, jak ji prožívají?
- (2) Jak své bydlení posuzují z hlediska místa bydliště a interiérového vybavení domu/bytu?
- (3) Jak vnímají vliv blízkého sociálního okolí (rodiny, přátel, kolegů apod.), které se podílí na vytváření jejich domova?
- (4) Jak nahlízejí na vliv širšího sociálního okolí (poskytovatelů sociálních služeb, aktérů působících na trhu s bydlením, trhu pracovním), které svým jednáním ovlivňuje komfort jejich bydlení a domova?
- (5) Jakou (ne)mají oslovení lidé s pohybovými problémy osobní zkušenost s intervencí sociálního pracovníka v jejich životě a jak ji prožívají?

S ohledem na výzkumný cíl, výzkumné otázky a samotný předmět zkoumání (tj. prožívané zkušenosti osob s tělesným postižením související s jejich bydlením a domovem) byl, jako výzkumná strategie, zvolen „integrováný výzkumný přístup s převažující kvalitativní strategií“ (Loučková, 2010). Integrovaný přístup je založen na (psychologickém) paradigmatu (prožívání – vědění – jednání), které předmětu mého výzkumu odpovídá. Také dovoluje badateli aktivně vstupovat do výzkumného prostředí a zaznamenávat interakci a změny, které v něm probíhají. Tato skutečnost dle mého názoru zvyšuje objektivitu získaných poznatků a usnadňuje mou vlastní sebe reflexi v roli badatele. Jelikož se prostřednictvím zvolené výzkumné techniky

(tj. polo strukturovaných rozhovorů) snažím identifikovat sdílené významy, jejichž prostřednictvím komunikační partneři vyjadřují své zkušenosti a vztah k jejich bydlení a domovu, zvolila jsem „teorii sociálních reprezentací“, což je výzkumná metoda, spadající rovněž pod integrovaný přístup. Teorie sociálních reprezentací je definována jako představa sdílená členy určité skupiny o sociálním fenoménu (Moscovici, 1963). Sociální reprezentace se běžně stávají součástí naší každodenní reality. Jedná se o „všeobecné“ nebo také „sociální“ poznání“, jehož prostřednictvím naše povědomí o okolní realitě vytváříme (Novák, 2009). Strukturálně se sociální reprezentace skládají z *centrálního jádra a periferního systému*. Centrální systém představuje místo konsenzu dané sociální reprezentace, které je složeno z malého počtu elementů, jež určují samotný význam reprezentace. Centrální systém je ovlivněn historickými, sociologickými a kulturními podmínkami a jako takový je relativně nezávislý na aktuálním společenském nebo materiálním kontextu. Jádro sociální reprezentace je tedy odolné vůči změnám (Abric, 1993).

V mém výzkumu odpovídá jádro sociální reprezentace shodným a vnitřně prožívaným významům bydlení/domova, o kterých opakovaně hovoří účastníci výzkumu.⁸ Periferní systém naproti tomu dovoluje individuální modulaci reprezentace, neboť jsou v něm integrované individuální rozdíly, jež jsou dané osobní historií a zkušenostmi jednotlivce. Periferní složku sociálních reprezentací zkoumaného fenoménu představují v tomto případě informace, které člověk s pohybovým postižením získává během osobního a sociálního života ve svém vybudovaném domově. Do výzkumu je v současné době zapojeno celkem 8 komunikačních partnerů a partnerek. Výzkumný vzorek je vytvářen pomocí metody sněhové koule (snowball). Záměrný výběr komunikačních partnerů je ovlivněn čtyřmi kritérii:

- 1) komunikační partner má ohybové postižení a k usnadnění pohybu nebo při sebeobsluze využívá kompenzační pomůcky,
- 2) komunikační partner pobírá nebo pobíral⁹ některý ze tří stupňů invalidního důchodu,
- 3) komunikační partner má trvalé bydliště na území Statutárního města Ostravy¹⁰ (popř. ve městě, které je v přímém sousedství se SMO),
- 4) jednotliví komunikační partneři využívají různé typy bydlení (rodinný dům nebo vlastní byt, nájemné bydlení, studentské bydlení, sociální bydlení), apod.

Výzkumný soubor není věkově vymezen. Věk komunikačních partnerů se v současnosti pohybuje v rozmezí 22–70 let. Komunikační partneři mají různé typy pohybového postižení, přičemž nejvíce jsou pro tuto chvíli zastoupení lidé s dětskou

⁸ Účastníci výzkumu jsou označováni termínem „komunikační partneři“. K jejich označení jsou při interpretaci dat využívány zkratky KPM (komunikační partner) a KPF (komunikační partnerka).

⁹ Komunikačním partnerům, kteří již splnili podmínky pro přiznání starobního důchodu, bylo případné předchozí vyplacení invalidního důchodu zastaveno.

¹⁰ Statutární město Ostrava = SMO.

mozkovou obrnou (viz. Tabulka 1)¹¹. Oslovování komunikačních partnerů a jejich pozvání k účasti ve výzkumu, probíhá prostřednictvím osobního, telefonického nebo písemného kontaktu s potenciálními zájemci. Dále využívám vyhledané kontakty na vybrané organizace sociálních služeb nebo jiné instituce, které se v Ostravě zaměřují na sociální inkluzi osob s tělesným postižením. Rovněž jsem se obrátila na známé ve svém sociálním okolí, kteří přicházejí do styku s osobami s tělesným postižením. Účast všech komunikačních partnerů je založená na principu dobrovolnosti (KP podepsali informovaný souhlas s účastí ve výzkumu).

Tabulka 1: Struktura výzkumného vzorku (kvantitativní údaje o KP)

Komunikační partner/ka(KPM/F)	Věk	Tělesné postižení	Forma Bydlení
KPM1	60	Dětská obrna	Standartní byt
KPM2	22	DMO	Rodinný dům
KPF3	39	DMO	Standartní byt
KPF4	65	Revmatická artritida	Domov pro seniory
KPM5	22	DMO	„Bezbariérově“ upravený byt
KPM6	23	DMO	Kampus
KPF7	29	DMO	Standartní byt
KPF8	64	Revmatická artritida	Standartní byt

Zdroj: Informace o komunikačních partnerech vyplývající z vlastního výzkumu autorky

Výzkumný rozhovor je se souhlasem komunikačních partnerů nahráván na diktafon a následně převeden do písemné podoby. K tomuto účelu je využívána počítačová aplikace Listen N Write. Přepsaná interview analyzuji (vyhledávám shody a rozdíly ve výpovědích komunikačních partnerů). Při zpracování výzkumných dat (obsahové analýzy přepsaných a opakovaných rozhovorů) vycházím mimo jiné ze zásad zakotvené teorie (Straus, Corbin, 1999), což je v souladu se zpracováním dat na poli integrovaného přístupu (Loučková, 2010).

¹¹ Většina komunikačních partnerů patřících do výzkumného vzorku má diagnostikovanou dětskou mozkovou obrnu (DMO). U DMO se jedná o neprogresivní neurologický syndrom, který je vyvolaný lézi nezralého mozku a jeho predominálním projevem bývají převážně poruchy motoriky (Renotierová, Ludiková, 2006; Kraus, Šandera, 1975). Od jednoho z komunikačních partnerů (KPM1) jsem vyrozuměla, že příčinou jeho pohybového postižení pravděpodobně byla infekční dětská obrna. Jde o onemocnění získané v průběhu života a způsobené viry. V ČR se z důvodu očkování již řadu let nevyskytuje (Renotierová, Ludiková, 2006).

Interpretace parciálních výsledků výzkumu

Na základě obsahové analýzy přepsaných výzkumných rozhovorů jsem vytvořila následující kategorie dat:

1. Současné bydlení komunikačního partnera (fyzická doména jeho domova).
2. Sociální vztahy komunikačního partnera (sociální doména domova).
3. Interaktivní vztah (tj. spolupráce) se sociálním pracovníkem.

Obrázek 1: Konceptuální mapa sociálních reprezentací bydlení/domova, které jsou sdílené komunikačními partnery s tělesným postižením.¹²



¹² V černém poli se nachází klíčový pojem výzkumu. Ve žlutém poli jsou vyjmenované dimenze domova, které jsem dohledala v literatuře výše citovaných autorů, a popis těchto domén korespondoval se sdělovanými zkušenostmi mých komunikačních partnerů. Názvy těchto domén jsem z těchto důvodů využila k označení některých mnou odhalených výzkumných kategorií. Modře zbarvená pole obsahují sdělení komunikačních partnerů o jednotlivých doménách jejich domova. V rovině sociální domény odkrýváme prožívané sociální vztahy (s přáteli, kolegy, knězem apod.), které ovlivňují vztah komunikačního partnera k domovu. Rovina vnitřně prožívaných emocí komunikačního partnera spjatých s jeho domovem se nachází v zelených polích.

Výše zobrazená konceptuální mapa (Obrázek 1)¹³ zobrazuje obsah sociálních reprezentací, které byly identifikovány během rozhovorů s komunikačními partnery. Hovořili o jejich zkušenostech spjatých s bydlením a také o prožívaném vztahu k jejich domovu. V mapě jsou zahrnuté nejen informace spadající do centrálního jádra sociální reprezentace (tj. shodující se prvky, které komunikační partneři jejich domovu přisuzují), ale také prvky, vytvářející tzv. periferní systém sociální reprezentace (tj. osobní zkušenosti, jenž ve vztahu k bydlení a domovu jednotliví účastníci výzkumu prožívají).

V rámci výše uvedených kategorií jsem při zpracovávání získaných dat¹⁴ dospěla k následujícím (parciálním) výzkumným závěrům:

Z hlediska **fyzické domény jejich domova** zastává většina komunikačních partnerů (dále také KP) relativně kladné mínění k jejich současnému řešení bytové otázky. Někteří KP (např. KPF3, a KPM6) otevřeně vyjádřili své kladné zkušenosti s odstraněním překážek. Dále hovořili o existenci architektonických bariér v jejich domě (např. k bezbariérově neřešenému vstupu do budovy nebo k strmému a tmavému schodišti). Napříč tomu kladou větší důraz na vnitřně prožívaný pocit vlastní soběstačnosti, který je mimo jiné ovlivněn skutečností, že si mohou/mohli interiér svého bytu upravit dle vlastních potřeb (KPM1: *Ted' mám městský byt. Přizpůsobuju si ho...ke svým podmínkám.*“ KPM2: *„V tom nejširším slova smyslu je...vlastně...jako ten byt přizpůsobený tak, ať můžu fungovat jakoby sám“.* KPF3: *jsme si to s manželem zařídili tak, aby mi to vyhovovalo. Takže vlastně interiér našeho bytu je zařízen podle mých možností, abych se já dobře cítila“.*). Jeden z komunikačních partnerů (KPM6), hovořil naopak o pocitech snížené soběstačnosti, jež jsou způsobené neřešenými architektonickými bariérami v místě jeho bydlení. Tyto bariéry musí pravidelně překonávat za asistence druhých osob, což dle jeho vyjádření negativně zasahuje do jeho soukromí.

V rámci **sociální domény jejich domova** se někteří komunikační partneři (KPM2, KPF3, KPM6, KPF8) shodují, že na prvním místě pro ně zůstávají vztahy s jejich rodinnými příslušníky – s manželem, rodiči, sourozenci atd. (KPM2: *„Když to vezmu..., tak ta rodina vždycky byla číslo jedna, jako jo. Měl jsem dobrou rodinu.“*). V případě KPF3 zůstali někteří příbuzní (sestra a otec) jejími přímými sousedy, což příznivě ovlivňuje její vztah k domovu. Podobnou zkušenost má také KPF8, která žije nedaleko své dcery a její rodiny. Každý den je s nimi v telefonickém kontaktu a pravidelně jednou týdně se navštěvují. Pro mne zprvu neočekávanou roli sehrává v této kategorii **pracovní uplatnění komunikačních partnerů**. Podle některých komunikačních partnerů (KPM1, KPM2) jejich získané pracovní

¹³ Konceptuální mapa (angl. Concept mapping) představuje strukturovaný proces, který je zaměřen na předmět výzkumu. Tento proces zahrnuje výpovědi účastníků výzkumu, a umožňuje badateli získat představu o tom, s jakými zkušenostmi a postoji účastníci do výzkumu vstupují a jaké vztahy existují mezi prezentovanými pohledy jednotlivých účastníků na zkoumané téma (Littlechild, 2018). V této konceptuální mapě jsou podrobněji znázorněné prvky sociálních reprezentací, jenž se vztahují k prožívaným významům domova a bydlení osob s tělesným postižením.

¹⁴ Tj. výpovědi komunikačních partnerů + záznamů vlastního pozorování, jež se vztahovalo k mému vstupu do výzkumného prostředí. Jedná se o legitimní postup při zpracovávání výzkumných dat v integrovaném výzkumu (Loučková, 2010).

zkušenosti (a kolegiální vztahy na pracovišti) kladně zapůsobily na jejich vztah k domovu. Pomohly jim překonat pocity jisté frustrace, popř. vyřešit problémy spjaté se samotnou bytovou otázkou. Pracovní uplatnění si nespojují jen s finanční soběstačností, vnímají, že má pro ně hlubší význam.

V kategorii **interaktivního vztahu se sociálním pracovníkem** se zkušenosti KP rovněž liší. Někteří (KPM1, KM2) svou přímou zkušenost se sociální prací hodnotí velmi kladně. Jiní mohou mít buďto nepřímou zkušenost, (KPF3, KPF8) nebo žádnou. V případě KPM1 sehrála sociální pracovnice důležitou roli při řešení jeho životní situace. Vlídne přijetí, které ze strany sociální pracovnice KPM1 vnímá, mu do jisté míry nahrazuje přerušené nebo nepravdivé vztahy s jeho vlastní rodinou. Naopak, další komunikační partnerka (KPF4) popisuje zkušenosti spjaté se zásahem sociálního pracovníka negativně.

ZÁVĚR

V tomto příspěvku byly prezentované parciální výsledky výzkumu, zahájeného v roce 2017. Cílem výzkumu je identifikovat sociální reprezentace (tj. prožívané a sdílené významy), které lidé s pohybovým postižením na základě nabytých zkušeností a pociťovaných potřeb svému domovu a bydlení přisuzují. Výzkum je metodologicky realizován prostřednictvím integrované výzkumné strategie a její vybrané metody (tj. teorie sociálních reprezentací). Z parciálních výsledků výzkumu vyplývá, že domov většiny komunikačních partnerů je z jejich úhlu pohledu vytvářen hlavně vztahy s rodinnými příslušníky (s rodiči, sourozenci, manželem). Pro většinu z nich zůstává blízkost a pravidelný kontakt s primární rodinou důležitým rysem jejich domova. Navzdory tomu se téměř všichni KP ve věku okolo 20 let z rodného domova odstěhovali. Shodují se v tom, že hlavní motivační silou k tomuto rozhodnutí, byla jejich potřeba osamostatnit se a zařídit si bydlení dle vlastních představ. Vztah některých komunikačních partnerů k domovu je také významně ovlivněn kontakty s kolegy. V tomto ohledu pro ně získané pracovní uplatnění nabývá hlubšího významu než pouhé zajištění finančních prostředků. Komunikační partneři, kteří jsou v kontaktu se sociálním pracovníkem, hodnotí tuto skutečnost převážně pozitivně.

LITERATURA

ABRIC, J. C. 1993. *Central System, Peripheral System: Their Functions and Roles in the Dynamics of Social Representations*. Textes sur les représentations sociale, 2(2), 75–78.

BAUM, D., VONDROUŠOVÁ, K., TICHÁ, I. 2014. *Charakteristika sociálně prostorové segregace ve srovnání dvou měst (Halle–Ostrava)*. Ostrava: Ostravská univerzita.

BERGER, P. L., LUCKMANN. 2001. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociálním vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

CLAPHAM, D. 2002. Housing Pathways: A Postmodern Analytical Framework. *Housing, Theory and Society*, 19(2), 57–68.

- ČSÚ. 2013. *Výběrové šetření zdravotně postižených osob* [online]. [cit. 2018-06-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyberove-setreni-zdravotne-postizenych-osob-2013-qacmwuvwsb>
- DEAN, J. 2003. *Unaddressed: The Housing Aspirations of Young Disabled People in Scotland*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- EDGAR B., MEERT H. 2005. *The Ethos Definition And Typology of Homelessness*. Brusel: FEANTSA.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portal.
- HOGENOVÁ, A. 2013. *Fenomén domova*. Praha: Karlová univerzita.
- KRHUTOVÁ, L. 2013. *Autonomie v kontextu zdravotního postižení*. Boskovice/Ostrava: Albert.
- KRAUS, J., ŠANDERA, O. 1975. *Tělesně postižené dítě: psychologie, léčba a výchova*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KELLER, J. 2014. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita.
- KELLER, J. 2013. *Posvícení bezdomovců – úvod do sociologie domova*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika. A proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- LITTLECHILD, B. 2018. *Conceptual Mapping*. Ostrava: FSS OU. Badatelské odpoledne.
- LOUČKOVÁ, I. 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: Portal.
- LUX, M. 2002. *Spokojenost českých občanů s bydlením*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MICHALÍK, J. 2011. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portal.
- MOSCOVICI, S. 1963. *Attitudes and opinions*. *Annual Review of Psychology*, 14, 231–260.
- NOVÁK, P. 2009. *Teorie sociálních reprezentací*. *E-psychologie*, (3)1, 22–29.
- ROZHOŇ, M. 2013. Rodina mezi systémem a domovem. *Sociální práce / Sociální práce*, 13(3), 51–58.
- RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. 2006. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- SÝKOROVÁ, D., NYTRA, G., TICHÁ, I. 2014. *Bydlení v kontextu chudoby a stáří*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- ŠIMEČEK, M. 2008. *Sociální reprezentace sexuálních deviací*. Brno: Masaryková univerzita. Disertační práce.
- STRAUS, A., CORBIN, J. 1999. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory, Procedures and Techniques*. London: Sage
- TYRLÍK, M. 2004. *Morální jednání*. Brno: Masarykova univerzita.
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

KATEGORIZACE BEZDOMOVECTVÍ V KONTEXTU ČESKÉ REPUBLIKY A OSTRAVY

Markéta JANÍKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The paper is focused on homelessness issue elaborated in the dissertation project Life stories of homeless people in the context of inclusive social work. The research goals, description of selected research strategy and the current state of the dissertation research is reflected, as well.

Keywords

Homelessness, Hidden Homelessness Category, Social Inclusion, Barriers and Accelerators

ÚVOD

Tento příspěvek vznikl v rámci aktivit spojených s tvorbou disertační práce Životní příběhy osob bez domova v kontextu inkluzivního zaměření sociální práce a zabývá se základním vymezením pojmu bezdomovectví s přihlédnutím k situaci v České republice a v Ostravě. V závěru článku je věnován prostor popisu cílů, výzkumné strategie a současného stavu výzkumné části disertační práce.

K POJETÍ BEZDOMOVECTVÍ

Bezdomovectví je komplexním fenoménem, který v sobě zahrnuje velké množství faktorů jak na straně příčin, tak na straně důsledků tohoto jevu. Bezdomovectví lze chápat jako syndrom komplexního sociálního selhání (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013), jako jeden z projevů sociální nerovnosti (Kliment, Dočekal, 2016a) i jako extrémní příklad sociálního vyloučení (Hradecký, 2015). Vyloučení z bydlení nezahrnuje pouze chybějící přístřeší, ale často také ztrátu profesní pozice, ztrátu ekonomické soběstačnosti, vyloučení z rodinného společenství, redukováný životní styl, žebrání, kriminální aktivity, postupnou desocializaci a společenskou stigmatizaci. (Průdková, Novotný, 2008)

Bezdomovectví je laickou veřejností spojováno pouze s lidmi, kteří jsou bez střechy nad hlavou a přespávají na ulici, na nádražích, v opuštěných budovách apod. V rámci širšího vymezení můžeme mezi osoby bez domova zařadit i osoby s nevyhovujícím či nejistým bydlením. Manželé Hradečtí (1996) klasifikují bezdomovectví zjevné, skryté a potenciální. Zjevné bezdomovectví zahrnuje osoby přespávající na ulici, kategorii skrytého bezdomovectví tvoří lidé, kteří nemají svůj vlastní domov (bydlí na ubytovnách, v azylových domech apod.). Do kategorie potenciální bezdomovectví patří lidé žijící v nevyhovujících a nejistých podmínkách, kteří mohou o svůj domov kdykoli přijít. Evropská federace národních organizací pracujících s bezdomovci

(FEANTSA – European Federation of National Organisations Working with the Homeless) přijala klasifikaci ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion) se zaměřením na kontext životní situace, ve které se lidé bez domova nacházejí. Bezdomovectví je považováno za dynamický proces, mít domov znamená mít místo vhodné k obývání (fyzická oblast), mít možnost uchovat si soukromí (sociální oblast) a mít nějakou právní jistotu ve vztahu k tomuto prostoru (právní oblast). (FEANTSA, Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR) Jednotlivé formy bezdomovectví jsou kategorizovány do sedmi typů, a to podle vztahu ke třem oblastem vyloučení viz Tabulka 1.

Tabulka 1: Typologie ETHOS – sedm typů bezdomovectví ve vztahu ke třem oblastem možného vyloučení

Č.	Koncepční kategorie	Operační kategorie	Fyzická oblast	Právní oblast	Sociální oblast
1	BEZ STŘECHY	Osoby přežívající venku Osoby v noclehárně	Žádné obydlí	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
2	BEZ BYTU	Osoby v ubytovnách pro bezdomovce Osoby v pobytových zařízeních Osoby v ubytovnách pro imigranty Osoby před opuštěním instituce Uživatelé dlouhodobější podpory	Má místo k bydlení vhodné k obývání	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
3	NEJISTÉ A NEVYHOVUJÍCÍ BYDLENÍ	Osoby žijící v nejistém bydlení Osoby ohrožené vystěhováním	Má místo k bydlení (nejisté nebo nevhodné k obývání)	Žádná jistota užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy

		Osoby ohrožené domácím násilím apod.			
4	NEVYHOVUJÍCÍ BYDLENÍ A SOCIÁLNÍ IZOLACE V LEGÁLNĚ OBÝVANÉM OBYDLÍ	Osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách	Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
5	NEVYHOVUJÍCÍ BYDLENÍ (JISTÉ UŽIVACÍ PRÁVO)		Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok nebo jistotu užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy
6	NEJISTÉ BYDLENÍ (VHODNÉ K OBÝVÁNÍ)	Osoby žijící v nevhodném bydlení	Má místo k bydlení	Žádná jistota užívacího práva, ztráta vlastnictví	Má prostor pro sociální vztahy
7	SOCIÁLNÍ IZOLACE V RÁMCI ADEKVÁTNÍHO A JISTÉHO BYDLENÍ	Osoby žijící v přelidněných bytech apod.	Má místo k bydlení	Má právní nárok nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy

Zdroj: Hradecký, 2015: 12; FEANTSA, upraveno autorkou

Kategorii bez střechy nad hlavou tvoří lidé přespávající na ulici či v noclehárnách pro osoby bez domova, do skupiny osob bez domova (bez bytu) patří lidé přebývající v ubytovnách (komerčních i nekomerčních), v pobytových zařízeních pro bezdomovce či uživatelé dlouhodobější podpory. Třetí skupinu tvoří lidé žijící v nejistém bydlení (osoby bydlící u rodinných příslušníků, u přátel, osoby ohrožené vystěhováním apod.). Další kategorie nevyhovujícího bydlení je tvořena osobami, které žijí v nevhodných obydlích, v provizorních a neobvyklých stavbách a v přelidněných bytech. (FEANTSA, Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR)

Clapham (2007) hovoří o dvou diskurzech bezdomovectví a sociálního vyloučení v sociální práci (potažmo v rámci sociální politiky). Minimalistický pohled vychází z představy, že hlavními příčinami bezdomovectví a sociálního vyloučení jsou osobní nedostatky jedinců, sociální práce je pak zaměřena na změnu chování lidí bez domova. Rozlišuje se mezi těmi, kdo si pomoc zaslouží a nezaslouží. Ti, kteří na podporu dosáhnou, musejí přijmout daná pravidla, musejí například aktivně hledat práci, projít určitým tréninkem, aby zvýšili své šance na uplatnění na trhu práce apod. Ti, kteří se nesnaží, těm nebude pomáháno z obavy, aby daná pomoc nebyla pobídkou pro ostatní, aby se chovali stejně nežádoucím způsobem. Tento přístup vychází z několika klasických stereotypů ohledně fungování sociálního zabezpečení (a v širší rovině i celého sociálního státu). Maximalistický diskurz zahrnuje širokou škálu

situací a také mnoho různých definic bezdomovectví, v konečném důsledku mohou být v tomto diskurzu jako bezdomovci označeni všichni, kteří nemají uspokojivé bydlení. Příčiny bezdomovectví jsou hledány mezi strukturálními faktory souvisejícími s poskytováním a regulací bydlení a sociálními službami státu. Lidé jsou v zoufalé situaci z důvodu nedostatku cenově dostupného bydlení, protože propadli sociální sítí apod. Pomoc je poskytována bez omezení na základě konceptu potřeby. Diskurz sociálního vyloučení je podobně sporný jako v případě bezdomovectví. Maximalistické pojetí sociálního vyloučení klade důraz na procesy, které vylučují znevýhodněné osoby z možnosti získat příslušnou úroveň státní podpory a péče. Příkladem je například nedostupnost zdravotních služeb pro sociálně vyloučené osoby, neboť často nemají fixní adresu, na kterou jsou tyto služby navázány. Minimalistický diskurz se koncentruje na individuální chování sociálně vyloučených. (Clapham, 2007)

SITUACE V ČESKÉ REPUBLICE A V OSTRAVĚ

Dle výzkumů vzrostl počet sociálně vyloučených osob mezi lety 2006 a 2016 v ČR téměř o jednu polovinu (Agentura pro sociální začleňování, 2016). Stejně tak se více než zdvojnásobil počet sociálně vyloučených lokalit. V rámci výzkumů z let 2011–2012 v Ostravě (Hruška-Tvrđý et al., 2012) byla použita klasifikace tří typů bezdomovectví manželů Hradeckých (1996) dle způsobu bydlení, nebo absence bydlení. Do kategorie zjevné bezdomovectví (lidé žijící na ulici) bylo zahrnuto 442 osob, kategorie skryté bezdomovectví (ubytovny, pobytová zařízení pro osoby bez domova apod.) zahrnovala 2360 osob (Hruška et al., 2012; PROCES – centrum pro rozvoj obcí a regionů). Poslední kategorie potencionální bezdomovectví je tvořena osobami, které žijí v nevyhovujících a nejistých podmínkách, převážně v sociálně vyloučených lokalitách). Dle výsledků výzkumů kolektivu pracovníků kolem Hrušky-Tvrđého (2012) žije v současné době v sociálně vyloučených lokalitách 6877 osob, v případě přičtení předchozích dvou kategorií je na území města Ostravy přibližně 8500 sociálně vyloučených osob ve vztahu k nejisté situaci v oblasti bydlení či úplné absenci bydlení (Horák, Inspektor, Krausová, 2011). Mnoho autorů i reprezentantů města Ostravy hovoří o extrémním nárůstu počtu komerčních ubytoven pro sociálně slabé/sociálně vyloučené jedince. Zmiňují existenci 37 komerčních ubytoven na území města Ostravy o celkové kapacitě 8, 200 lůžek a celkové obsazenosti 5, 500 osob. Největší kapacita v počtu lůžek je v městských částech Ostrava–Jih (4621) a Moravská Ostrava a Přívoz (1274), nejméně lůžek nalezneme ve Svinově (70) a v Porubě (51) (Hruška-Tvrđý et al., 2013). Výzkumníci pracovali s výsledky předcházejících výzkumů, do konečného součtu však zahrnuli i údaje, které jim byly poskytnuty z Úřadu práce v Ostravě a z Městské policie Ostrava. Pojem sociální (komerční) ubytovny jako druhu přechodného/dlouhodobého bydlení pro sociálně slabé/sociálně vyloučené jedince z pohledu sociální oblasti není legislativně dostatečně vymezen. Pro potřeby výzkumu v roce 2013 (Hruška-Tvrđý et al., 2013) sociální ubytovnu definovali jako “ubytovací zařízení poskytující přechodné a dlouhodobé bydlení pro osoby s nízkými

příjmy a vysokou zadlužeností, které jsou vzhledem k nedostatečným celkovým majetkovým a sociálním poměrům ohroženy chudobou a sociálním vyloučením a tyto poměry jim neumožňují získat byt k trvalému bydlení” (Hruška-Tvrdý et al., 2013: 13). Základními charakteristikami sociálních ubytoven pro sociálně slabé/sociálně vyloučené jedince jsou: dlouhodobost ubytování klientů a platba ubytování z doplatku na bydlení.

Nezaměstnanost, zadluženost, nízké vzdělání, nekvalifikovanost, etnický původ, osamělé rodičovství, velký počet dětí jsou považovány za hlavní příčiny bezdomovectví a sociálního vyloučení v Ostravě. (Horák, Inspektor, Krausová, 2011; Hruška-Tvrdý, 2012) Tyto příčiny jsou relevantní i v kontextu České republiky i světa. Kromě již zmíněných faktorů lze zmínit ještě neexistenci úspor, bydlení v pronájmu či podnájmu, zdravotní znevýhodnění některého z dospělých členů domácnosti, ztráta partnera ve stáří apod. (např. Magadi, 2010 in Gojová, 2014). Fitzpatrick, Kemp, Klinger (2004) se při vymezování příčin bezdomovectví zaobírají také vlivy rodinného prostředí (rodinné rozvraty a konflikty, sexuální zneužívání v dětství a dospívání) a osobního nastavení a projevů jedince (delikvence, psychické poruchy, závislosti). Příčiny můžeme dělit na objektivní/strukturální (např. dostupnost kvalitního bydlení, prostupnost sociálního bydlení apod.) a subjektivní/individuální (materiální, interpersonální, osobní faktory na straně individua). Dle Dočekala a Klimenta (2016b) vnější faktory mají vliv na formu bezdomovectví, vnitřní ovlivňují šanci jedince na návrat zpět do společnosti. Jednou z bariér začleňování osob bez domova může být i přístup veřejnosti a sociálních pracovníků. Osoby bez domova jsou spojovány s mnoha stereotypy, které mohou být překážkou poskytování pomoci ze strany pomáhajících profesí i laické veřejnosti. Na základě výsledků výzkumu z let 2014–2015 (Dočekal, Kliment, 2016b) zaměřeného na identifikaci postojů k lidem bez domova docházejí autoři k závěru, že představy o osobách bez domova a jejich reálné charakteristiky se značně liší. Patrné to je např. v případě představ o úrovni dosaženého vzdělání a věku osob bez domova, existenci či neexistenci kontaktů s rodinou či existenci nějaké duševní poruchy či závislosti na straně osoby bez domova. Výzkum také ukázal, že dotazovaní mají určité povědomí o reprezentantech kategorie zjevného bezdomovectví, o charakteristikách příslušníků kategorie skryté bezdomovectví toho ale mnoho nevědí.

CÍLE DISERTAČNÍ PRÁCE, ZVOLENÁ METODOLOGIE

Ve své disertační práci se zaměřuji na problematiku bezdomovectví. Vycházím z vybraných kritických teorií (založených především na sociologii), z konceptu životních drah (kvalitativní strategie, biografická metoda). Někteří autoři (Clapham, 2007, Merril, West, 2009) prezentují biografickou metodu (life course a pathways approach) jako nástroj pro propojení struktury a jednání - makro a mikro úrovně individuálního a sociálního života.

Hlavním cílem výzkumu je prostřednictvím analýzy životních příběhů osob bez domova zjistit, které události a procesy působí dle názoru informantů jako bariéry

a akcelerátory při jejich začlenění do společnosti za účelem facilitace inkluzivní sociální práce. Na problematiku překážek/urychlovačů v procesu inkluze je nahlíženo perspektivou komunikačních partnerů, tj. osob bez domova s cílem zjistit, jakým způsobem osoby bez domova vnímají svou situaci a interpretují, co jim brání a co jim pomáhá v tom, aby se mohli začlenit do společnosti. Následně bude pojetí bariér/akceleratorů inkluze osob bez domova komparováno s pohledem sociálních pracovníků pracujících s informanty a interpretováno v kontextu relevantní odborné literatury. Objektem výzkumu jsou klienti služby "Startovací byty" (Charita Ostrava) a sociální pracovníci pracující v daných startovacích bytech. Uživatelé služby „Startovací byty“ jsou typickými zástupci kategorie skryté bezdomovectví, která se skládá z osob žijících na ubytovnách / v noclehárnách / v pobytových zařízeních pro osoby bez domova.

Důvodem pro výběr kvalitativního designu byla možnost porozumění lidem v různých sociálních situacích (Disman, 2005), tj. možnost hlubšího porozumění problémům jedinců, skupin, událostí, fenoménů v jejich přirozeném prostředí. (Hendl, 2005) V tomto případě porozumět osobám bez domova, jejich interpretaci překážek a urychlovačů v rámci snahy o začlenění do společnosti. Zvolenou metodou byla metoda biografická, technikami byly biografické interview, neformální rozhovory a pozorování. Vedení rozhovoru ve výzkumu odpovídá německému biograficko-interpretačnímu rámci (Alheit, 1995, Wengraf, 2001, Rosenthal, 2004). Rozhovory jsou v tomto pohledu rozděleny do dvou odlišných fází s cílem povzbudit informátory k rozsáhlé a svobodné řeči s minimálním pronikáním tazatelem. Výzkumník vysvětlí cíl výzkumu a začíná otevřenou otázkou. Druhá fáze zahrnuje strukturovanější otázky, které vycházejí z teoretického zájmu výzkumníka. Zatím bylo provedeno 12 rozhovorů, 11 s uživateli služby „Startovací byty, 1 rozhovor se sociální pracovníci pracující v těchto bytech. Doba trvání formálních rozhovorů byla od 40 minut do 1 hodiny a 53 minut. V současné době probíhá analýza dat.

ZÁVĚR

Príspevek byl věnován základnímu vymezení pojmu bezdomovectví jako sociálního fenoménu, který byl specifikován ve vztahu k České republice a Ostravě. Představena byla typologie bezdomovectví a sociálního vyloučení ETHOS stojící na širokém vymezení těchto jevů. Bezdomovectví je považováno za dynamický proces a je kategorizováno podle životní situace, ve které se lidé aktuálně nacházejí a která se může měnit. Mezi osoby bez domova jsou zařazeni lidé žijící na ulici, ale také osoby žijící v nejistých či nevyhovujících podmínkách. Jak se ukazuje, o reprezentantech zjevného bezdomovectví máme jasnou, byť stereotypní představu, o příslušnících skrytého či potenciálního bezdomovectví toho mnoho nevíme.

LITERATURA

AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ. 2016. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2016-2020* [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <http://www.socialni->

zaclenovani.cz/dokumenty/strategie-boje-proti-socialnimu-vyloucení/strategie-boje-proti-socialnimu-vyloucení-2016-2020-finalni-verze/download

ALHEIT, P. 1995. *Taking the Knocks: Youth Unemployment and Biography: A Qualitative Analysis*. London: Cassell.

CLAPHAM, D. 2007. *Homelessness and Social Exclusion*. In: ABRAMS, D., CHRISTIAN, J., GORDON, D. (Eds.). 2007. *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*. London: John Wiley&Sons, Ltd.

DISMAN, M. 2005. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Kosmas.

DOČEKAL, V., KLIMENT, P. 2016a. *Pohled na bezdomovectví v České republice*. Olomouc: UPOL.

DOČEKAL, V., KLIMENT, P. 2016b. Stereotypizace bezdomovectví. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 109–121.

FEANTSA. *ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR*. [cit. 2018-04-30]. Dostupné z: https://www.feantsa.org/download/cz___8621229557703714801.pdf

FITZPATRICK, S., KEMP, P., KLINGER, S. 2004. *Bezdomovství. Přehled výzkumů z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita.

HRADECKÝ, I., HRADECKÁ, V. 1996. *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.

HRADECKÝ, I. 2015. *Co znamená pro společnost bezdomovství?* In: Sborník z Konsensuální konference o bezdomovectví v České republice. Praha: MPSV.

HORÁK, J., INSPEKTOR, T., KRAUSOVÁ, A. et al. 2011. Sociálně rizikové lokality v Ostravě. In: HRUŠKA-TVRDÝ et al. *Industriální město v postindustriální společnosti* (4. díl). Ostrava: ACCENDO o.p.s.

HRUŠKA-TVRDÝ, L. et al. 2012. *Studie o stavu bezdomovectví*. Ostrava: PROCES – Centrum pro rozvoj obcí a region.

HRUŠKA-TVRDÝ, L. et al. 2013. *Analýza a řešení problematiky ubytoven na území SMO v krátkodobém a dlouhodobém horizontu*. Ostrava: PROCES – Centrum pro rozvoj obcí a region.

MERRILL, B., WEST, L. 2009. *Using Biographical Methods in Social Research*. London: SAGE.

ROSENTHAL, G. 2004. *Biographical Research*. In: SEALE, C., GOBO, G., GUBRIUM, J. F. et al. (Eds.). *Qualitative Research Practice*. London: Sage, 48–64.

PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, T. 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

VÁGNEROVÁ, M., CSÉMY, L., MAREK, J. 2013. *Homelessness among Young People in Prague: A Narrative Analysis of Developmental Trajectories*. Prague: UK.

WENGRAF, T. 2001. *Qualitative Research Interviewing. Biographic narrative and Semi-structured Methods*. London: SAGE.

SOCIÁLNÍ OPORA SENIORŮ PODLE TYPU JEJICH DOMÁCNOSTI

Ivana KOWALIKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This article describes the theoretical background and methodology of the dissertation. The aim of the dissertation is to describe and understand social support of seniors depending on the type of their households, based on the mixed method (Creswell, 2009). The article presents partial results of quantitative research based on secondary analysis from the Czech Social Sciences Data Archive, research called Social Networks (ISSP 2001). The aim of the secondary analysis was to answer the research question: "What are dimensions of social support and to what extent are for seniors, according to their opinions available, depending on the type of their households?" The results of the secondary analysis reveal the anticipated availability of seniors' social support and specify the areas of investigation of planned qualitative research.

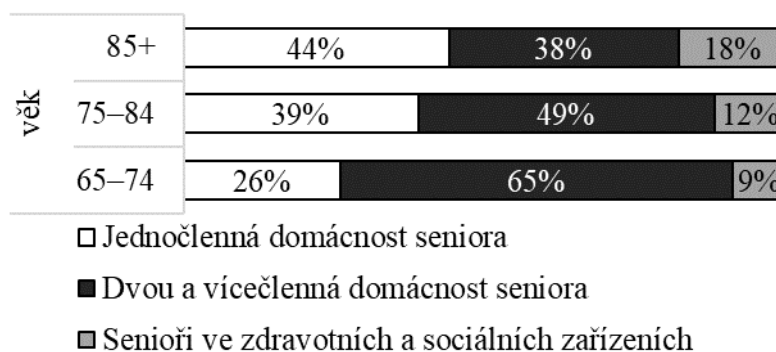
Keywords

One-person Households, Multi-Person Households, Senior, Social Support

ÚVOD

Podle ČSÚ (2016) populace seniorů zaznamenala v posledním desetiletí výrazný přírůstek. Podle údajů ČSÚ, bylo v roce 2011 v České republice celkem 1,1 mil. domácností seniorů, ve kterých žilo přibližně 1,8 mil. osob. V naprosté většině se jednalo o domácnosti nepracujících starobních důchodců, především ovdovělých žen (ČSÚ, 2014a).

Graf 1: Podíly typů domácností seniorů ve věkových kategoriích



Zdroj: ČSÚ, 2014b; upraveno autorkou

Jak je uvedeno na grafu 1, se zvyšujícím se věkem seniorů v populaci se zvyšuje počet jednočlenných domácností seniorů a současně s tím klesá počet seniorů, kteří tvoří dvou a vícečlenné domácnosti.

V zahraniční literatuře existují výzkumy, které zkoumají sociální oporu jednočlenných domácností seniorů, popřípadě komparují sociální oporu seniorů v závislosti na typu jejich domácnosti (Yeh, Lo, 2004; Sok, Yun, 2011; Chen, Hicks, While, 2014; Villegas, Zavala, Guillén, 2014; Lorca, Ponce, 2015; Evans, Allotey, Imelda, 2017). V České republice tento typ výzkumu chybí.

SOCIÁLNÍ OPORA

V odborné literatuře neexistuje jednoznačná definice sociální opory. Lze uvést několik autorů a jejich definic podle toho, z jakého paradigmatu při definování sociální opory vycházejí. Při studiu sociální opory autoři vycházejí zpravidla ze tří paradigmat. Ze sociologického paradigmatu (Šolcová, Kebza, 1999), paradigmatu psychologicko-medicínského (Mareš, 2002; Kebza, Šolcová 1999) a komunikačně-interakčního (Mareš, 2001). Sociologické paradigma je založeno na studiu sociální směny. V rámci koncepce sociální směny může být sociální opora definována jako probíhající transakce zdrojů mezi členy sociální sítě (Šolcová, Kebza, 1999). V psychologicko-medicínském paradigmatu je sociální opora chápána jako jeden z faktorů, který moderuje vliv nepříznivých životních událostí na psychickou pohodu a zdraví člověka (Šolcová, Kebza, 1999). Podle komunikačně-interakčního paradigmatu je studium sociální opory věnováno průběhu poskytování, přijímání a využívání sociální opory a také zvláštnostem poskytovatele a příjemce, které ovlivňují procesy sociální opory (Mareš, 2001).

V disertační práci jsem pro popis sociální opory zvolila eklektický model, jenž kombinuje výše uvedená paradigmatu sociální opory. Sociální oporu chápu jako fenomén, který obsahuje vybrané disponibilní dimenze, tak jak je popisuje Tabulka 1.

Tabulka 1: Dimenze sociální opory

Úroveň sociální opory	Makroúroveň
	Mezoúroveň
	Mikroúroveň
Dostupnost sociální opory	Anticipovaná
	Získaná
Směr poskytování sociální opory	Poskytovatel
	Příjemce
Zdroj sociální opory	Individuální
	Institucionální

Zdroj: Jacobson, 1986; House, 1987; Šolcová, Kebza, 1999; Mareš, 2001; Mareš, 2002; Heaney, Israel, 2008; Mattson, Hall, 2011; upraveno autorkou

DESIGN VÝZKUMU

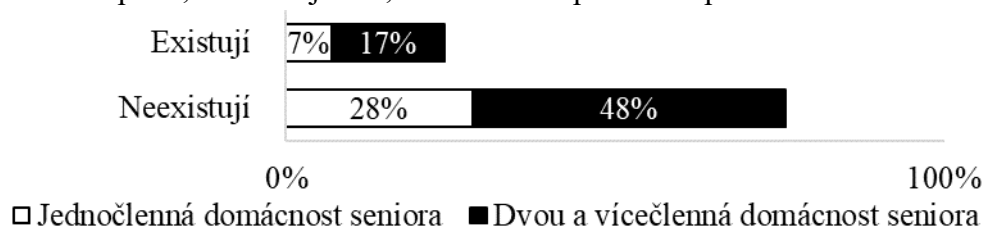
Cílem disertační práce je na základě smíšené metody (Creswell, 2009), popsat a porozumět sociální opoře seniorů podle typu jejich domácnosti. Na základě tohoto cíle byla formulována výzkumná otázka: „*Jaké dimenze sociální opory a v jaké míře jsou seniorům podle jejich mínění k dispozici v závislosti na typu domácnosti?*“ Kvantitativní zkoumání je založeno na sekundární analýze dat výzkumu Sociální sítě (ISSP, 2001). Kvalitativní výzkum bude založen na metodě kvalitativní obsahové analýzy podle autorů Schreier (2012) a Kuckartz (2013).

KVANTITATIVNÍ VÝZKUM

Dílčí výsledky kvantitativního výzkumu sociální opory seniorů podle typu jejich domácnosti jsou založeny na sekundární analýze dat výzkumu Sociální sítě (ISSP, 2001), získaného prostřednictvím Českého sociálně vědního datového archívu Sociologického ústavu Akademie věd České republiky. Výzkum Sociální sítě (ISSP, 2001) byl realizován v České republice v letech 2001-2003 a zahrnoval údaje o 1200 respondentech v populaci starší 18 let, a to za využití standardizovaného dotazníku. V analýze jsem zachovala původní znění otázek výzkumu Sociální sítě (ISSP, 2001). Do sekundární analýzy byly na základě zvolených kritérií zařazeny pouze ti respondenti, kteří uvedli, že patří do kategorie starobní důchodce. Z celkového počtu 1200 respondentů, bylo do sekundární analýzy zahrnuto 265 z nich, což činí 22 % z původního výběrového souboru.

Původní data byla analyzována v programu PSPP. Jednorozměrná analýza vedla ke zjištění základních charakteristik o 265 respondentech a současně byla zjišťována četnost odpovědí seniorů na otázku týkající se dostupnosti sociální opory. Následně dvourozměrná analýza vedla ke zjišťování vztahu mezi dvěma proměnnými. Byla hledána souvislost mezi typem domácnosti seniora, jednočlennou a dvou a vícečlennou domácností seniora, a vybranou dimenzí sociální opory, kterou mají senioři podle jejich mínění k dispozici. Byla stanovena hypotéza H1: Typ domácnosti seniorů ovlivňuje anticipovanou dostupnost sociální opory seniorů.

Graf 1: Máte pocit, že existují lidé, které můžete požádat o pomoc v obtížné situaci?



Zdroj: ISSP 2001; upraveno autorkou

Statisticky jsem testovala H1: Typ domácnosti seniorů ovlivňuje anticipovanou dostupnost sociální opory seniorů. Zjišťovala jsem, zda senioři mají ve svém okolí někoho, koho by v případě jakékoliv potřeby mohli požádat o pomoc. Graf 1 ukazuje relativní četnosti odpovědí seniorů, na otázku: „Máte pocit, že ve vašem okolí existují

lidé, které můžete požádat o pomoc v obtížné situaci?“ Celkem na tuto otázku odpovědělo 261 respondentů (100 %), 92 (35 %) respondentů z kategorie jednočlenná domácnost seniora a 169 (65 %) respondentů z kategorie dvou a vícečlenná domácnost seniora. U H1 jsem provedla statistický test – Pearsonův Chí-kvadrát na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ (Hendl, 2014). Hodnota Chí-kvadrátu u této hypotézy byla nižší (1,622), než kritická hodnota stanovené hladiny významnosti (3,841) a proto jsem hypotézu nemohla zamítnout. Lze konstatovat, že mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů neexistuje statisticky významná závislost. Alarmující zjištění je, že z celkového počtu 261 (100 %) seniorů pouze 63 (24 %) z nich uvedlo, že mají ve svém okolí někoho, na koho se v případě potřeby mohou obrátit.

KVALITATIVNÍ VÝZKUM

Na základě výsledku sekundární analýzy výzkumu Sociální sítě (ISSP, 2001), je zřejmé, že senioři podle jejich mínění nemají dostatečnou dostupnost sociální opory z neformálních zdrojů. Bez ohledu na typ domácnosti senioři uváděli, že ve svém okolí nemají zpravidla nikoho, na koho by se mohli v případě potřeby pomoci v obtížné situaci obrátit. Není zcela jasné, jaké obtížné situace měli senioři na mysli, ale podstatné je jejich mínění, že v případě nouze se nemají na koho obrátit. Proto, že není zcela jasné, jaké obtížné situace měli senioři na mysli, je nutné pro porozumění dostupnosti sociální opory seniorů v obtížných situacích provést kvalitativní zkoumání, které bude založeno na metodě kvalitativní obsahové analýzy podle autorů Schreier (2012) a Kuckartz (2013). Cílem této metody je systematicky popsat vytvořený kódovací rámec a porozumět skrytým významům analyzovaných kvalitativních materiálů – rozhovorů se seniory ze dvou typů domácností

ZÁVĚR

Účelem tohoto článku bylo popsat teoretické východisko a metodologii disertační práce na téma sociální opory seniorů podle typu jejich domácnosti. Článek uvedl dílčí výsledky kvantitativního výzkumu založeného na sekundární analýze dat výzkumu Sociální sítě (ISSP, 2001). Cílem sekundární analýzy bylo zodpovědět výzkumnou otázku: „Jaké dimenze sociální opory a v jaké míře jsou seniorům podle jejich mínění k dispozici v závislosti na typu domácnosti?“ Zjištění, že senioři podle jejich mínění, nemají dostatečnou dostupnost sociální opory, to otevírá prostor pro hlubší zkoumání v této oblasti.

LITERATURA

CRESWELL, J. W. 2009. *Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. USA: Sage.

ČSÚ. 2014a. *Domácnosti seniorů* [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/6b004993af>

- ČSÚ. 2014b. *Domácnosti jednotlivců* [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2016-03-19]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551799/170226-14.pdf/6232226f-f1c1-4d55-9101-26e04a3ab5fd?version=1.0>
- ČSÚ. 2016. *Projekce obyvatelstva ČR (1950–2101)*. [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2017-05-17]. Dostupné z: http://www.czso.cz/animgraf/projekce_1950_2101/index.htm
- EVANS, N., ALLOTEY, P., IMELDA, J. D. et al. 2017. Social Support and Sare Arrangements of Older People Living Alone in Rural Malaysia. *Ageing & Society*, 1–21.
- HEANEY, C. A., ISRAEL, B. A. 2008. Social Networks and Social Support. In: GLANZ, K., RIMER, B. K., VISWANATH, K. *Health Behavior and Health Education. Theory, Research and Practice*. 4th edition. USA: Jossey-Bass.
- HENDL, J. 2014. *Statistika v aplikacích*. Praha: Portál.
- HOUSE, J. S. 1987. Social Support and Social Structure. *Sociological Forum*, 2(1), 135–146.
- CHEN, Y., HICKS, A., WHILE, A. E. 2014. Loneliness and Social Support of Older People Living Alone in a County of Shanghai, China. *Health*, 22(4), 429–438.
- ISSP. 2001. *Sociální síť*. Sociologický ústav Akademie věd ČR [datový soubor] Ver. 1.0. Praha: Český sociálně vědní datový archív. [cit. 2017-07-10].
- JACOBSON, D. E. 1986. Types and Timing of Social Support. *Journal of Health and Social Behavior*, 27(3), 250–264.
- KUCKARTZ, U. 2013. *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice & Using Software*. London: Sage.
- LORCA, M. B. F., PONCE, M. S. H. et al. 2015. Normative, Structural, and Individual Factors that Predispose Adult Children to Provide Social Support to Their Elderly Parents. *Journal of Comparative Family Studies*. 46(4), 517–540.
- MATTSON, M., HALL, G. J. 2011. *Health as Communication Nexus: A Service Learning Approach*. Dobuque: Kendall Hunt Publishing.
- MAREŠ, J. 2001. *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. Hradec Králové: Nucleus.
- MAREŠ, J. 2002. Diagnostika sociální opory u dětí a dospívajících. *Pedagogika*, LII, 267–289.
- PSPP. 2008. *User's Guide. Statistical Analysis Software Release 1.0.1*. [online]. [cit. 2017-08-21]. Dostupné z: <https://www.gnu.org/software/pspp/manual/pspp.pdf>
- SCHREIER, M. 2012. *Qualitative Content Analysis Inpractice*. Los Angeles: Sage.
- SOK, S. R., YUN, E. K. 2011. A Comparasion of Physical Health Status, Self-Esteem, Family Support and Health-Promoting Behaviours Between Aged Living Alone and Living with Family in Korea. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 1606–1612.
- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. 1999. Sociální opora jako významný protektivní faktor. *Československá psychologie*, 43(1), 19–38.
- VILLEGAS, S. G., ZAVALA, V. M. O., GUILLÉN, J. 2014. Social Support and Social Networks among the Elderly in Mexico: Updating the Discussion on Reciprocity. *Journal of Population Ageing*, 7(2), 143–159.
- YEH, S., LO, S. 2004. Living alone, social support, and feeling lonely among elderly. *Social Behavior & Personality*, 32(2), 129–138.

IMPLEMENTACE INFORMAČNÍCH A KOMUNIKAČNÍCH TECHNOLOGIÍ DO PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Adéla RECMANOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstrakt

The article responds to the process of informatisation of social work, respectively to the penetration of information and communication technologies into its practice. The aim is to describe the reasons for adequate support for the development of informatisation of social work, and to describe the benefits and difficulties of using ICT in social work practice. The arguments supporting the informatisation of social work and the related benefits are described in the text. Following the difficulties and risks are described. In conclusion, it is highlighted, that active reflection of informatisation of social work, thanks to its understanding, is necessary to ensure the provision of quality practice.

Klíčová slova

Social Work, Informatisation, Information and Communication Technologies, Computerisation

ÚVODEM: INFORMATIZACE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Od konce 20. století sledujeme s intenzitou řadu procesů, jež mají vliv na podobu společnosti. Řadíme zde například proces individualizace, funkční diferenciaci, globalizace, generalizace vztahů či privatizace veřejného sektoru (viz Bauman, 2002; Keller, 2007; Beck, 2011). Jedním z významných procesů je i tzv. **informatizace**. Tento proces s sebou přináší zavádění technologií/techniky do různých oblastí společnosti. Ve 20. století zasáhl sektor výroby, ve 21. století již takřka veškeré oblasti života, od vzdělávání, přes sociální interakce, po trávení volného času.

V tomto příspěvku, jenž je odvozen z dizertační práce autorky, budeme proces informatizace vztahovat k **informačním a komunikačním technologiím** (dále jen „ICT“)¹. Tyto technologie jsou využívány pro komunikaci a práci s informacemi v digitální formě. V základu je můžeme rozdělit následujícím způsobem:

1. Hardware (technické vybavení)
 - a. osobní počítač (př. stolní počítač, notebook, tablet);
 - b. přenosná digitální zařízení (př. mobilní telefon, smartphone, multimediální přehrávač);
 - c. vstupní periferní zařízení (př. skener, reproduktory, herní zařízení);
 - d. výstupní periferní zařízení (př. tiskárna, dataprojektor).
2. Software (programové vybavení)
 - a. kancelářské aplikace (Microsoft Office, OpenOffice, LibreOffice);

¹ Z anglického Information and Communication Technologies

- b. komunikační programy (př. email, instant messaging, chaty, telefonické programy);
- c. antivirové a bezpečnostní programy;
- d. organizační aplikace (př. databázové systémy, evidenční systémy, intranet);
- e. webové aplikace.

Zejména od konce 20. století má informatizace přímý vliv na výkon sociální práce. ICT se postupem času staly běžným, v některých oblastech takřka nepostradatelným pracovním nástrojem. Přináší pro ni významné změny a je předpoklad, že budou představovat hybnou sílu i do budoucna.

V návaznosti je ***cílem příspěvku popsat důvody adekvátní podpory rozvoje informatizace sociální práce, a popsat přínosy a úskalí využívání ICT v praxi sociální práce.***

DŮVODY A PŘÍNOSY ADEKVÁTNÍ PODPORY ROZVOJE INFORMATIZACE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Následně popíšeme důvody, proč je vhodné adekvátně podporovat rozvoj informatizace sociální práce a přínosy a s tím spojené.

Prvním z důvodů je využívání ICT širokou populací. V českém prostředí disponuje přístupem k osobnímu počítači 76 % domácností. Z toho 38 % domácností vlastní stolní počítač, 58 % notebook a 24 % tablet. Z jednotlivců využívá počítač 77 %, z tohoto podílu 80 % denně. Ve věkové skupině 16-24 využívá počítač celých 98 % populace. Připojením k internetu (z jakéhokoliv zdroje, včetně mobilního telefonu) disponuje 77 % domácností. Co se týče věku, z kategorie „domácnosti s dětmi“ disponuje připojením k internetu celých 96 % domácností. Z jednotlivců využívá internet 79 %, z tohoto podílu 95% pravidelně (alespoň jednou týdně). Ve věkové skupině 16-24 let je 97 % každodenními uživateli. (ČSÚ, 2017)

Lidé využívají technologie k mnoha účelům. 73 % populace ČR například využívá email, 31 % zasílá zprávy pomocí internetových aplikací (např. WhatsApp, Facebook messenger, Viber, apod.), 33 % telefonuje přes internet s využitím nějakého softwaru a 44% jednotlivců z ČR využívá sociální sítě. Ve všech případech disponuje nejvíce procenty věková skupina 16-24 let. Mezi další, procentuálně významné účely, k nimž lidé technologie využívají, patří vyhledávání informací na internetu, kdy 68 % jednotlivců z české populace vyhledává informace o zboží a službách 48 % o zdraví a 44 % o cestování a ubytování. 71 % čte online zprávy (ČSÚ, 2017).

Jak lze vysledovat z uvedených dat, ICT jsou v České republice využívány ve vysoké míře a k mnoha účelům. Jejich implementace do praxe sociální práce může přinést nové způsoby práce s klienty, včetně prohloubení možností vzájemné interakce. Především pro děti a mládež může být, z hlediska komunikace, atraktivní kontakt skrze moderní softwary.

Druhým důvodem je přístup klientů k sociální službě. Elswick (2017) definuje několik bariér, které mohou být s pomocí technologií překonány. První bariérou, je,

že se mnozí lidé musí, v rámci svých plánů navštívit potřebnou službu, vypořádat s požadavky v zaměstnání a rodinnými závazky. Specifickým příkladem je poskytování videokonferencí obětem domácího násilí (viz Barsky, 2017), jež se obávají fyzicky navštěvovat sociální službu.

Někteří lidé musí čelit také překážkám jako je nepřiměřená doprava do místa, kde se nachází sociální služba, což je markantnější u osob, jež obývají venkovské oblasti. Významným faktorem v přístupu klientů k sociálním službám je rovněž stigma, jež může lidi odrazovat od vyhledávání a využívání sociálních služeb. Další bariérou mohou být, dle Elswick (2017), i finanční možnosti lidí. K uvedeným bychom mohli přidat i jazykové bariéry, kdy elektronická komunikace, s využitím překladatelských programů, umožňuje práci i s klienty hovořícími odlišnými jazyky (Barsky, 2017). Jinou bariéru přístupu k sociálním službám může představovat zdravotní znevýhodnění, včetně omezení pohyblivosti či úplné imobility. ICT nástroje mohou být dle Perrona et al. (2010) užitečné i při práci s lidmi, kteří chtějí zůstat v naprosté anonymitě.

V českém kontextu je, v rámci aktivní práce s ICT, již několik let v sociální práci poskytováno internetové poradenství (zahrnuje především email, písemný chat, audiochat a videochat). Ilustrujme tedy na jeho příkladu možnosti, jimiž disponuje. V porovnání s ostatními typy poradenství má, dle Láskové a Ptáčka (2012), několik specifík, přičemž mnohé z nich pomáhají překonávat výše uvedené bariéry. Prvním specifikem je princip *anonymity* a nízkoprahovost, kdy si klient sám volí míru své anonymity a angažovanosti. Dalším specifikem je *nezávaznost služby*. Klient není ničím povinován a zároveň pracovník nemůže vystupovat jako jeho prostředník či za něj přebírat zodpovědnost. Pro internetové poradenství je rovněž specifický princip *trvanlivosti*, kdy se může klient i pracovník vracet k textům, jež vznikají v rámci jejich komunikace, což je důležité především při opakovaných a závažných intervencích. Dalším principem, jenž může pomoci při překonávání bariér (jako je zejména stigma) je *bezpečí*. Díky elektronické formě komunikace může odpadnout nejistota klienta z osobního kontaktu (především díky možné anonymitě), který může vnímat jako ohrožující. Internetové poradenství je navíc *dostupné*.

Jak již bylo uvedeno výše v textu, technologie jsou dostupné pro vysoké procento domácností. S pomocí ICT tak může docházet k překonávání bariér způsobených přístupem ke službě z hlediska fyzického, časového i finančního. Elswick (2017) uvádí, že internetová podpora je extrémně užitečná pro klienty, kteří nemají denní kontakt s pracovníky, ale kde může být tato každodenní interakce potřebná pro zlepšení jejich situace.

Třetí důvod práce spočívá v poskytování informací a znalostí lidem. Elswick (2017) v souvislosti s duševními a behaviorálními potřebami lidí uvádí, že nedostatek vzdělání v této oblasti má dopad na přístup k vhodným a efektivním službám (je bariérou pro jejich volbu). Zvyšování povědomí o uvedeném, prostřednictvím ICT, tak může pozitivně ovlivnit výsledky rozhodování milionů jednotlivců, kteří si nejsou jisti, zda využít nějakou sociální službu.

Pešat a Pešatová (2012) uvádí, že mnoho informací v sociální oblasti má textový charakter (zákony, vyhlášky, návody) a lze je široké veřejnosti, potenciálním, i stávajícím klientům předávat pomocí standardních služeb internetu, jako jsou webové stránky a elektronická pošta. Příkladem uvádí webové stránky *Ministerstva práce a sociálních věcí* (www.mpsv.cz), *Úřadu práce České republiky* (www.portal.mpsv.cz/upcr) či *Sjednocené organizace nevidomých a slabozrakých ČR* (www.sons.cz).

Pro distribuci informací jsou využitelné i softwary navržené pro sdílení a tvorbu obsahu. Mezi tyto patří sociální sítě. Mezi nejznámější lze zařadit Facebook, díky němuž je možné oslovit velké množství lidí. Podíváme-li se na jeho obsah, nalezneme například skupinu *Sociální práce a sociální politika v ČR*, jež sdružuje zaměstnance, kteří se pohybují v pomáhajících profesích, s cílem diskutovat různá témata; skupinu *Sociální práce - inzeráty*, zahrnující nabídku pracovních míst v oblasti sociální práce a sociálních služeb; či stránku *Sociální pracovník/sociální pracovnice*, která nabízí prostor pro sdílení zajímavých a potřebných informací, výměnu zkušeností, apod. ICT tedy nemusí sloužit pouze pro informování veřejnosti a klientů (včetně edukace) a ke komunikaci s nimi, mohou být velmi užitečné i při interakci mezi jednotlivými sociálními pracovníky, při síťování. Jak uvádí Barsky (2017), toto síťování umožňuje zlepšovat služby pro klienty, sociální sítě mohou být využívány k účelům jako je sociální obhajoba, posilování komunity či fundraising.

Při veřejné diskuzi a tříbení k aktuálním společenským problémům, včetně otázek politických a sociálních, hrají důležitou roli také tzv. blogy (platformy pro publikování souvisejících textů) či encyklopedie (jako např. Portál Wikipedie) (Pešat, Pešatová, 2012). Příkladem nabízí možnost vytvářet vlastní blogy internetový portál časopisu *Sociální práce / Sociální práca* (www.socialniprace.cz).

Čtvrtým důvodem je podpora multidisciplinární spolupráce. Technologie umožňují vícero zúčastněným stranám (klientům, pečovatelům, učitelům, sociálním pracovníkům, atd.) kompletovat údaje o klientech. Umožňují získávat informace od rodiny či třetí strany ve snaze sledovat pokrok klienta. Klient může vykázat zlepšení situace v jedné oblasti života, avšak identifikace toho, zda se nově nabyté dovednosti zobecňují do jiných oblastí, je z velké části ponecháno na výpovědích třetí strany. K tomu tedy mohou pomoci různé interaktivní technologické systémy, umožňující sdílení informací a tím transparentní pohled na životní situaci klienta – na jeho potřeby a výsledky (Elswick, 2017). Typickým příkladem jsou různá cloudová úložiště, která umožňují ukládat data na internetovém serveru, čímž jsou přístupna z různých zařízení, tedy i mimo pracoviště (viz Devereaux, Gottlieb, 2012). Příkladem multidisciplinární spolupráce v české praxi sociální práce je databázový *Systém včasné intervence*, který vznikl v rámci projektu odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra. Cílem tohoto systému je zefektivnit metody práce všech článků systému, jež působí v oblasti delikvence dětí, trestné činnosti páchané na dětech a sociálně-právní ochrany dětí. Systém včasné intervence vytváří jednotné informační prostředí pro zapojené orgány sociálně-právní ochrany dětí, Policii ČR, obecní policii, soudy, státní zastupitelství, Probační a mediační službu ČR, Úřady práce,

zdravotní a školské orgány a nestátní neziskové organizace. Tento systém umožňuje zapojeným subjektům sdílet informace o klientech a efektivně díky nim koordinovat činnosti a postupy (MV, nedatováno).

Pátým důvodem je možnost zvýšení vlastního potenciálu klientů při řešení nepříznivé situace. Typickým příkladem jsou tzv. just-in-time adaptivní intervence (volně přeloženo jako „poskytované v pravý čas“). Dle Elswick (2017) se jedná o intervenční systémy, jež monitorují a v reálném čase reaguje na emocionální, sociální a fyzické stavy klientů ve snaze zlepšit jejich stav kdykoliv a kdekoliv je potřeba. Byly vyvinuty a jsou využívány k podpoře v oblastech, jako je pohyb/fyzická aktivita, poruchy příjmu potravy, užívání alkoholu, duševní onemocnění, odvykání kouření, obezita/redukce tělesné hmotnosti a další chronické poruchy.

Přestože není využívání just-in-time adaptivních intervencí v české praxi běžné, je zde využitelných vícero systémů/aplikací. Existují např. systémy pro správu domácích financí (umožňují kontrolu příjmů a výdajů za každý měsíc), systémy pro kontrolu krevního tlaku či krevního cukru, systémy pro připomenutí léků či systémy monitorující fyzickou aktivitu.

ÚSKALÍ A RIZIKA INFORMATIZACE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Kromě benefitů s sebou přináší informatizace sociální práce i řadu úskalí a rizik. V následujícím textu je v základu představíme v podobě šesti oblastí.

První problematickou oblastí je interakce mezi sociálním pracovníkem a klientem.

V prvé řadě, nejsou-li v rámci elektronické komunikace s klienty využívány programy, jež přenášejí živý obraz, dochází k absenci neverbální komunikace. Ta může způsobit na obou stranách (sociální pracovník x klient) komunikační šumy či bariéry. Komunikační procesy, jež probíhají s využitím ICT, jsou odlišné od face-to-face rozhovoru. Elswick (2017) v souvislosti uvádí, že je zde nemožná či obtížná čitelnost řeči těla, vyjádřitelnost a čitelnost emocí.

Za druhé, elektronická forma interakce může snižovat vzájemný respekt. Maia a Rezende (2016) například uvádí, že určité formy elektronické komunikace mohou zahrnovat nerespektující nebo necivilizovaný jazyk, který je vázán na určitou anonymitu a také online normy konkrétních ICT nástrojů. Sociální pracovníci by tak měli dbát na respektující a profesionální jazyk ve všech formách elektronické komunikace.

ICT mohou vést také k problematizaci hranic mezi sociálními pracovníky a klienty. Největší výzvy v tomto kontextu přinášejí sociální sítě (např. Facebook, Twitter). Na těchto si lidé mohou vytvářet své osobní profily, veřejně či privátně (s „přáteli“) sdílet informace, fotografie, videa, chatovat, apod. Barsky (2017) uvádí, že na jedné straně tyto sociální sítě umožňují flexibilní komunikaci s klienty, na druhé straně mohou implikovat rozvoj duálních vztahů, konflikty zájmů či neetický výkon praxe. Sociální pracovníci by tak měli zejména zvážit svou účast na sociálních sítích, neměli by přijímat žádosti o přátelství od svých klientů či o nich vyhledávat (bez souhlasu) informace na internetu.

Komunikace prostřednictvím ICT může mít vliv i na formování vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem (viz např. Luitgaarden van de, Tier van der, 2018), a to pozitivním i negativním směrem. Podíváme-li se na druhý případ, Cejpek (2006) kupříkladu uvádí, že rozšíření nepřímé komunikace může vést k rozvoji povrchních styků, kdy spolu lidé častěji komunikují, aniž by se poznali v přímé interakci. Může tak docházet i k určité formě sociální izolace, podpoře samotářství a anonymity.

Druhou oblast tvoří rizikové jevy / sociálně patologické jevy spojené s využíváním ICT. Klienti, ale také sociální pracovníci, se mohou stát obětí řady rizikových jevů/situací, jako je kyberšikana, kybergrooming, sexting, kyberstalking či sociální inženýrství. Mohou se dostat do situace, kdy jsou zneužity jejich osobní údaje, kdy jsou vydíráni s využitím ICT či kdy se stanou obětí internetového podvodu (viz např. E-Bezpečí, 2008-2017). Zabývání se těmito problémy pak bývá nejednou součástí intervencí.

Do této oblasti bychom mohli zařadit též zneužívání ICT klienty. Jedná se například o opakované mnohočetné vytáčení sociálního pracovníka, požízování utajených nahrávek vzájemného rozhovoru (a jejich případné umísťování na internet) či o falšování určitých údajů.

Třetí oblast je spojena s funkčností ICT. Technologie mohou při práci selhat (Elswick, 2017), případně může dojít k výpadku elektřiny, jež je pro jejich provoz nezbytná. Může tak dojít ke ztrátě, poškození či úniku důležitých dat. Pro určité sociální pracovníky může být dokonce výkon praxe bez funkčních ICT takřka nemožný.

Čtvrtá kategorie zahrnuje důvěrnost sociální práce, což je jedna ze zásadních podmínek a etických hodnot výkonu sociální práce. Vztahuje se k ochraně/zabezpečení osobních údajů, soukromí a sdělení klientů. Vstoupí-li do přímé práce s klienty prostředek ve formě ICT, může být tato důvěrnost zproblematizována. Důvěrnost může být narušena samozřejmě i v případech, kdy se technologie nevyužívají (může se jednat například o krádež „papírových“ dokumentů či o sdílení důvěrných informací se třetí osobou). Jak uvádí Barsky (2017), technologie však v tomto ohledu představují problém jak do velikosti, tak do kvality. Pokud je např. hacknut databázový systém a informace z něj poté uveřejněny online, mohou k nim mít získat miliony lidí.

Za účelem zajištění důvěrnosti sociální práce, a s tím spojené ochrany osobních údajů, je nutné neustále zdokonalovat a aktualizovat používané technologie. Rovněž jsou rozvíjeny právní předpisy, etické kodexy a standardy (např. *Model Regulatory Standards for Technology and Social Work Practice*, překladem Modelové regulační standardy pro technologii a praxi sociální práce). Z aktualit bude pro (nejenom) českou sociální práci podstatné nabytí právní platnosti *Obecného nařízení na ochranu osobních údajů* (General Data Protection Regulation, zkráceně GDPR), které stanovuje pravidla pro zpracování osobních údajů. V jeho souvislosti dojde též k nahrazení současného *Zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů* (jímž se řídí i sociální pracovníci) novým *Zákonem o zpracování osobních údajů*, jehož návrh byl schválen vládou dne 21. 3. 2018.

Pátá oblast úskalí a rizik se týká dostupnosti ICT pro klienty. Nedostupnost v tomto případě může působit jako bariéra přístupu k sociální službě. Dle Elswick (2017) mohou být technologie pro klienty nedostupné v první řadě z hlediska financí. Přestože je možné využívat technologie na veřejně přístupných místech (např. v knihovně), tato místa mohou pro klienty představovat bariéry (např. z hlediska stigmatizace či vzdálenosti od místa bydliště). Elswick (2017) rovněž uvádí, že ICT nemusí pro některé klienty představovat realitu, tudíž se jim mohou záměrně stranit. Jiný úhel pohledu se týká kompetencí klientů ve využívání ICT. V souvislosti můžeme hovořit o ICT gramotnosti, kterou lze definovat jako „*soubor kompetencí, které jedinec potřebuje, aby byl schopen se rozhodnout jak, kdy a proč použít dostupné ICT a poté je účelně využít při řešení různých situací při učení i v životě v měnícím se světě*“ (Průcha, Veteška, 2014: 136).

Nemožnost přístupu k ICT označujeme termínem digitální exkluze. Vondrová (2014) uvádí, že se jedná o specifickou formu sociálního vyloučení, kdy lidé nemají dovednosti, schopnosti a materiální prostředky potřebné k účelnému přístupu k technologiím a jejich používání v každodenním životě. V době, kdy technologie prostupují stále více aktivit a procesů života jednotlivců, se jedná o narůstající problém. Dle Vondrové (2014) zde vzniká prostor pro sociální práci, pro její intervence tam, kde vznikají nerovnováhy mezi očekáváním a požadavky prostředí a schopností lidí tuto očekávání zvládat.

Šestá, poslední oblast, zahrnuje ICT gramotnost sociálních pracovníků. Nejenom klienti, ale též sociální pracovníci, se mohou potýkat s nízkou ICT gramotností. Ta může, namísto usnadnění práce, vést k mnoha úskalím (spojených např. s ochranou osobních údajů, využíváním ICT v souladu s etikou či vhodným vedením elektronické komunikace).

Chce-li sociální pracovník při své práci ICT využívat, musí si v nich být jistý, neměl by tedy pro práci využívat či navrhovat technologie, jež předem neprošetřil, nevyužíval či nezkoumal. ICT gramotnost sociálních pracovníků by mělo zajišťovat jak vysokoškolské vzdělání, tak následné vzdělávání, rozvoj a trénink v praxi, jež bude navazovat na stále se rozvíjející technologické inovace (Elswick, 2017)

ZÁVĚR

Za účelem zajištění vhodné implementace nových technologií do praxe sociální práce, a jejich adekvátního využívání je nutné, aby sociální pracovníci porozuměli procesu informatizace sociální práce a reflektovali své činnosti s tím spojené. Je potřebné, aby byli obeznámeni s (potenciálními) přínosy i riziky jednotlivých ICT nástrojů a dokázali s nimi pracovat.

Elswick (2017) v kontextu uvádí, že sociální pracovníci musí mít aktivní roli v důsledném posuzování a vyhodnocování toho, které ICT nástroje jsou vhodné pro využívání v jejich praxi. Musí být aktivní při hledání užitečných technologií a způsobů jejich implementace do praxe, a současně při identifikaci technologií, jež užitečné a pomáhající nejsou. Současně je nutné poznamenat, že podpora poskytovaná prostřednictvím ICT nemá v žádném ohledu nahrazovat přímou práci

s klienty, být ji nadřazená, či naopak být automaticky považována za méněcennou a inherentně rizikovější (Elswick, 2017; Barsky, 2017).

O přínosech a úskalích ICT nástrojů, jež zasahují do oblasti interakce, by měli sociální pracovníci informovat též své klienty. Některé z nich (avšak zdaleka ne všechny) jsme uvedli v tomto příspěvku. Zůstává však otázkou, jaká je, nebo by měla být, role sociální práce v oblasti prevence, zmírňování a odstraňování problematických aspektů, jež souvisí s využíváním ICT.

LITERATURA

BARSKY, A. E. 2017. Social Work Practice and Technology: Ethical Issues and Policy Responses. *Journal of Technology in Human Services*, 35(1), 8–19.

BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.

BECK, U. 2011. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.

CEJPEK, J. 2006. *Informace, komunikace a myšlení: Úvod do informační vědy*. Praha: Karolinum.

ČSÚ. 2017. *Využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech a mezi jednotlivci* [online]. Praha: Český statistický úřad. [cit. 2018-01-12]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/46014700/06200417.pdf/a0bd4497-d2b6-450b-95f0-2f70c50786d5?version=1.1>

DEVEREAUX, R., GOTTLIEB, M. 2012. Record Keeping in the Cloud: Ethical Considerations. *Professional Psychology: Research and Practice*, 43(6), 627–632.

E-bezpečí [online]. 2008–2017. [cit. 2017-04-30]. Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/>

ELSWICK, S. E. 2017. *Informatics in Social Work Practice: Technology within the Field*. New York: Nova Science Publishers.

KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

LÁSKOVÁ, A., PTÁČEK, L. 2012. Internetové poradenství v kontextu sociální práce a sociálních služeb. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(1), 28–33.

LUITGAARDEN van de, G., TIER van der, M. 2018. Establishing Working Relationships in Online Social Work. *Journal of Social Work*, 18(3), 307–325.

MAIA, R. C. M., REZENDE, T. A. S. 2016. Respect and Disrespect in Deliberation Across the Networked Media Environment: Examining multiple Paths of Political Talk. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21, 121–139.

MV. nedatováno. *Závazná metodika systému včasné intervence a týmu pro mládež pro rok 2007* [online]. Praha: Odbor prevence kriminality ministerstvo vnitra. [cit. 2018-01-15]. Dostupné

z: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/bezpecnost/delikventi/metodika_svi07.pdf

PEŠAT, P., PEŠATOVÁ I. 2012. ICT gramotnost studentů sociální práce (TIGR pro budoucí sociální pracovníky). *ACC Journal*, 18(2), 140–152.

PERRON, B. et al. 2010. Information and Communication Technologies in Social Work. In: *Advances in Social Work*, 11(2), 67–81.

- PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. 2014. *Andragogický slovník: 2., aktualizované a rozšíření vydání*. Praha: Grada Publishing.
- VONDROVÁ, V. 2014. Digitální exkluze: dimenze sociální exkluze v informační společnosti. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(3), 81–101.
- ZÁKON č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

POJETÍ VZDĚLÁVÁNÍ SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ V MEZINÁRODNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCI

Veronika MIA ZEGZULKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The impact of ongoing processes of globalization on the profession of social work requires updating the education of social workers to respond to current career development, new challenges and requirements of the 21st century. Above all, there is a need to understand and explain the implications of globalization for the well being of the individual, the family, the community and the nations. There is also a need to eliminate ignorance, stereotypes and prejudices by creating the necessary knowledge base, but also to provide the skills needed to work with the global population. These social problems follow the area of education. The conceptual framework is based on the theoretical basis of modernization and the associated globalization of society and its implications for social work. As a theoretical framework will be use the eco-social theory of education. Work intent is to monitor and examine in detail the education in international social work and to identify on the basis of their analysis the approaches chosen by the schools in the case of social workers education. The project will be implemented through a qualitative research strategy, I would like to use a collective case study. Several research techniques will be used to collect data, primarily semi-structured interviews, document analysis and observer coverage. The results of the research can help to formulate new knowledge that can be used for professional discourse on the theme of international social work and to point out the possibility of implementing selected approaches in the Czech preparation of social workers in their profession.

Keywords

International Social Work, Social Workers, Education, Education of Social Workers

ÚVOD

V předkládaném textu představím svůj projekt disertační práce nazvané *Pojetí vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci*.

Dopad probíhajících procesů globalizace na profesi sociální práce vyžaduje aktualizaci vzdělání sociálních pracovníků tak, aby reagoval na aktuální vývoj povolání, na nové výzvy a požadavky 21. století. Především se jedná o potřebu porozumění a objasňování důsledků globalizace na blaho jednotlivce, rodiny, komunity a národů. Mathbor (2008) hovoří o potřebné eliminaci neznalosti, stereotypů a předsudků vytvořením potřebné znalostní základny, ale také poskytnutí dovedností nutných pro práci s celosvětovou populací.

Na tyto problémy sociální povahy navazuje oblast vzdělávání, jinými slovy vzniká dle Lombe (2013) závazek přinést globální perspektivu těchto sociálních otázek do vzdělávání. Problematická je obtížnost zpracování úplné komplexnosti světových problémů a související požadavek na vytvoření většího prostoru mezinárodní sociální práci v rámci vzdělávacích osnov. A přestože potřeba získávat odborné znalosti týkající se „domácích“ otázek je základním pilířem vzdělávání v sociální práci, tak neméně podstatná je informovanost o vazbách na globální vzorce sociálních a ekonomických nespravedlností (Midgley, 1997; Healy, 2008).

V neposlední řadě zde existuje požadavek sociální práce jako integrované mezinárodní profese, se zájmem o rozvíjení vzdělávání v oblasti sociální práce celosvětovým i místním směrem. Měla by tedy zahrnovat mezinárodní spolupráci a spolupráci mezi sociálními pracovníky, za dobrou praxi lze považovat např. Mezinárodní federaci sociálních pracovníků a Mezinárodní asociaci škol sociální práce, které společně vytvořily novou mezinárodní definici sociální práce (Hare, 2004; IFSW, 2014).

Na základě provedené analýzy studijních oborů a předmětů škol sociální práce a také s odvoláním na informace poskytnuté vyšší odbornou školou sociální Caritas, bylo zjištěno, že vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci není v současné době na univerzitách v ČR dostupné, přestože tradici mezinárodního rozměru české sociální práce zmiňuje Vorlová (1936: 45) v časopisu Sociální pracovnice: „...práce na společném díle sbližuje takto sociální pracovníky jednotlivých zemí. Přináší prospěch vystěhovalci i jeho rodině. Vzájemná výměna názorů a zkušeností, jež může vésti k zlepšení pracovních možností, jest dalším kladem této mezinárodní spolupráce.“

S odvoláním na výše uvedené v rámci disertační práce kladu za cíl prozkoumat a popsat různé přístupy ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci, které jsou uplatňovány na relevantních školách mimo ČR. Což by mohlo dát vzniknout případné diskuzi aplikace jednoho z přístupů do systému vzdělávání v ČR a tím umožnění sociálním pracovníkům dostupnosti této specifické profesní přípravy.

TEORETICKÝ KONTEXT

V následující kapitole se zaměřím na vymezení klíčových pojmů disertační práce a na jejich teoretickou konceptualizaci. Klíčový je pojem „**mezinárodní sociální práce**“. Tak jako u většiny pojmů je velmi obtížné vytvořit jednotnou a vždy platnou definici tohoto fenoménu. Pojem mezinárodní sociální práce je často diskutován v literatuře o sociální práci (Johnson, 1986; Hokenstad et al., 1992; Lyons, 1999; Healy, 2001; Cox, Pawar, 2006; Lyons et al., 2006; Payne, Askeland, 2008; Hugman, 2010) přesto ale neexistuje jasný konsensus o přesném vymezení toho, co by jej mělo tvořit.

Jedna z prvních definic, snažící se ukotvit tento pojem, vyšla v roce 1939 ve článku Ročenka sociální práce od Warrena. Podle ní mezinárodní sociální práce zahrnuje čtyři typy aktivit. Jedná se o mezinárodní sociální případové práce, mezinárodní veřejnou i soukromou pomoc při pohromách, pro nemocné z války a menšiny,

mezinárodní konference sociální práce a mezinárodní spolupráce vlád a soukromých institucí (Healy, 2001).

V nedávných publikacích (Healy, 2001; Cox, Pawar, 2006) byla MSP definována následujícími způsoby. Healy (2001: 7) definovala MSP jako: „*profesionální činnost na mezinárodní úrovni a způsobilost pro tuto činnost prováděnou profesí sociální práce a jejími členy. Mezinárodní aktivita obsahuje čtyři dimenze, mezi které patří (1) mezinárodně spojené domácí metody a obhajoby, (2) profesní výměna, (3) mezinárodní praxe, a (4) mezinárodní politika rozvoje a prosazení sociální práce*“.

Cox a Pawar (2006: 20) ji definují takto: „*Mezinárodní sociální práce spočívá v podporování celosvětového i lokálního vzdělávání v oblasti sociální práce za účelem vytvoření integrované profese, která bude efektivně reagovat jak ve vzdělávání, tak v praktické činnosti na celosvětové výzvy, které mají značný dopad na kvalitní život velké části obyvatelstva planety.*“

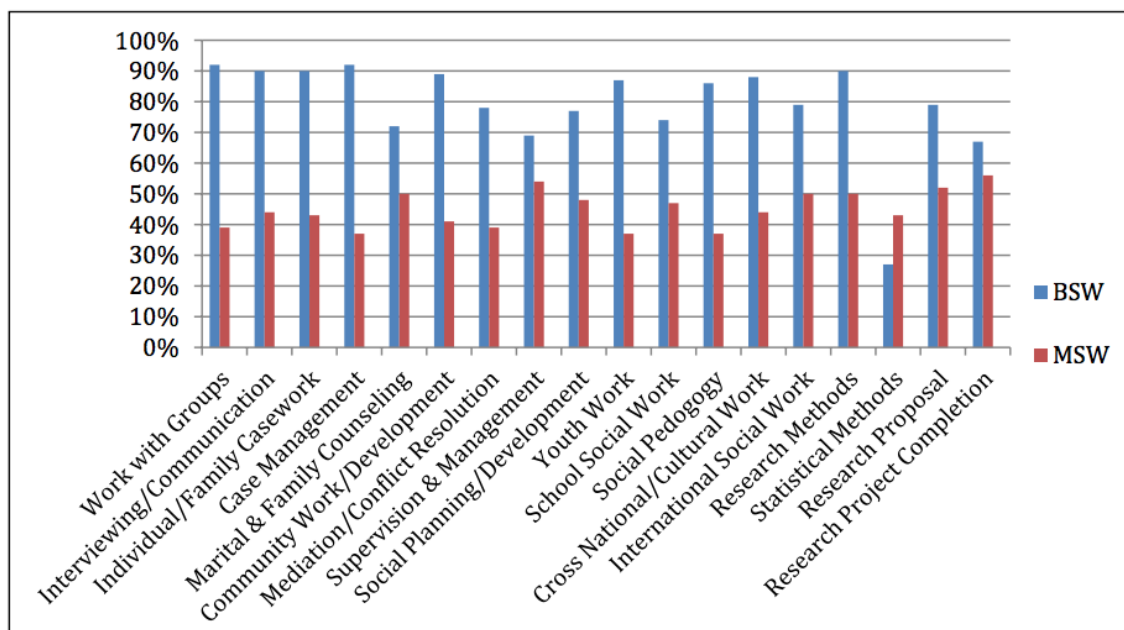
Ačkoli se obě definice doplňují, definice Healy zdůrazňuje odbornou praxi v mezinárodním kontextu a schopnost profese sociálních pracovníků působit na mezinárodní úrovni ve čtyřech oblastech. Tyto čtyři oblasti nebo rozměry jsou poněkud restriktivní, protože jsou omezeny na čtyři konkrétní dimenze. Jedním z velmi zajímavých aspektů definice Healy je to, že pro praktikování mezinárodní sociální práce není třeba cestovat do jiné země, neboť některé aspekty praxe mezinárodní sociální práce, jako jsou mezinárodní pracovní migrace, obchodování s lidmi, přesídlování uprchlíků a mezinárodní adopce, lze vykonávat „doma“.

Na druhé straně, koncept MSP Coxe a Pawara se zaměřuje na vzdělávání a praxi sociální práce jak na celosvětové, tak i na místní úrovni, pro vybudování profese sociální práce a její kapacity na mezinárodní úrovni takovým způsobem, aby byla schopna řešit jak globální, tak místní problémy týkající se blahobytu celé populace. MSP je tedy o akci, o budování kapacity profese sociální práce a sociálních pracovníků iniciováním a posilováním vzdělávání a praxe sociální práce, tak, aby se podílela jak na globálních, tak místních záležitostech.

Mezinárodní sociální práci tedy pro potřeby disertační práce chápu jako obor profese sociální práce, řešící sociální problémy globálního charakteru, s národní i nadnárodní působností.

V rámci sociální práce roste důraz na teoretický koncept „**vzdělávání v mezinárodní sociální práci**“ (Panos et al., 2004; Poole, Davis, 2006). Dle Lombe (2013) zůstává zahrnutí mezinárodního obsahu do dalších oblastí vzdělávání v oblasti sociální práce relativně nedostatečné. Výskyt vzdělávání v oblasti mezinárodní sociální práce na světových univerzitách dokládají výsledky výzkumu (Littlechild, 2016) Mezinárodní asociace škol sociální práce, kterého se účastnilo 473 respondentů z pěti regionů IASSW. Dle následující tabulky (Tabulka 1) se vzdělávání v mezinárodní sociální práci uplatňuje na polovině tázaných škol v magisterském studijním programu a v 80% v rámci bakalářských studijních programů.

Tabulka 1: Výskyt kurzů MSP



Zdroj: Littlechild, B. et al., 2016

Hlavním organizačním rámcem v rámci vzdělávání v oblasti mezinárodní sociální práce je budování kapacit a posílení postavení sociální spravedlnosti spolu s přístupy založenými na lidských právech. Vzdělávání v mezinárodní sociální práci má za cíl podporovat rozvoj a začlenění mezinárodního rozměru do kurikula sociální práce. Zatímco studenti sociální práce potřebují rozvíjet širokou mezinárodní perspektivu, existují zde překážky, které je třeba překonat. Zpracování množství informací, které se týkají vhodného řešení tohoto rozsáhlého obsahu, může vypadat obtížně jak pro fakulty, tak pro studenty. Úplná komplexnost světových problémů, zvláště nespravedlnosti, s nimiž se setkávají nejchudší, utlačovaní a zranitelní lidé po celém světě, se může zdát ohromující. Poskytování potřebného obsahu „domácím“ sociálním problémům může v rámci profesní přípravy zabírat veškeré místo a v důsledku toho se studenti mohou dozvědět velmi málo o zbytku světa nebo o vzájemných souvislostech globálních problémů. Navzdory potřebě získávat odborné znalosti týkající se „domácích“ otázek je stejně tak důležitá informovanost o vazbách na globální vzorce sociálních a ekonomických nespravedlností. Mezinárodní souvislosti mezi sociální praxí, sociálním rozvojem a posílením lidského postavení se jasně objevily ve vědecké literatuře (Healy, 2008; Midgley, 1997). O potřebě pochopení mezinárodních proudů, které ovlivňují budoucí praxi a prezentují vzdělávání studentů sociální práce, hovoří také Payne (2008). Vzdělávání v mezinárodní sociální práci tedy chápeme jako mezinárodní perspektivu vzdělávání sociálních pracovníků, která se zabývá zpracováním informací globálního charakteru a mezinárodními souvislostmi mezi sociální praxí, sociálním rozvojem a posílením lidského postavení.

„Vzdělávání sociálních pracovníků“ souvisí s tvorbou, vedením a postavením profese sociální práce ve společnosti. Koncepce vzdělávání má velký vliv jak na výkon sociálních pracovníků, tak na identitu oblasti sociální práce. Jeho forma a obsah jsou vždy společensky podmíněné a koncept vzdělávání je výsledkem interakcí mezi společností a dalšími subjekty, jako jsou profesní organizace, průmyslové skupiny nebo sociální pracovníci. (Matoušek, 2013)

O termínu **„přístupy ke vzdělávání v sociální práci“** hovoří Navrátilová (2011), jako o vymezení hlavního směřování vzdělávání v sociální práci v obecné rovině. Zahrnuje základní filosofické premisy, ze kterých přístup vychází a na kterých je postaven. Přístup je také definován metodologickými předpoklady, které vycházejí ze základních premis a zároveň je podporují.

Konceptuální rámec, o který se tato disertační práce bude opírat, je založený na teoretickém východisku modernizace a s ní spojené globalizace společnosti a jejích důsledků pro sociální práci. Navazovat budu na ekosociální teorie vzdělávání, jež směřují vzdělávání globálním a systémovým směrem. Podle Bertranda (1998: 227) vzdělávání slouží k řešení velkého množství sociálních problémů (srov. Gardner, Stern, 2002; Stone, Barlow, 2005). Tato teorie se řadí pod sociální teorie soudobého vzdělávání. Sociální teorie vycházejí z principu, že úkolem vzdělávání je hledání a nalézání řešení v oblasti sociálních a kulturních problémů.

Teoretický problém spočívá v různém chápání pojmu pojetí přístupů ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci, v nedostatku informací o přístupech ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci. Jestliže zjistíme a pochopíme, jaké přístupy ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci jsou uplatňovány na relevantních školách mimo území ČR, budeme lépe vědět, zda je v zájmu profesní přípravy sociálních pracovníků na českých školách třeba podporovat umožnění vzdělávat se v mezinárodní sociální práci a čím se v kontextu přístupů ke vzdělávání v mezinárodní sociální práci zabývat, aby bylo vzdělávání sociálních pracovníků kvalitnější.

CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÁ OTÁZKA

V této části textu budu hovořit o navržených cílech disertační práce, které jsou rozděleny do tří oblastí. Symbolickým cílem práce je upozornit na roli mezinárodní sociální práce ve vzdělávání sociálních pracovníků a na nedostatek vědění o přístupech ke vzdělávání v MSP

Dalším, tedy aplikačním cílem je snaha zformulovat poznatky, které by mohly školám na území ČR pomoci si uvědomit, jakým způsobem vzdělávají sociální pracovníky v mezinárodní sociální práci na relevantních zahraničních školách

Poznávací cíl neboli hlavní výzkumná otázka práce zní: *„Jaké přístupy ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci se uplatňují na relevantních školách ve vybraném teritoriu?“*

NÁSTIN VÝZKUMNÉHO DESIGNU

Projekt bude realizován prostřednictvím kvalitativní výzkumné metodologie. Creswell (1998: 12 in Hendl, 2016) definoval kvalitativní výzkum takto jako: „*proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.*“ Abych dokázala odpovědět na výzkumnou otázku, potřebuji poznat a pochopit pojetí a modely vzdělávání v mezinárodní sociální práci, pro tento účel je nejvhodnější metodologický přístup nazývaný případová studie. Berg (2001) charakterizuje případovou studii jako metodologický přístup, který zahrnuje sběr dostatečného množství informací o určitém jednotlivci, sociálním prostředí, události, skupině či organizaci. Cílem případové studie je pomoci výzkumníkovi efektivně porozumět, jak působí nebo funguje.

Terminologie případové studie není zcela ustálená, je to dáno především odlišnými teoretickými východisky. Hendl (2016) hovoří o realismu, postpozitivismu, konstruktivismu nebo interpretativismu. V zahraniční literatuře se nachází dva hlavní směry, první směr představuje Stakeho (1995), který se opírá o interpretativní sociálně-konstruktivistické paradigma. Druhý směr vymezil Yin (1994) a vychází z pospozitivistického paradigmatu.

Využita bude typologie případových studií podle sledovaného případu (Hendl, 2016), konkrétněji studium organizací a institucí, jelikož nejlépe odpovídá účelům tohoto výzkumu.

Stake (1995) popisuje tři typy případových studií: (1) intrinsitní případová studie – která se věnuje případu jen kvůli němu samému, cílem je holistické porozumění konkrétního případu; (2) instrumentální případy – cílem je porozumět externím teoretickým otázkám, jak a proč fenomén funguje v jeho současné podobě; (3) kolektivní případová studie – znamená hloubkové zkoumání více instrumentálních případů, na jejichž základě lze porozumět obecnějšímu jevu či problému. Domnívám se, že právě snaha směřující k identifikaci přístupů a pojetí vzdělávání sociálních pracovníků v rámci mezinárodní sociální práce reprezentuje odpovídající obecnější problém, kterému chci porozumět, navrhuji proto v rámci své práce postupovat formou kolektivní případové studie.

Yin (1994) dále dělí případové studie podle svého základního výzkumného úkolu, tedy v závislosti na požadovaném typu výsledku na exploratorní, explanatorní, deskriptivní a evaluační. Nejblíže povaze tohoto výzkumu, je deskriptivní studie, která má přinést popis zkoumaného případu.

Ke sběru dat bude využito více výzkumných technik, především polostrukturovaný rozhovor, analýza dokumentů a zúčastněné pozorování. Zvoleným subjektem zkoumání budou uplatňované přístupy vzdělávání ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci a zvoleným předmětem zkoumání budou relevantní školy, na kterých se tyto přístupy ke vzdělávání uplatňují. Kritéria výběru těchto škol v současném nástinu výzkumného designu nejsou přesně stanovená, avšak

námětem pro tento vzorek jsou členské školy Evropského výzkumného institutu sociální práce ERIS.

ZÁVĚR

Lze tedy shrnout, že záměrem práce je analyzovat a popsat vzdělávání v mezinárodní sociální práci a na základě jejich analýzy identifikovat vzdělávací přístupy, které školy volí v případě profesní přípravy sociálních pracovníků. Z toho vyplývají hlavní teze práce, tedy identifikovat existující přístupy ke vzdělávání v mezinárodní sociální práci, dále identifikovat roli mezinárodní sociální práce ve vzdělávání sociálních pracovníků a v neposlední řadě diskutovat možnou aplikaci přístupu ke vzdělávání sociálních pracovníků v mezinárodní sociální práci do českého systému vzdělávání. Výsledky šetření poté mohou pomoci zformulovat poznatky využitelné pro odborný diskurz na téma mezinárodní sociální práce a poukázat na možnost implementace vybraných přístupů v rámci české přípravy sociálních pracovníků na jejich profesi.

LITERATURA

- BERG, B. L. 2001. *Qualitative Research, Message for the Social Sciences*. 4th edition. Boston: Allin and Bacon.
- BERTRAND, Y. 1998. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál.
- COX, D., PAWAR, M. 2006. *International social work: Issues, strategies and Programs*. 2nd edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- GARDNER, G. T., STERN, P. C. 2002. *Environmental Problems and Human Behavior*. 2nd edition. Boston, MA: Pearson Custom Pub.
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS (IFSW). *Global Definition of Social Work* [online]. [cit. 2018-06-05]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>
- HARE, I. 2004. Defining Social Work for the 21st Century: the International Federation of Social Workers' Revised Definition Of Social Work. *International Social Work*, 47(3), 407–424.
- HEALY, L. M. 2001. *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- HEALY, L. M. 2008. *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World*. New York, N.Y.: Oxford University Press.
- HENDL, J. 2016. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 4. vydání. Praha: Portál.
- HOKENSTAD, M. C., KHINDUKA, S. K., MIDGLEY, J. 1992. The World of International Social Work. In: HOKENSTAD, M. C., KHINDUKA, S. K., MIDGLEY, J. (Eds.). *Profiles in International Social Work*. Washington, DC: NASW Press, 1–10.
- HUGMAN, R. 2010. *Understanding International Social Work*. New York, NY: Palgrave Macmillan.

- JOHNSON, L. C. 1986. *Social Work Practice: A Generalist Approach*. Newton, MA: Allyn and Bacon.
- LITTLECHILD, B., BARRETTA-HERMAN, A., LEUNG, P. et al. 2016. The Changing Status and Growth of Social Work Education Worldwide: Process, Findings and Implications of the International Association of Schools of Social Work 2010 Census. *International Social Work*, 59(4), 459–478.
- LOMBE, M. 2013. International Social Work and Education. In: MULLEN, E. J. (Ed.). *Oxford Bibliographies in Social Work*. New York: Oxford University Press.
- LYONS, K. 1999. *International Social Work: Themes and Perspectives*. Aldershot: Ashgate.
- LYONS, K., MANION, K., CARLSEN, M. 2006. *International Perspectives on Social Work: Global Conditions and Local Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- MATHBOR, G. M. 2008. *Effective Community Participation in Coastal Development*. Chicago, Ill.: Lyceum Books.
- MATOUŠEK, O. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MIDGLEY, J. 1997. *Social Welfare in Global Context*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- NAVRÁTILOVÁ, J. 2011. Pojetí praktického vzdělávání sociálních pracovníků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 11(1), 41–50.
- PANOS, P. T., PETTYS, G. L., COX, S. E. et al. 2004. Survey of International Field Education Placements of Accredited Social Work Education Programs. *Journal of Social Work Education*, 40(3), 467–478.
- PAYNE, M., ASKELAND, A. 2008. *Globalization and International Social Work: Postmodern Change and Challenge*. Burlington VT: Ashgate.
- POOLE, D. L., DAVIS, T. S. 2006. Concept Mapping to Measure Outcomes in Study Abroad Programs 1. *Social Work Education*, 25(1), 61–77.
- STAKE, R. E. 1995. *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- STONE, M. K., BARLOW, Z. 2005. *Ecological Literacy: Educating Our Children for a Sustainable World*. San Francisco: Sierra Club Books.
- VORLOVÁ. 1936. Sociální práce případová ve styku mezinárodním. *Sociální pracovnice*, 5(3), 43–45.
- WARREN, G. 1939. International Social Work. In: KURTZ, R. (Ed.). *Social Work Yearbook*. New York: Russell Sage Foundation, 192–196.
- YIN, R. K. 1994. *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage.

JARNÍ ŠKOLA 2018

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 17. – 20. 4. 2017. Na mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Marie Špiláčková, Barbora Grundělová

Počet stran: 84

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2018

Vydavatel: Ostravská univerzita
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

ISBN 978-80-7599-009-9